

X 1776

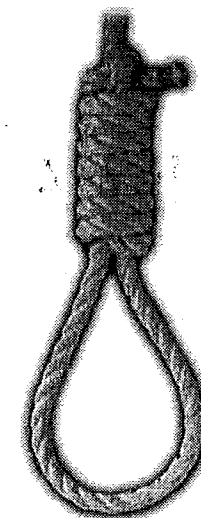
vagabund kiadó

VÉCSEY AURÉL

KESERŰ MAGYAR SORS ÖNGYILKOSOK KLUBJA

„Magyarországon a zsenik sorsa vagy az, hogy
megőrülnek, vagy az, hogy öngyilkosok lesznek,
vagy alkoholistaként halnak meg.”

Horváth Attila dalszövegíró

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000893816

X 135 447

© 2011 Vécsey Aurél (Horváth Zsolt): KESERŰ MAGYAR SORS –
ÖNGYILKOSOK KLUBJA

VAGABUND KIADÓ

Szerkesztette: SZÖLLŐSI PÉTER

A nyomdai munkák: KAPOSVÁRI NYOMDA KFT. – 110166

Felelős vezető: POGÁNY ZOLTÁN igazgató

Felelős kiadó: SZÖLLŐSI PÉTER vagabund@freemail.hu

ISBN

978 963 290 051 3

ELŐSZÓ HELYETT

Szeptember 10-e nemcsak Nikolett és Hunor névnapja, de az öngyilkosság világnapja is. Az öngyilkosság, orvosi nevén suicidium, olyan szándékos cselekmény, amelynek célja és végeredménye a cselekvő saját életének kioltása. Ez persze így elég ridegen és tudományosan hangzik, ezért tekintsünk egy kicsit mélyebben a fogalom mögé.

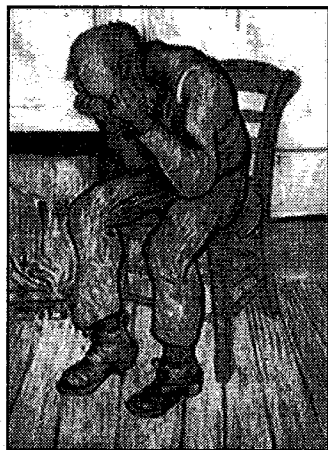
Az öngyilkosokat évszázadokon át bűnösöknek kiáltották ki, nem is lehetett őket a temetőben elhantolni – később már „csak” elmebetegnek tartották őket, jóllehet nincs olyan elmebaj, amivel együtt járna az öngyilkosság. Az öngyilkosság nem egyfajta különös betegség, nincsenek öngyilkos típusok vagy személyiségek. Az élet eldobása egy út tragikus, ám tegyük hozzá gyorsan, elkerülhető vége. Sajnos bármelyikünk juthat olyan állapotba, ahol az önpusztítás kézzelfogható veszéllyé válhat, jóllehet jelen állapotunkban el sem tudjuk ezt magunkról képzelni. Sajnos nincs öngyilkosságra immunis ember.

„Öngyilkos nép a magyar!” – tarják, hangoztatják sokan, napjainkban is. Ennek a megállapításnak van is némi történelmi alapja, ami történelmünkéből levont tapasztalat tükröződése, és ezt általánosan melankóliának nevezik velünk kapcsolatban. A magyarságnak a mohácsi vész óta nagyon szomorú és kudarcokban bővelkedő sors jutott. Ezt valahogy ki kell heverni, valószínűleg ki is fogjuk, de az mindenképpen történelmi tény, hogy félezer éven át valaki mindig uralkodott fölöttünk, nem lehattünk önmagunk, állandóan alkalmazkodnunk kellett, folyamatosan túlélési technikák kieszelésére kényszerültünk. Ennek fényében joggal merül fel a kérdés: miért is lenne okunk olyan jókedvűnek, optimistának lennünk?

Az öngyilkosság nem betegség, ám ahhoz viszont, hogy ez az állapot bekövetkezzen, több tényező pillanatnyi kedvezőtlen,

tragikus együttállása szükséges. E tényezők nem egyik napról a másikra jelennek meg, hosszú ideje lappanghatnak a háttérben, és legtöbbjük felismeréséhez nincs szükség szakemberre. Az öngyilkossághoz mentális zavarok, régebb óta fennálló kezeletlen problémák, külső körülmények, vagy frissen bekövetkezett, az ember korábbi életét súlyosan megrendítő események járulnak hozzá.

A legfontosabb ok a depresszió. Az öngyilkosok (és az öngyilkosságot megkísérlők) több mint kétharmada ilyen állapotban követi el tettét, ugyanis a depresszió 50-100-szorosára fokozza a tett veszélyét. A depresszióknak vannak klasszikus tünetei, mint a szorongás, alvás-, illetve hangulatzavarok, az öngyilkossági gondolatok, tartós búskomorság, elesettség, apátia, s ezekhez testi tünetek is járulhatnak. (Ám a köznyelvben elterjedt „depressziós” nem feltétlenül jelent egyet a betegséggel. Sokan összekeverik a rossz hangulatot a valódi depresszióval.) És lássunk csodát: kis hazánkban a hangulatzavarok előfordulása a világon a legmagasabbak közé tartozik. Élete során minden ötödik, azaz kétfélmillió ember átesik súlyos depressziós állapoton, egyéves időtartamot vizsgálva pedig minden tizedik! Egymillió ember, hatalmas szám! Nyilvánvaló, hogy a depresszió ilyen magas hazai aránya a legnagyobb veszély az öngyilkossággal kapcsolatban. A kezeletlen depressziós betegek 15 százaléka 10 éven belül öngyilkosságot követ el, harminc év után pedig már több mint egyharmaduk. A legtöbb depresszió viszont gyógyítható, így a betegség által okozott öngyilkossági kockázat elkerülhető.

A depresszió ábrázolása Vincent van Gogh festményén

A további pszichiátriai betegségek (skizofrénia, különféle személyiségzavarok) mellett a magány is komoly tényező lehet egy öngyilkosság elkövetésében, de sok elkövetőre jellemző lehet más deviancia is, például a drog- vagy alkoholfüggőség. Az alkoholizmus és a vele kézen fogva járó öngyilkosság lett a „morbis hungaricus”, azaz a magyar betegség. Nálunk az egy főre jutó alkoholfogyasztás és az öngyilkosság grafikonja párhuzamosságot mutat. A skandináv államokban a magyarhoz hasonló a kép. A gorbacsovi „vodkatilalom” idején Oroszországban és az északi köztársaságokban minimum harmadával kevesebb volt az öngyilkos. Az alkoholfogyasztás és az öngyilkosság országonkénti sorrendje már nem mutat ilyesféle kapcsolatot, noha az alkoholizmus hosszan elnyúló öngyilkosság mindenhol.

Az öngyilkosságok tehát elsősorban lelki válságból adódnak, ritkábban azonban bizonyos közösségekben, szektákban, kultúrákban rituális okból is elkövethetik. Nem tartozik szorosan az öngyilkossághoz a társadalmi, kulturális vagy egyéb kényszer hatására elkövetett önpusztítás, vagy egy, az egyéni életnél magasabb rendűnek tartott cél elérése érdekében végzett önfeláldozó cselekedet, mint például Dugovics Titusz tette Nándorfehérvárnál.

Az öngyilkosságnak ritkán van közvetlen politikai oka. Teleki Pál miniszterelnök 1941-ben a kormány szöszegése miatt lett öngyilkos. A múlt század legtragikusabb politikai öngyilkosságát Zöld Sándor belügyminiszter követte el 1951-ben, amikor féltve önmagát és családját a letartóztatástól, végzett két gyermekével, feleségével, anyósával, végül magával. Ebbe a kategóriába tartozik még Bauer Sándor önfelgyújtása, aki 1969. január 20-án a Nemzeti Múzeum lépcsőinél vált a lángok martalékává az emberi jogok eltiprása és a kommunista önkény ellen való tiltakozás jeléül. De az önégető vietnami buddhista papokat is politikai tiltakozás vezérelte. A terroristák is politikai önpusztítók, ám öngyilkosságuknak más emberek elpusztítása a célja.

Egyes felmérések szerint az öngyilkossági kísérletek száma a befejezett cselekményeknek mintegy hatszorosára becsülhető. Az öngyilkossági kísérletek jelentős része segélykiáltás, azaz jelzés a környezet felé. A korábbi öngyilkossági kísérletet vagy a jövőbeni öngyilkosságra utaló közlést semmiképp sem értelmezhetjük komolytalan fenyegetőzésnek, csakis az esetleges önpusztító magatartás egy további fontos jelének. Soha nem szabad arra gondolni, hogy aki csak beszél, az úgysem cselekszik. A befejezett öngyilkosságot elkövetők 16-32 százalékának volt már korábbi kísérlete!

Jóllehet az öngyilkosságok hátterében általában áll valamilyen mentális zavar, ám számos öngyilkosság veszélyére utaló jel felismeréséhez nincs szükség szakorvosra. A halálvágy megfogalmazása, gyógyszerek, mérgek gyűjtögetése, esetleg fegyver beszerzése az élet kioltására való szándék közvetett jelei. Az ilyen tevékenységekre érkező válaszok jelentősen befolyásolják az érintett személy lelkiállapotát, így szándékait is.

A pszichés betegségek és az alkohol mellett az öngyilkosság veszélyét számos más kockázati tényező is növeli, ezek közül csak néhányat sorolunk fel: férfi neműség, egyedüllét, megalázottság vagy szégyenérzet, korábbi öngyilkossági kísérletek, családban elkövetett öngyilkosság stb. Az öngyilkosok mintegy 70 százaléka férfi, leginkább az özvegyek vetnek véget életüknek, de sok a házasságban élő férfi áldozat is: 2000-ben a 2463 öngyilkos férfiból 1175 volt nő. A házasság, a gyermek óvó erő, fokozottan igaz ez a férfiakra. Az özvegy férfiak ma kétszer inkább hajlamosak az öngyilkosságra, mint általában a férfinépesség. A nőtlenek is veszélyeztetettebbek az átlagosnál, a házasok viszont sokkal védettebbek. Különösen esendők az egyedül maradt idős emberek. A válás viszont a nők számára veszélyesebb, ők inkább emelnek kezet önmagukra, mint az elvált férfiak. Az életkor előrehaladtával mind több nő követ el öngyilkosságot, a férfiaknál a 35-55

éves kor a rizikós időszak. Az idősebb korosztálynál az élet eldobása nem feltétlenül az alacsony nyugdíjjal függ össze, mert a gazdaságilag fejlett országokban is több idős ember gondolja úgy, hogy nincs értelme tovább élnie. Annál többen küzdenek a fölöslegesség érzésével és a magánnyal!

Ismert jelenség, hogy közismert személyiségek öngyilkosságának híre a súlyos depresszióban, válsághelyzetben élőkre erőteljes ösztönző erővel bír, ilyenkor átmenetileg kóros azonosulás, utánzás révén megszorodhat a hasonló módszerrel elkövetett öngyilkosságok száma: a történelemből több öngyilkossági járványt

Politikai okokból ritkán követnek el öngyilkosságot, de azért előfordul – lángoló buddhista pap Vietnámban

is ismerünk. 1983-ban a Baranya megyei sor-katonák tömeges Gramoxon-mérgezését követően elszaporodtak a növényvédő szeres öngyilkosságok. Az első magyar szépségkirálynő, Molnár Csilla 1986-os öngyilkossága után megszorodott a

fiatal nők Lidocainnal elkövetett öngyilkossága. A „példát” a lelki válságban lévők követik: legalább ebben hasonlítani akarnak a modellre. A „minta” lehet családtag vagy közeli ismerős is.

De lássuk, hogyan is alakult az öngyilkossági ráta kis hazánkban az évtizedek során. Amióta az öngyilkosok számát statisztikailag is nyilvántartják, Magyarország mindig az élbolyban tartózkodott. Nálunk a rendszeres adatszolgáltatás 1900 óta létezik. A nyilvántartások szerint az első növekedési hullám 1932-ig tartott, majd csökkent egészen 1942-ig. A háború befejezéséig ismét növekedés volt tapasztalható. Magyarországon a diktatúra nem volt egyértelmű hatással az öngyilkosságok számának alakulá-

sára. A Rákosi-korszak legsötétebb esztendeiben (1949–1952) ugyan kisebb volt a ráta, mint az utolsó békeévekben, ám az országnak megkönnyebbülést hozó, az elnyomást mérséklő, internálótáborokat feloszlató Nagy Imre miniszterelnöksége alatt volt a században a legkevesebb öngyilkos – szinte feleannyi, mint a Horthy-korszak nagy részében. Aztán a Kádár-korszak kezdeti, könyörtelen időszakában kezdett gyakoribbá válni, és hiába konszolidálódott a rendszer, hiába következett gazdasági fellendülés, 1984-ig egyre többen váltak meg életüktől. Két évtizeden át Magyarország vezette a világstatisztikákat. A külföldi szakemberek elképedve kérdegették, miért van ez. Nem tudtuk megmagyarázni, igaz, nem is készültek, készülhettek több tudományágat bevonó összetett vizsgálatok. Az emberek azokban a korokban és osztályokban válnak meg legkönnyebben az élettől, amikor és ahol az élet a legkevésbé nehéz. Koncentrációs táborokban például nagyon ritkán fordult elő öngyilkosság. Az pedig nem igaz, amit sokan mondanak, hogy az önpusztítás a nyomorral áll szoros összefüggésben. Nem egy esetben olyanok lesznek öngyilkosok, akiknek mindenük megvan – legalábbis anyagilag. Amúgy pedig a nyomor, a létbizonytalanság, a küzdelem, a kemény diktatúra élni akarásra buzdít, de a háború is visszaszorítja az öngyilkosságot.

Hazánkban az öngyilkosságok száma 1988 óta folyamatosan csökken, 1998-ig a sikeres öngyilkosságok száma harminc százalékkal kevesebb lett. A rendszerváltás, a szabadabb élet több lehetőséget teremtett egyrészt a pszichés gondok kezelésére és megelőzésére, másrészt a társadalmi változások sorában voltak olyan pozitív, az önpusztítást megelőző jelenségek, mint a kis-közösségek, egyházak, civil önszervező csoportok megszaporodása. Harmadsorban más deviáns viselkedési formák keretében ki tudják élni magukat a problémákkal küszködők, például hozzá lehet jutni drogokhoz. Az öngyilkossági ráta Magyarországon

azonban még mindig igen magas, világviszonylatban jelenleg is az első hat között vagyunk.

A területi megoszlást tekintve több mint száz éve a délkeleti régióban követik el a legtöbb öngyilkosságot. A hatvanas évek elején Bács-Kiskun megyében történt a legtöbb eset, majd alig tíz év múlva Csongrád és Hajdú-Bihar került a vezető helyre. A legkevesebb öngyilkos jelenleg is a nyugati országrészben van. Az Alföldön a XIX. századtól fogva kétszer-háromszor magasabb az öngyilkosságok száma, mint a nyugat-dunántúli megyékben, s ez jelenleg is így van. Az öngyilkosság-gyakorisági térkép a Nyíregyháza és Pécs között húzott vonallal két részre osztható. Nagyjából e vonal fölött eső területeken feleannyian követnek el öngyilkosságot, mint a vonal alatti területeken. Az 1900-as évek elején az öngyilkosság inkább városi, dzsentri „kiváltság” volt, sok esetben az emberi méltóság megmentésének egyetlen eszköze. Mára az öngyilkosság inkább falusi jelenségnek tekinthető. A főváros és a falvak mutatói évtizedek óta ellentétesen változnak. Ennek oka, hogy csökken a kisközösségek visszatartó ereje a szokásostól eltérő tettektől. Leginkább a tanyás községek érintettek, ám nem mind, főképp a déli- és délkeleti határsáv tanyáin élő idős férfiak veszélyeztetettek. Az öngyilkosság egyre inkább a tanulatlanabb népesség körében arat. Ma a hazai öngyilkosok 80 százaléka legfeljebb nyolc általánost végzett, és csak 3-4 százaléuk diplomás.

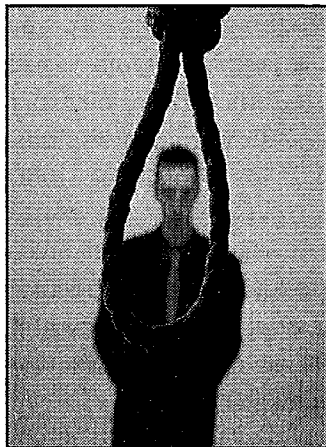
Érdekes, hogy az európai országok öngyilkossági halálozása nem, vagy csak alig hozható összefüggésbe társadalmi-gazdasági eltérésekkel. Például Ausztria, Dánia, Németország, Svájc, Finnország az első tíz, leggyakoribb öngyilkossági halálozást mutató országok között található, még ha a volt szovjet utódállamok viszik is el a pálmát! Rendkívül elszomorító tény az is, hogy gazdaságilag fejlett országokban (Egyesült Államok, Kanada, Új-Zéland) igen meredeken emelkedik a tizenévesek befejezett

öngyilkosságának mutatója. Az Európai Unióban összesen körülbelül 58 ezren lesznek öngyilkosok, míg közlekedési balesetben „csak” ötvenezeren veszítik életüket. Ezzel szemben hazánkban 2003-ban kétszer annyian követtek el öngyilkosságot, mint ahányan közúti balesetben haltak meg.

Érdekes, hogy az a társadalomban meggyökeresedett felfogás, hogy a legtöbb öngyilkosság a szeretet ünnepén – karácsony körül – történik, nem helytálló, mivel inkább a késő tavaszi, nyári hónapokra jellemző, ha pedig a napokat nézzük, inkább a hétfőt választják, mint a szombatot vagy a vasárnapot.

A sok esetben elnagyolt – telefonszámlára, papírra, falra írt – búcsúlevelek részleteiből többnyire kiderül, hogy az öngyilkosoknak van címzettje is, akit az elkövető azzal büntet, hogy megfosztja magától.

Az elkövetési módok is érdekes megoszlásokat mutatnak. A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint az 1980-as évek óta folyamatosan az akasztást választják a legtöbben, az öngyilkosok több mint fele így végez magával. Ez a módszer azonban sokkal jellemzőbb a férfiakra (70 százalékos arány), mint a nőkre. Hogy mi lehet ennek az oka? Talán mert az akasztás az öngyilkosság „legklasszikusabb” formája, ez rögzült évszázadokon keresztül. Második helyen a különböző vegyi eredetű anyagokkal végrehajtott mérgezés áll – ez főképp a nőkre jellemző. A bortermező vidékeknél a legelterjedtebb a permetezőszer, a méreg használata. A nagyobb városok lakosai körében a gyógyszer-túladagolás áll az első he-

A férfiak az önakasztást részesítik előnyben

lyen. Az elkövetési mód szerinti lista további helyezettjei: magasból mélybe ugrás, lőfegyver vagy robbanás, vízbefulladás, vágóeszköz, gáz, áramütés.

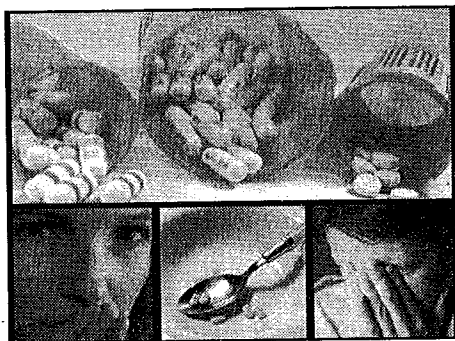
A magyarok egy része hajlamos arra, hogy problémamegoldásként az önpusztítást válassza, ez alól nem kivételek a hírességek sem. Sok ismert ember vetett véget önkezelével az életének, legutóbb Schütz Ila tragikus halála rázta meg a színházszeretők táborát. Kollégái közül hasonlóképpen eldobta életét **Domján Edit, Soós Imre, Somlay Artúr. Latinovits Zoltán és Bajor Gizi** is tragikus körülmények között hunyt el, de nem biztos, hogy öngyilkosok lettek, halálukról a vita ma is tart. Írók, költők is „éltek” a lehetőséggel: elég, ha **József Attila, Juhász Gyula, Csáth Géza** nevét említjük. Zenészek, énekesek közül **Szécsi Pál, Seress Rezső** vetett véget önkezelével életének. (Ha már **Seress Rezső** neve felmerült – róla majd később részletesebben is szólunk –, érdekes lenne utánajárni, mennyire a véletlen műve az, hogy épp ő szerezte a zenéjét a *Szomorú vasárnap* című, kisebbfajta öngyilkossági járványt kiváltó dalnak, amit állítólag pár országban be is tiltottak. A világhírű sláger születésének tájkán (1935) már az „élenjárók” között voltunk az öngyilkosságban. Jelképes az is, hogy a hetvennyolc éves Seress épp 1968-ban vetett véget önkezelével az életének, amikor a „világranglista” élére kerültünk.) Színésznek, énekesnek, művésznek azok állnak, akik szeretik a szereplést, vágnak maguk megmutatására, egyszóval exhibitionisták. Mivel ezek a hivatások többé-kevésbé versenypályák is, így sokszor lényegesen élesebb konfliktusok alakulhatnak ki a „versenyzők” között, mint az egyszerű emberek világában. De számtalan esetben a politika is besegített a hírességek halálába, mert a népámító kommunista rendszer géniuszaink s velük együtt a nemzet pusztítását tőkélyre fejlesztette. **Soós Imre** sorsának tanulságaként a ravatal fölött a pártbürokrata imigyen okított: „Nem vigyáztunk rá eléggé.” De sok más zsenire sem vi-

gyáztak. Nem kellett az éppen regnáló hatalomnak **Rejtő Jenő** sem, akit munkaszolgálatra küldtek, és ebbe is halt bele. Jóllehet nem volt öngyilkos, nem élt igazán önpusztító életet, nem ez lett a veszte, ám a híres író mégis helyet kapott könyvünkben, hiszen a politikusok hagyták meghalni, az adott rendszer áldozata lett.

Voltak, akik a kihívásra, a stresszre nem az élet közvetlen eldobásával válaszoltak, hanem alkoholizmussal, kábítószerrel, gyógyszerrel. Ezek az eszközök nem mások, mint megnyújtott öngyilkosságok. Földszintes emberekkel küzdöttek, földszintes problémákkal hadakoztak, ehhez pedig sokaknak pótszerekre volt szükségük. Ily módon távozott közülünk idő előtt **Máté Péter** és **Radics Béla** is.

A fenti nevekben azonban van egy komoly közös vonás, annak ellenére, hogy többféle módon távoztak. Hatalmas tehetségek voltak, és a zsenikkel mindig csak baj van. Zseni, mítosz, tragédia. Három szó egymás után. Mintha összetartoznának. Legalábbis nálunk, Magyarországon.

Érdekes módon a neves sportolók között elvétve találni öngyilkost. Védettségük talán annak köszönhető, hogy a győzelemért versengő ember újból és újból értékeli képességeit, tudását, szívósan tud küzdeni céljai eléréseért. Az edzett emberek a kudarcok, vereségek után képesek százszor talpra állni, újra kezdeni. Ám mindezek ellenére nem hagyhattuk ki könyvünkben **Papp Lacit**, akit a kommunisták a profi világbajnoki öv elhódításától fosztottak meg. Jóllehet a kiváló öklöző nem lett öngyilkos, sorsa

A nők inkább gyógyszerekkel végeznek magukkal

mindenképpen valamiféle magyar sajátosságnak tekinthető, és egyszersmind elszomorító is.

A rivaldafényben, a népszerűségben fürdő emberek öngyilkossága után sokszor felmerül a kérdés: ennek mi a franc baja volt? Szerették, kedvelték, jól énekelt, a pályája fölfelé ívelt, a szerelemben is sikereket könyvelhetett el. Hát akkor meg miért? Rejtélyek, melyek megfejtésével már sokan próbálkoztak. Ám előjáróban szögezzük le: ők is csak emberek voltak, akik szerettek, éreztek, szenvedtek és meghaltak. Az igazán nagy titkok mindig megfejthetetlenek maradnak, aztán az idő múlásával lassan-lassan legendává nemesednek.

Mivel hisztériakeltésben, pletykák terjesztésében és ostoba hazugságok kitalálásában is világbajnok a magyar, így könyvünkben a miértekre is keressük a válaszokat, és a lehető legtöbb oldalról körbejárjuk a legendás emberek életét és halálát.

SZÍNÉSZSORSOK

A KITELEPÍTETTEK SZÓSZÓLÓJA – SOMLAY ARTÚR

Mint már a fenti, bevezető fejezetben is említettük, a politika sokszor sodorta, taszította halálba a hírességeket, köztük a színészeket. Ennek egyik markáns példája Somlay Artúr, aki direkt politikai okok miatt lett öngyilkos. Ám története szép példája az emberségnek, a mások mellett való minden áron való kiállásnak is.

Somlay Artúr 1883. február 28-án, Újpesten látta meg a napvilágot egy hatgyermekes családban. A későbbi színészfejedelem tizenhat éves korában megszökött hazulról, és beállt egy vándortársulatba; apja egy ideig haza-hazavitte, végül belenyugodott, hogy színész lesz a fia.

A Vígsház színiiskoláját végezte, majd 1900-ban lépett először színpadra. Számos vidéki városban játszott: Kecskeméten, Pozsonyban, Zomboron, Kolozsvárott, Debrecenben, Győrött, Miskolcon. Az 1920-as és 1930-as években a fővárosi magán-színházakban lépett fel, majd 1935–36-ban a Nemzeti Színházhoz szerződött. Két évig volt a társulat tagja, ezt követően a második világháború végéig ismét pesti színházakban lépett föl. 1946-tól ismét a Nemzeti Színházban láthatta a közönség, de tanított a Színművészeti Főiskolán is. A Major Tamás igazgatása alatt működő Nemzetiben minden anyagi és erkölcsi elismerést megkapott. 1948-ban az örökös tagság mellé az első között vehette át a Kossuth-díjat (majd 1951-ben a másodikat), 1950-ben kiváló művész lett. 1912-től, a némafilm időszakától kezdve több filmet forgatott, emlékezetes alakítása a *Valahol Európában* zongoristája és a *Különös házasság* Fischer érseke. Jelentős, országos hírnévű színész volt már 1945 előtt is, de a világháborút követően is elismerték. Pályafutása során ekkor voltak először rendezettek anyagi ügyei; korábban ez nem volt éppen jellemző rá. Látszólag minden rendben volt körülötte, magánélete kiteljesedett, rajongott második házasságából született kislányáért, Emilyért. Akkor meg mi lelte, hogy 1951-ben eldobta életét?

A negyvenes évek végén megkezdődtek a kitelepítések. A fiatalabbak kedvéért kicsit részletezzük, miről is szólt ez a történet. A Rákosi Mátyás nevével fémjelzett kommunista rendszerben a politikailag veszélyesnek minősített rétegek eltávolításának egyik módja volt a kitelepítés, melyek többségét 1948 és 1953 között hajtották végre. Ez a gyakorlatban a kitelepítendőkhöz vagyonának elkobzását, „kényszerlakhelyre” történő átköltöztetését és általában mezőgazdasági jellegű munkára kényszerítését jelentette. A kitelepítések bevallott célja az olyan osztályellenségnek titulált elemek elleni csapásmérés volt, mint például a kulákok, nemesek, a politikai ellenzék. A kitelepítettek embertelen körülmé-

nyek közé kerültek, gyakorta fűtés nélküli putrikban, ólakban lettek elszállásolva, meg voltak fosztva a minimális orvosi ellátástól is, fizetséget nem kaptak. A leghírhedtebb a hortobágyi „szociális” táborrendszer és a Mátrában a recski, büntető jellegű kényszmunkatábor volt. Az összes kitelepítés közvetlenül mintegy 100-300 ezer embert érinthetett, közvetetten pedig (például a budai kerületekből vagy megyeszékhelyek belvárosaiból azok, akik a hiányos kitelepítést elkerülendő, mindenüket hátrahagyva, önként költöztek el elhagyatott falusi házakba) úgy további félmilliót. Az elkobzott, illetve elhagyott házakba természetesen kommunista funkcionáriusok és pártkáderek telepedtek be.

Jóllehet a nagynevű művészt a kitelepítés réme nem fenyegette, de sértette a nyilvánvaló igazságtalanság, ugyanis régi kollégák, ismerősök, barátok kerültek teherautóra, s indultak a kilátástalan jövőbe, az Alföld süllyesztőjébe. (A kitelepített színészek életéről kiváló képet nyújt Bacsó Péter *Té rongyos élet* című filmje.) Somlay lelkiismereti kérdést csinált abból, hogy az indok nélkül kitelepített idős színészeket hazahozathassa a méltatlan nyomorból, az emberhez nem méltó környezetből, a hortobágyi istállókból, disznóólakból. A színészen egyre fokozódott az indulat, barátainak nyilvános helyen is fölvetette, hogy nem érti, mik ezek az intézkedések. Rákosi kultuszminisztere, Révay József kultúrsznob volt, gyakran kérkedett ismert művészek barátságával. Könnyű helyzetben volt, hiszen hozzá mentek mindenféle kérdésekkel – ő elbírálta azokat, szelektált, volt, amit

„Könyörgöm, akasszuk fel!” – Somlay Artúr a *Valahol Európában* művészeként

teljesített, másokat nem. Somlay a kitelepítések leállítása tárgyában kereste fel Révayt; előszobájában rengetegen várakoztak, a színésznek is várnia kellett. A művész, pattanásig feszült idegekkel, nem türtőztette magát, megjegyzéseket tett, majd kifakadásra ragadtatta magát a kitelepítéseket a zsidók deportálásával hasonlítva össze. A megjegyzések behallatszottak Révay szobájába, s ő visszaüzent, méghozzá a zsúfolt előszoba nyilvánosságában: „Nagyon unom már, és elegendő is van abból, hogy a volt uralkodó osztály tagjait mentené attól, amit megérdemelnek. Ha nem szünteti be erőszakos akcióit, akkor reggel maga is nagyon kényelmetlen helyen fog ébredni!” Somlay felugrott, belesápadt a dühbe, egy káromkodást üzent vissza a miniszternek és hazament. Otthon elővett egy üveg konyakot és egy doboz altatót, s az éjszaka folyamán mindkettőt elfogyasztotta; 1951. november 10-ének hajnalán így érte a halál. Öt barátjának írt búcsúlevelet, ám ezek közül egy sem került elő.

A színészfejedelem öngyilkosságát sokáig titokban tartották, évekig nem volt szabad róla beszélni. A Nemzeti Színház előcsarnokában ravatalozták fel, utána pedig a gyászoló kollégák a hagyományoknak megfelelően gyalogosan követték a Kerepesi temetőbe koporsóját.

Somlay Artúr egész életében ember maradt. A rendszer igazságtalanságát nem viselhette, jöllehet már a háború előtt, sőt utána is a demokrácia lelkes támogatója volt. Ám a népi demokrácia nem az ő világa volt, és sok társa is így gondolta.

A SZÍNHÁZ NAGYASSZONYA – BAJOR GIZI

A XX. századi magyar színjátszás egyik legmeghatározóbb alakja, a zseniális színésznő Beyer Gizellaként látta meg a napvilágot Budapesten, 1893. május 19-én. Harmadik gyermekként

jött a világra – egy bátyja és egy nővére volt. Az apa, Beyer Marcell jó családból származott, ugyanis az ő apja, Beyer Rudolf Kosuth oldalán harcolt: Görgey Artúr vezérkari főnöke volt. Klapka Györggyel együtt emigrált, s a Németországba történő menekülés közben született 1849-ben Beyer Marcell Magyaróváron. Később, negyvenöt éves korában nősült, egy sokkal fiatalabb olasz lányt vett el. Bajor Gizi külsőleg az édesanyjához hasonlított, de belsőleg, természetére nézve apjára, akit feltétel nélkül imádott. Úgy tekintett rá, mintha nem is az apja, hanem nagyapja lett volna.

Bajor Gizi, a két világháború közötti színházi világ sztárja

Beyer Marcell bányamérnök volt, ám a Kálvin téren emeletes kávéházat épített, amelyet a Közmunkatanács azon a napon bontatott le, amikor épp kész lett. Ezután teljesen tönkrementek. Az apa azonban nem adta fel, és ismét kávéházat üzemeltetett – igaz, már nem saját tulajdonban, hanem bérelt helyiségben – ugyancsak a Kálvin téren, abban a házban, amelyben laktak is, szintén bérlőként. A Báthory kávéház

egyfajta művésztanyává vált, sűrűn megfordult benne Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula, Hatvany Lajos és a későbbi színikritikus, Kárpáti Aurél, aki munkássága során többször felidézte Beyer Gizike szárnypróbálgatását a kávéház irodalmi asztalánál. Apja biztatására a kislány már tíz esztendősen olykor-olykor felszolgált a társaság legkedveltebb tagjának, Pethes Imrének. A neves színész ilyenkor mosolyogva vette át a kávéscsészét, és néha meg is szavaltatta a huncutszemű, eleven csitrit. Később, nagyobb lányként már a kasszagépet is üzemeltette.

Színészi ambíciói, szereplési vágya már korán megmutatkozott. Négy-öt éves korában hálóingjéből és színes szalagokból kosztümöket csináltatott Mariska nővérével, magára aggatta anyja gyöngyeit, majd a szobában körbeültette babáit, felállt egy sámlira és verseket szavalt, illetve énekelt a „publikumnak”. A Beyer gyerekek nyaranta Szegeden, Makó Lajos színigazgatónál vakációztak, itt ismerkedett meg Gizike az igazi színházi világgal.

Az Angolkisasszonyoknál végezte tanulmányait, ahol távolról sem volt eminens tanuló, figyelmét a tanítás nem tudta lekötöni. Merengő természetű volt, inkább a tanárok mozdulatát, hangját figyelte, semmint szavaik értelmét. Érettségit követően titokban jelentkezett a Magyar Királyi Színművészeti Akadémiára. Minden áron színésznő akart lenni és sok pénzt akart keresni. Szülei nem tudtak elhatározásáról, pedig ő már egész kicsi gyermek-kora óta erre készült. A matrózruhát viselő Gizi alig volt tizen-nyolc, de tizenötnek sem látszott még, amikor 1911 szeptemberének első napjaiban sápadtan és megilletődve a vizsgabizottsága elé lépett. A kérdés hozzá egyszerű volt: mondjon valami szépet. A lány mélyet lélegzett, aztán hozzákezdett Szép Ernő *Gyermekjáték* című verséhez. Eleinte akadozott az előadása, ám a végére annyira felszabadultan szavalt, hogy a rideg és kérlelhetetlen vizsgabizottság egyhangúan fölvételre alkalmasnak találta. Mikor megtudták otthon, hogy színiiskolába jár, beleegyeztek szülei, de nagyon vigyáztak rá, mindig elkísérték, és mindig érte mentek. Az akadémián kivált, sőt kirítt különbségeivel növendéktársai közül. Legfeltűnőbb az öltözködése volt: a matrózblúz és ruha, az iskolások akkori kötelező egyenruhája, elmaradhatatlan ruhadarabjai voltak. Erősen rövidre, fiúsrá nyírt frizurája is furcsán és szokatlanul hatott akkor, amikor éppen ennek ellenkezője volt a divat. Ő azonban fittyet hányt az előírásokra. Harmadéves korában már szerepeket kapott, *A kicsinyek* című darabban lépett fel először széles publikum előtt. Jó kritikákat kapott már

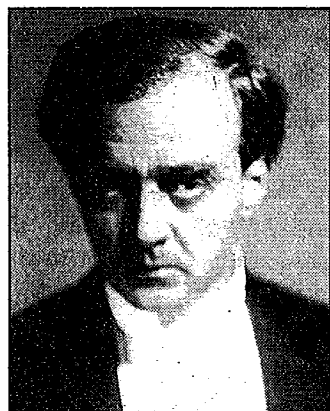
akkor is. Az első világháborút megelőző hetekben tartották a Színművészeti Akadémia vizsgaelőadását, akkor Szigligeti Ede *Nőuralom* című vígjátékában keltett általános feltűnést a karcsú, fekete hajú lány. Nem is csoda, hogy az iskolapadból egyenesen a Nemzeti Színházhoz került. A Nemzetinek két évad kivételével (1924–1925 Magyar Színház) haláláig tagja volt. Jóllehet szerződtette az ország vezető színháza, ám mire az 1914–15-ös színházi szezon elkezdődött volna, tombolt az első világháború. A színházak is bezárták kapuikat, és több hónapos szünet után csak 1915 elején kezdődött ismét a munka.

De hogyan is lett Beyer Gizellából Bajor Gizi? Mint oly sokaknak akkoriban, az ő művészneve is a színészek keresztapjának, Szentesy Lajosnak volt köszönhető. Szentesy a Színművészeti Akadémia főtítkára volt, aki a beíratást végezte. Nyilvánvalóan az akadémián igyekeztek a színészeknek jó hangzású nevet adni, mivel a felvételi vizsgákon kiderült, hogy milyen nagy számban viseltek idegen hangzású neveket a növendékek. Mivel Szentesy végezte a beíratást, neki jutott a színészpálánták nevének magyarártása. Azonban voltak papírra le nem írt szempontok, melyeket figyelembe vett. A kezdőbetűt a legtöbb esetben megtartotta Szentesy, és általában valamely történelmi vagy helyiségnév került kiválasztásra. Így lett Beyer Gizellából Bajor Gizi. Nem, nem nyomdhiba, nem elírás történt, hanem eredetileg így, ipszilonnal lett bejegyezve a színésznövendék neve. Ő mindig is így írta le nevét, ám az idők folyamán, ma már kideríthetetlen folyamat következményeként az ipszilon pontos jévé vált: Bajor Gizi. Mindenki így írja azóta, mindenféle színháztörténeti munkában, még a nevét viselő Színészmúzeum is így íródik.

Bajor Gizi – írjuk mi is így, ahogy neve ismertté vált – 1915-ben hódította meg először közönségét Gárdonyi *Annuskájának* címszerepében. Több mint tíz esztendőn keresztül nevéhez fűződtek a Nemzeti Színház legzajosabb sikerei. Ő volt Ibsen Nórája,

a Solness építőmester Wangel Hildája, Tolsztoj Anna Kareninája, Dumas kaméliás hölgye, Shakespeare Júliája, Puckja, Makrancos Katája, Kleopátrája. Az angol szerző nőalakjait mind-mind egyéni felfogásban játszotta. Csodálatos színpadi bravúrja *A bolond Ásvayné* volt, melyben a nézők szeme láttára „öregedett meg”. Kivételes képességét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az *Utolsó táncban* kettős szerepben, anya és leánya megformálásában nyújtott felejthetetlen élményt, és ezen felbuzdulva írta meg Bónyi Adorján *Négy asszonyt szeretek* című bohózatát, melyben Bajor Gizi négy különböző nőalakot játszott, és a négy nő képében négyszer csábította el a férjét.

A két világháború között nem volt nála nagyobb magyar színésznő. Körülötte forgott az egész színházi világ, intézménnyé, élő legendává vált, éveken át rá épült a Nemzeti repertoárja. Állítólag a közönség gyakran nem is magát a darabot, hanem az elegáns dámát, a sziporkázó humorú, örökké hódítani vágyó asszonyt akarta látni. Ellenállhatatlan búvkörének hálójában vergődtek a direktorok, egy-

*A színésznő háromszor ment férjhez,
de emellett állandóan flörtölt,
egyik áldozata a kor felkapott írója,
Zilahy Lajos volt*

mást túlcitálva írták neki a hálásabbnál hálásabb szerepeket a korszak legsikeresebb színpadi szerzői, partnerei pedig maguk is publikummá váltak mellette. A festők le akarták festeni, a szobrászok meg akarták formázni, a belvárosi ruhaszalonnak versengtek azért, hogy pazar ruhakölteményeikben jelenjen meg. A harmincas években tovább fokozódott Bajor Gizi népszerűsége. Fellépései, bemutatói hovatovább társadalmi eseményszámba mentek. A sajtó minden megnyilvánulását rögzítette, a jelzőkkel nem ta-

karékoskodtak. A legfelső fokot is tudták fokozni, ha róla volt szó. És egyszerre már nem csak a színházi világ forgott körülötte. Ő volt mindig a középpontban. Keresték a kegyeit, kitüntető barátságát. A királyi Várba is bejáratos volt; Horthyék minden alkalmat megragadtak ünneplésére, elhalmozták kitüntetésekkel.

Szerződése lehetővé tette, hogy időnként más színházakban vendégszerepeljen. Heltai Jenő a harmincas évek elején verses színjátékot írt a Vígszínháznak, *A néma leventét*. A darabot ekkor nem mutatták be, ám 1936 márciusában mégis lezajlott egy premier a Magyar Színházban Hevesi Sándor rendezésében, Bajor Gizivel és Törzs Jenővel. A közönség és a sajtó elragadtatva áradozott a ritka színházi eseményről, sokak szerint Zilia szerepe volt Bajor pályájának egyik legnagyobb diadala. Másik legendás „félrelépése” a Vígszínházhoz köthető, ahol csak vele tudták elképzelni Flaubert *Bovarynéj*át. Ám a darab a ragyogó szereposztás ellenére megbukott. Pályafutása során gyakorlatilag az összes szerepkört kipróbálta, és csupán a nagy pátoszt igénylő tragikákat nem játszotta szívesen.

Bajor Gizi rengeteget dolgozott: elmélyülten elemezte a figurát, lelkiismeretesen próbált, pontosan kidolgozott és folyamatosan javított minden apró részletet. Nem ellenségeskedett, szívesen megosztotta kollégáival színpadi trükkjeit és szakmai tapasztalatait. Jóllehet sikerei csúcsán volt, mégis minden premier előtt kétségek gyötörték, szerényen meghúzódott, és zavartan belepirult, ha valaki felismerte az utcán; ugyanakkor derűs, vidám személye, nevetése sokakat elvarázsolt környezetében. A legfinomabb műszernél is érzékenyebben reagált minden érzésre, mozdulatra.

Egyetlen esetben rendezett is, 1938-ban Székely Júlia *Nóra leányai* című darabját vitte színre a Nemzeti Kamaraszínházban. 1918–1941 között jó néhány filmben játszott, ám a film világában nem volt akkora sikere, mint a színpadon, ezért viszonylag kevés

felkérése volt. Épp Bajor Gizi esete mutatja, hogy a színpadi tehetségek filmvásznon nem feltétlen érvényesülnek. Miközben a kor magyar színjátszásának vitán felül ő volt a legnagyobb színpadi színésznője, addig mások, esetleg sokkalta gyengébb képességekkel, jóval sikeresebbek voltak nála filmen. Nem volt filmszínészi alkat, és ezt a kor szakemberei hamar tudomásul is vették. Komoly női főszerep soha nem várt rá a filmvásznon.

A szereptanulások, próbák és fellépések leterhelő körforgásában maradt ideje és energiája, hogy az arra érdemesnek ítélt és rászoruló festők, képzőművészek számára néhány barátnőjével karöltve jótékonyági akciókat szervezzék. Bajor Gizi ezzel a tevékenységével kapcsolatban kerülte az önreklámot, nem kívánta magát előtérbe tolni, éppen csak annyira, hogy felfigyeljenek egy-egy összeövetelre. 1935 tavaszán zajlott az első ilyen összeövetel, amelyet ő maga vezetett le. Szépen kigondolt és megvalósított ötletével sok éven át segítette a korszak jeles képzőművészeit, akik között a kiemelkedő tehetség, Ferenczy Béni szobrászművész is jelen volt.

De milyen volt az ünnepelt színésznő magánélete? Háromszor ment férjhez, kollégáival, rendezőivel, barátaival látványosan flörtölt, mindenkinek tetszeni akart, nőknek és férfiaknak egyaránt. Zavartalan és kiegyensúlyozott házasságai mellett a maga kezdeményezte szerelmi kapcsolatok egész életén végigvonultak. Kacérsága nem ismert határokat. Szenvedélyeiben fékezhetetlen volt. Hírbe hozták többek között Tamási Áronnal és Horthy Miklóssal is, sőt, számos szerelmes levelet kapott nőktől(!). Első férje ügyvéd volt, 1920 nyarán ment hozzá feleségül. Amolyan „világháborús” házasság volt az övék. Vajda Ödön depressziósan, pénztelenül, végtelenül fáradtan tért vissza a frontról, nem tudott olyan szenvedélyt és odafigyelést tanúsítani, amelyet az érzékeny, szeretetre és rajongásra szomjazó ifjú színésznő igényelt volna. Ám Baross utcai lakásuk nyitva állt mindenki előtt. Rend-

szeresen felkeresték őket a színészkollégák, a korabeli művészek és előkelőségek egyaránt. Néhány év múlva Vajda Ödön különköltözött, de továbbra is fontos szerep hárult rá Bajor Gizi életében. Mellette maradt mint barát, rokon, ügyintéző és tanácsadó. 1927-ben tűnt fel Bajor mellett a jó kiállítású regényíró, Zilahy Lajos. Ám soha nem házasodtak össze, rövid időn belül a zöld szemű szörny, a féltékenységek kezdte felütni fejét kapcsolatukban, ugyanis a művésznő egyre sűrűbben találkozgatott Paupera Ferencsel, a Földhitelbank igazgatójával, aki 1928-ban feleségül is vette. Ám az 1929–32-es gazdasági világválság megrengette a pénzügyi szférát is, Paupera bankja csődbe ment, így a férfi parkos, téliekertes villájából egy kis lakásba voltak kénytelenek költözni. Ekkoriban lépett a színésznő életébe a kitűnő egzisztenciával rendelkező fül- és gégespecialista, dr. Germán Tibor. Bajor Gizi egészen fiatal korától súlyos hallószervi betegséggel küzdött, így állandó orvosi felügyeletre utaltatott. 1933-ban Germán Tibort, a Poliklinika főorvosát ajánlották a művésznőnek. A jó hírű doktor – akiért több, módos családból származó, pompás karriert „ígérő” fiatal lány versengett – nem volt valami barátságos típus. Szigorú tekintettel, hűvös, kimért modorral közeledett betegeihez, akikhez mindig a lehető legkevesebbet szólt. Orvosi feladatain túl soha senkivel nem beszélgetett. Mivel ekkoriban már az újságok is tele voltak Bajor Gizivel, így nyilván tisztában volt vele, ki is új páciense. Ennek ellenére hozta formáját, rá se bagózott a még mindig csinos negyvenéves asszonyra; vele is úgy bánt, mint akármelyik betegével. Nem kizárt, hogy az ünnepelt színésznőnek ez a hozzáállás tetszett meg, a csendes, visszafogott modor ugyanis nem jellemző a színházi világra, az éjszakai életre. Egyre gyakrabban kereste fel orvosát, és színházjegyekkel kedveskedett neki. Germán azonban megközelíthetetlen maradt, ám csak egy darabig. Egy alkalommal rámosolyogott a művésznőre, aki majd’ leesett a székről, és bejelentette, hogy elmegy az aznapi

előadására. Ezt követően titkos randevúk következtek, Bajor Gizi teljesen belehabarodott kezelőorvosába. Annyira titokban zajlott az egész kapcsolat kibontakozása, hogy még pletykaszinten sem szivárgott ki semmi. Így nem csoda, hogy a pestiek meglepve olvasták az 1933. július 21-i délutáni és esti lapok címdoldalán házasságuk hírét. Germán doktor élete végéig rajongva szerette a megismerkedésükkor már kétszeresen elvált színésznőt. Az orvos apró versikékbe foglalt üzeneteket hagyott Bajor Gizi asztalán. Ilyesfélét, mint az alábbi:

*„Kilenctől féltízig a Jánosban
imádom,
Féltízről -féltizenegyig a Pajorban
imádom,
Féltizenegyedtől-egyóráig a poliklinikán
imádom,
egyedtől a konzíliumokon
imádom,
s ha kocsira szüksége van, telefonálja meg
valamelyik helyre, ahol akkor éppen véletlenül
imádni fogom Magát.”*

Színházi sikereire azonban szomorú árnyként vetült a második világháború és az erősödő fasizmus. Az 1944. március 19-ei német megszállást követően két-három alkalommal még lement a városba budai villájukból, fellépett a Nemzeti Színházban, aztán minden nyilvános szerepléstől visszavonult, hátat fordított a világnak. Ám segítőkészsége a vérzivataros időkben is megmaradt. Eljárt például az akkori Belvárosi Színház igazgatója, Bárdos Artúr érdekében. Felvette a kapcsolatot a Kabinetiroda vezetőjével, és megszerezte a zsidótörvények alóli mentességet a direktornak. Bárdos esete korántsem tekinthető egyedinek, sokan köszönheték megmaradásukat Bajor Gizinek, aki közismertségét és elbűvölő megjelenését kihasználva kitalálta másoknak is a felmentő

határozatokat. Bajba jutott emberek ostromolták segítséget kérő telefonhívásokkal és levelekkel. Minden kérést pontosan feljegyzett, minden ügyben igénybe vette közismerten jó összeköttetéseit. Mindez persze kitudódott: amikor már a harmadik vagy negyedik üldözött érdekében emelt szót, a Nemzeti Színház társulati ülésén egy színész kollégája megtámadta, szemére vetette, hogy zsidókat protezsál. Bajor Gizi felhúzta magát, és ledorongolta támadóját, mondván „Ember és ember között nem tudok, és nem is akarok különbséget tenni!” Tegyük hozzá, a társulat nagyobb része vele érzett. Másképp is segített a bajbajutottakon. Budai háza lassan megtelt idegenekkel, különösen a háború nehéz napjai idején; az ostrom kezdetekor a Bajor-villa már tele volt menekültekkel. Pár hétig vendégszeretetét élvezte az író Tamási Áron is, aki egy másik, a bombázások által sújtott helyről menekült hozzájuk. De első férjét, Vajda Ödönt és családját is bújtatta a nyilasok elől. Származása miatt férjét is üldözték, őt egy rafinált trükkel mentette meg. Mivel a villában húzta meg magát Nagyajtay Teréz, a Nemzeti Színház jelmeztervezője és annak férje, Diósy Antal festőművész is, így tőlük várt segítséget. Germánt ugyanis egy napon munkaszolgálatra rendelték, másnap reggel kellett a Lóversenypályán jelentkeznie. Bajor Gizinek mindössze egy napja maradt, hogy megmentse férjét. Mivel Diósy és Germán körülbelül egyforma magasak voltak, így született mentőötlete: másnap, kora reggel, az őszi szürkületben Diósy Antal indul majd el Germán Tibor „képében”, akit eközben a villa emeleti

Germán Tibor és Bajor Gizi →kettős öngyilkosságot követtek el, vagy a férj ölte meg őket?

manzárszobájában elrejtene. Diósyt beöltöztette férje ruhái-
ba, még járását, testtartását is betanította neki. A hajnali órákban
aztán az ál-Germánnal megjelentek az ajtóban, a kapuig kísérte
„férjét”, majd szenvedélyes csókot váltva elbúcsúztak egymástól.
Most, hogy a „jóakarátú” szomszédok látták „Germánt” távozni,
a férj elrejtőzhetett a padlástérben. Rejtekhelyéről csak igen rit-
kán, leginkább a késő esti órákban mozdulhatott ki. Fogoly volt
saját házában. Diósy eközben a következő utcáson levette a
sárga karszalagot, és pár óra múlva visszatért. Előbb a németek,
majd a nyilasok kerülgették a házat, sőt több alkalommal be is
hatoltak, ám a férj nem bukott le, túlélte a vészorszakot. Amikor
a nyilasok Germánt keresték, a színésznő csak annyit mondott,
hogy ő már napokkal korábban útnak indította férjét. És ezt a
szomszédok is tanúsították! De Bajor Gizi nemcsak szakmabe-
lieken, barátokon, férjeken segített, hanem egyszerű embereken
is. Az ostrom alatt katonaszökevényeket és családokat bújtatott a
villa udvarán épített légoltalmi pincében.

Amikor az ostrom véget ért, fellelegezhettek. A háború utá-
ni világban Bajor Gizi is a művészetükkel segíteni szándékozók
hatalmas táborába állt. 1945. október 4-én lépett fel először a
Nemzeti Színházhoz tartozó Kamaraszínházban, Jean Cocteau
Szent szörnyetegek című színjátékában, és innentől kezdve meg-
szakítás nélkül játszott éveken át, ám nem mindig a Nemzetiben.
A következő évben nem kapott újabb lehetőséget Major Tamás
direktortortól, aki átengedte őt a magánszínházaknak. Azonban
ahogy az idő haladt előre, és a kommunisták vették át nyíltan a
hatalmat, egyre jobban a régi korszak „levitézlett” színpadi alak-
jaihoz kezdték sorolni a művésznőt. Ebben a légkörben – egész-
ségét féltő szeretetét hangoztatva – egyre kevesebb új szerepet
osztott rá Major Tamás. Úgy tűnik, büntetni akarták, ugyanis
azonosították őt a régi Nemzeti Színházzal, annak konzerva-
tív-reakciónak tartott közönségével és természetesen a polgári

sajtóval, amely sztárt csinált belőle s az egekig magasztalta. En-
nek ellenére a szabadságharc százéves évfordulója alkalmából
alapított Kossuth-díjat 1948. március 15-én ő vehette át elsőként.
1950-ben az első között érdemelte ki a frissen alapított Magyar
Népköztársaság Kiváló Művésze kitüntető címet is. A Nemze-
ti Színház örökös tagságát viszont még 1928-ban elnyerte, sőt
1945-ben Szabadságrenddel ismerték el embermentő tevékeny-
ségét, majd két évvel később megkapta a Köztársasági Érdem-
rend Tisztikeresztjét.

Segítőkészsége 1945 után is megmaradt. Támogatta Gobbi
Hildát az 1947. március 9-én átadott színinövendék-otthon, a
Horváth Árpád Népi Kollégium megalapításában. A Népi Kol-
légium első lakói közt olyan neveket találhatunk, mint Horváth
Teri, Váradi Hédi, Berek Katalin, Psota Irén, Soós Imre, Szemes
Mari, Jancsó Miklós vagy Bacsó Péter. 1948-ban Gobbi Hilda a Já-
szai Mari Otthon, később pedig az Ódry Árpád Színészotthon felépít-
ésén munkálkodott, amiben nagy segítséget kapott Bajor Gizitől.

A színésznő utolsó nagy színhá-
zi premierje Lady Milford megfor-
málása Schiller *Ármány és szerelem*
című drámájában volt; váratlan
halála miatt vált ez utolsó darabjá-
vá. A tragikus vég története azzal
kezdődött, hogy 1950 szeptembe-
rében megfájdult a művésznő egészséges füle. A Schiller darab
próbáin kínos pillanatok adódtak: Bajor Gizi sokszor nem hallot-
ta partnere végszavát, egyre többet kellett figyelmeztetni, ne kés-
se le jeleneteit. Úgy tűnt, mintha már nem érdekelné a színház,

Gobbi Hildát számos törekvésében
támogatta, aki azzal hálálta meg a
segítségét, hogy Bajor Gizi halála után
nem hagyta elkönyvetélni villóját

pedig nem erről volt szó. Férje megoperálta, fájdalmát némileg enyhítette. Ez azonban súlyos hibának bizonyult, hiszen saját családtagot az orvosok irratlan törvénye szerint nem szabad operálni. Sejtteni sem lehet, hogy a műtét során Germán mit látott, vagy izgalmaiban látni vélte, ám a műtétől kezdve állandó aggodalomban élt, hogy felesége meg fog süketülni, és nem tud többé játszani. Germán gennyes gócot sejtett, amely teljes süketiséggel fenyegetett. Az orvos pánikba esett, kényszeresen vizsgálta, ellenőrizgette, súlyos hipochondereket is felülmúlva rögeszméjévé vált az asszony állapota. Valóságos pokol lett az életük: Germán folyton a színésznő megoperált fülével foglalkozott. Naponta vetette alá fájdalmat is okozó fülészeti kezeléseinek, sőt, erősítő B-vitamin-injekciókat is beadott. Többször is röntgenfelvételeket készített róla, konzultált más fülészekkel, ám azok nem tudták meggyőzni arról, hogy rémeket lát nejével kapcsolatban. Bajor Gizi baráti körben sokat panaszkodott, hogy férje agyonkezeli. Egyik kollégája meg is jegyezte, hogy talán nem a színésznő a beteg, hanem a férje. Igaza volt. A szerencsétlen orvos, aki a megsüketülés rémétől féltette imádott asszonyát, kétségbeesett elkeseredésében nem egy alkalommal célzást is tett a kettős öngyilkosság gondolatára, de a művésznő ilyenkor nevetve válaszolt: „Tévedsz, papi! Nem leszünk öngyilkosok. Ha majd megsüketülök, és nem játszhatom, hát, legfeljebb tanítok.” Szegény Bajor Gizi azt hitte, ezzel elintézte a dolgot. Ám az öngyilkos gondolat befészkelte magát az ekkor már félőrült férj agyába.

1951. február 12-én délelőtt Bajor Gizi nem jelent meg a Nemzeti színházbeli próbáján. Ilyen skandalum még soha nem fordult elő. Major Tamás hiába telefonált a Bajor-villába, senki sem vette fel a kagylót. A kiküldött rendőröket döbbenetes látvány fogadta: a színésznő pöttyös pizsamájában a heverőn feküdt, holtan. Férje a földön fetrengett a fájdalomtól, a fotelben pedig kutyájuk vonított, haldoklott. A férfit kórházba szállították, ám aznap este

ő is meghalt. Egyetlen cetlit hagytak maguk után: „Így nem lehet élni! Bajor Gizi, Germán Tibor”.

De mi történt? A tragédia minden részlete nem világos, így néhol csak feltevésekbe kapaszkodhatunk. Minden bizonnyal annak a napnak a reggelén is Bajor Gizi szokása szerint odanyújtotta férjének a karját, hogy megkapja a napi B-vitamin-injekciót. Ám Germán ezúttal egy nagy adag morfiumot fecskendezett be a vitamin helyett, ami pillanatok alatt végzett nejével. Tette előtt gondoskodott a hátrahagyott írás felől, majd önmagával is végezni akart, nejéhez hasonló módon, de ő nem halt meg azonnal, csak estefelé, anélkül, hogy eszmélete egyszer is visszatért volna.

Az „Így nem lehet élni!” búcsúmondat után valószínűleg nem szánta aláírását Bajor Gizi, jöllehet később megállapították, az aláírás tőle származott. Hát ez meg hogy lehetséges? Egyszerű a magyarázat, ugyanis Germán doktoron keresztül is sokan kértek autogramot a színésznőtől, így gyakorta írt alá mindenféle üres lapokat, fecniket. Ezeket az aláírásokat férje továbbította a rájongó páciensek felé, ám minden bizonnyal egyszer egyet eltett. Így kívánta hitelesíteni az öngyilkosságot. Később a rendőrségi szakértők egyértelműen megállapították, hogy Bajor Gizi aláírása korábbi keletű a fölébe írt szövegnél, ráadásul az más tintával íródott, és más kéztől is való.

A kettős haláleset híre gyorsan szétterjedt Budapesten, ami különféle találgatásokra adott okot, számos lehetőség vált szóbeszéd tárgyává. Volt, aki Germán tettét agydaganat szörnyű kínjaitól való megmentése miatti cselekvésnek nyilvánította, mások arról beszéltek, hogy kettős öngyilkosság történt a rendszer elleni tiltakozásként, vagy esetleg valamitől féltek. Lehet, hogy a szellemi életet megtisztítani kívánó Rákosi utasítására maga a rettegett Államvédelmi Hatóság, az ÁVH intézte el őket, mivel nyugatra akartak szökni? Ezeknek a politikai jellegű találgatásoknak komoly tápot adott, hogy az ÁVH emberei a tragédiát követően kö-

rülzárták a házat. A következő napon megjelenő lapok azonban csak az alábbi egyenszöveggel tudósítanak a kettős tragédiáról: „Bajor Gizi, a Nemzeti Színház örökös tagja, a Magyar Népköztársaság Kossuth-díjas és kiváló művésze hétfőn, gyógyíthatatlan betegségben tragikus hirtelenséggel meghalt.” Barátai és kollégái értetlenül álltak az események előtt. Mindenki úgy ismerte Bajor Gizit, mint aki szerette az életet, így az öngyilkosságot elképzelhetetlennek tartották. A széles tömegeket felkavaró ügy felderítése kiemelt feladatává vált a hatóságoknak. Gyorsan olyan eredményt

A Bajor-villa ma színházmúzeum

kellett produkálniuk, amely kellően megnyugtatta a közvéleményt. Ráadásul Gobbi Hilda és Major Tamás a legmagasabb pártkörök segítségét kérték az ügy vizsgálatához. A kettős öngyilkosság kapcsán elrendelt rendőrségi nyomozás a megtalált

nyomok, illetve a búcsúlevél alapján eljutott arra a pontra, hogy az idegenkezűség nem hagyható számításán kívül, így elrendelték az elhunytak boncolását. Ennek során megállapításra került, hogy Bajor Gizi füle gyógyult volt, és nem szenvedett semmiféle más olyan bajban, amely aggodalomra adhatott volna okot. Germán Tibor viszont ép elméjét is erősen fenyegető mértékű homlok táji agykéreg sorvadásban szenvedett, emiatt értelmi képességeiben és cselekvéseiben már régóta korlátozott tudattal bírt.

Germán Gyula klinikai munkatársai utólag bevallották maguk között, hogy 1946 után már a professzor ténylegesen nem vett részt egyedül nagyobb műtéteken. A kollégák érzékelték ugyan baját, de azt hitték, hogy egy múló betegség pillanatnyi tünete.

Nem vontak le messzemenő következtetéseket a komolyabb és kevésbé komolyabb jelekből. Munkahelyén tehát titkolták a betegségét, falaztak neki.

A hivatalos vizsgálat eredményeként született meg a hivatalos verzió, amely szerint Germán Tibor úgy végzett nejével és magával, hogy a dolog kettős öngyilkosságnak látszék. Ez a mai napig leghihetőbb verzió, de biztosat nem tudhatunk.

Bajor Giziről a ravatalozás előtt még halotti maszk-levonatot készítettek, amely a későbbi múzeum féltett kincsei közé tartozik. Temetésére február 16-án került sor a Farkasréti temetőben. Előtte a Nemzeti Színház előcsarnokában ravatalozták föl, Dajka Margit festette rá utolsó sminkjét, majd innen kísérték utolsó útjára a kollégák, barátok, tisztelők. Egész úton hullottak a virágok, ibolya borította a Rákóczi utat. Magán a temetésen is hatalmas, sokezeres tömeg vett részt.

Halála után Gobbi Hilda nem szerette volna, hogy gyönyörű budai villáját átépítsék, vagy netalántán állami célokra vegyék igénybe. A művésznő tragikus haláláig a Stromfeld Aurél utcai ház valóságos kulturális központ volt. Egymást érték a koncertek, felolvasások, társadalmi rendezvények, vacsorák, a politika, a közélet és a művészvilág színe-java megfordult itt. Gobbi – hogy ezt a szüntelen nyüzsgő, életteli atmoszférát az utókor számára megőrizze – színházmúzeum alapítását kezdeményezte. 1952. február 12-én, elsősorban neki köszönhetően nyitotta meg kapuit a Bajor Gizi Emlékmúzeum. Kezdetben csak egy emlékszobát alakítottak ki a színháznő hagyatékából, és ebből az emlékszobából fejlődött ki a múzeum. A múzeumalapító Gobbi Hilda 1990-ben kapott saját emlékszobát, ilyenmel addig a névadó mellett Jászai Mari és Márkus Emília rendelkezett, kiemelve a magyar színháztörténetben betöltött szerepüket. Ugyanazon esztendő novemberében ezen a helyen megalakult az Országos Színháztörténeti Múzeum is, amely intézmény a magyar nyelvű

színházi emlékeinek felkutatására, összegyűjtésére és tudományos feldolgozására hivatott. 1957-ben a múzeum gyűjteménye kibővült a Színház- és Filmművészeti Szövetség hozzászolt könyvtárával és színházi dokumentációs adattárával. Az intézmény ebben az időben kialakuló alapszolgáltatásai azóta is működnek, bár ma már sok tekintetben bővült és korszerűsödött.

AKI NEM AKART MEGÖREGEDNI – DOMJÁN EDIT

1954-től 1972-ig Domján Edit rövid pályájának emlékét közel nyolcvan színházi szerep, többnyire főszerep, tíz filmszerep és számtalan hangfelvétel és televíziós szerep őrzi. A magyar színházi fénylő csillaga volt ő a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején. Művészi tevékenysége, fénylő egyénisége, sugárzó nőiessége, fedhetetlen hangja ma is élénken él a közönség emlékezetében.

A negyvenedik születésnapján távozott színésznő 1932. december 25-én látta meg a napvilágot Budapesten. Édesapja gumigyári munkás, édesanyja egyszerű vidéki család gyermeke volt. A négytagú család nagy szegénységben élt az apa kevéske keresetéből. 1946-ban Maglódra költöztek, a sötét hajú, bájos és nagyon szorgalmas kislány ott fejezte be az általános iskolát, kitűnővel. Az iskolában ő volt a „hivatalos” szavaló. Minden ünnepélyes alkalommal, évzáráskor vagy az új

„Az a kis fekete bogár”

tanév megnyitóján, amikor diáktársai összesereglettek, őt küldték fel a színpadra, ahol szavalnia kellett. E sikeres szereplések következtében erősödött meg benne az elhatározás, hogy színésznő lesz.

A nyolcadikos évzárón is ő mondta az ünnepély verseit, majd az iskola igazgatója magához hívatta. Rémülten ment szüleivel az igazgatóhoz, aki nagyon megdicsérte a megszeppent lányt szavalatáért, és a Színművészeti Főiskolára történő haladéktalan jelentkezését javasolta a szülőknek. Azon a tavaszon tehát, amikor a nyolcadikosok felvételi jelentkezéseiket adták be a gimnáziumok vagy szakközépiskolák valamelyikébe továbbtanulási szándékaikat jelezve, Domján Edit a Színművészeti Főiskolát jelölte meg, szülei és tanárai biztatására. Az önéletrajz és a felvételi kérelem beadását követően behívták meghallgatásra. A felvételin azonnal felhívta magára a figyelmet mosolygós arckifejezésével. Legjobban nevetésére figyeltek fel, mert az akkor még nem túlzottan szép kiskamasz lány arca valósággal felragyogott nevetése alkalmával. Versmondása volt azonban a döntő érv felvétele mellett. Nála azonban volt egy kis bökkenő: nem végzett középiskolát, ami a felvételnél alapkövetelménynek számított. Az ötvenes évek legelején a hozzá hasonló fiataloknak találtak ki egy áthidaló megoldást, amelyet szakérettséginek neveztek el – ennek keretében gyorsított menetben egy év alatt sajátították el a négyévnyi gimnáziumi anyagot. 1950-ben lett a főiskola hallgatója; hatvanan vágta neki a színészmesterség elsajátításának, azonban diplomát 1954-ben csak tizenketten kaptak. Edit halk szavú, csendes és zárkózott fiatal lány volt, évfolyamtársai sokáig a nevét sem tanulták meg. Ha róla volt szó, mindig ezt mondták: „a maglódi Edit”, vagy még személytelenebbül, de kissé kedvesebben: „az a kis fekete bogár”. Nemigen hittek benne, úgy gondolták, előbb-utóbb úgyis kiesik majd, akkor meg minek bajlódjanak a nevével. A diákszállóból villamossal utaztak nap mint

nap a főiskoláig. A hosszú és unalmas utazás alatt a többiek tréfálkoztak, heccelődve ugratták egymást, ő inkább csak bámészkodott, figyelt. Nagyon csendesen, a korához képest kissé bölcs tartózkodással, mert Pesten minden új, idegen és szokatlan volt számára. Olty Magda osztályába járt, tanárai között találhatjuk Bessenyei Ferencet, Dajka Margitot és Básti Lajost is. Domján Editet kedvelték tanárai, mindenkit levett a lábáról kedves lényével. Az osztály esze, Kaló Flórián is hamar felfigyelt rá, és nem is olyan sokára már egy párt alkottak.

A főiskolán Shakespeare *Vízkereszt, vagy amit akartok* című darabjának vizsgaelőadását követően megkereste őket Ádám Ottó, aki akkor a Szegedi Nemzeti Színház főrendezője volt, és mindkettejüknek szerződést ajánlott. Az ötvenes években a végzős növendékeknek vidékre kellett szerződni, ettől csak kivételesen lehetett eltérni. Mielőtt a Tisza-parti városba költöztek, gyorsan összeházasodtak. Nem volt nagy felhajtás, az egyik nap bementek a VIII. kerületi Tanácshoz, ahol a folyosón megszólítottak két vadidegent, tanúnak kérték őket, majd az anyakönyvvezető összeadta a fiatalokat. Ennyi volt, lakodalomra nem került sor, az ünnepi menü rántott levesből és tonhalból állt. Egy kis szobát béreltek a József Attila sugárúton, és itt éltek a szegedi éveik alatt végig. A Domján–Kaló házaspárt a szegedi társulat hamar befogadta, ami komoly rangot jelentett, mivel ekkoriban a társulat az ország színjátszásának előkelő helyét foglalta el. Domján Edit Beaumarchais *A sevillai borbély*ában mutatkozott be, Rosina szerepében. Szegeden elsősorban szubrettként lépett színpadra, ezekben a szerepekben jól kamatoztathatta kellemes hangját és harmonikus mozgását. Később is vígjátéki figurákat alakított. Ezekben a szerepekben érvényesültek legjobban utánozhatatlan kis gesztusai, karikírozó képessége, tiszta, bensőséges lírája és nem utolsósorban vonzó nőiessége. Első komoly sikerét Mérimée *A művésznő hintaja* című darabja hozta meg,

melyben a minden férfit ujjá köré csavaró szépasszonyt, Camilát alakította. Kiváló kritikákat kapott, ezzel egy csapásra kiugrott és az élre került. A szegedi publikum olyan tombolva ünnepelte a bemutatót, amilyen ünneplésben talán még később sem volt része. Akkoriban azt mondták: Szegeden kigyúlt egy fényes, ragyogó csillag, amely mindenkit büv körébe vonz. A kiváló előadást a szegediek bemutatták 1956 júniusában a Budapesti Színházi Fesztiválon is – hatalmas sikerrel. A közönség a darab végén alig akarta abbahagyni a tapsot, legalább huszonötször engedték le és húzták vissza fel a függönyt. Domján Edit csodálatos alakítást nyújtott – nívódíjjal jutalmazták játékáért.

A sikerek meghozták a Pestre jutás lehetőségét. 1957-ben Ádám Ottó, a Madách Színház rendezője szerződést ajánlott Domján Editnek. A férjet, Kaló Flóriánt azonban nem hívta, mivel a színész az 1956-os forradalom alatt nyilvánosan elszavazta Petőfi *Nemzeti dalát*, és a színházi munkástanácsot is vezette. Fő bűne azonban a szavazat volt, a szegedi pártfőhrer, Komócsin elvtárs, aki akkoriban élet-halál ura volt, lefényképeztette, s ez volt a bizonyíték. Ennek következtében évekig szóba sem jöhetett, hogy vidékről a fővárosba kerülhessen. Domján Edit ekkor hatalmas emberi nagyságról tett tanúbizonyságot. Jóllehet a szíve majd' megszakadt a lehetőség hallatán, hogy Budapestre szerződhet, ám férjét nem volt hajlandó magára hagyni Szegeden – 1961-ig maradtak a Tisza-parti városban. Mint afféle fiatal értelmiségi házaspár, a könyvüzleteket, hanglemezboltokat és antikváriumokat járva hanglemezeket és könyveket gyűjtöttek. Zenét hallgattak, és a színházba jártak, minden előadást megnéztek – természetesen azokat, amelyekben nem játszottak.

Domján Edit életének nagy fordulatát az 1959-es esztendő hozta meg. Abban az évben Dunaföldváron nyaraltak férjével, ott futottak össze Herskó János filmrendezővel, akinek egy teljesen kész forgatókönyv volt a táskájában *Két emelet boldogság*

címmel. Ennek a modern környezetben játszódó, könnyű kis vígjátéknak főszerepeire őket szemelte ki. Próba felvétel következett Budapesten, majd annak sikerei nyomán megkötötték a szerződéseket. Persze a film Pesten zajló felvételeihez igen-igen korán kellett kelnie a szegedi színészházaspárnak. Hajnali fél négykor érkezett értük a filmgyári kocsi, és délután vitte vissza őket Szegedre, az esti előadásra – a forgatások miatt azonban egyetlen elhalasztott előadás sem akadt. Túléltek a kellemetlenségeket, életük legnehezebb hetein voltak túl, de amikor a filmet bemutatták, mindez megszépült. Felfedezték őket, s most már az egész ország felfigyelt rájuk.

Kaló Flórián már a főiskolai évek elején felfigyelt Domján Editre – tizenöt évig voltak házaspár

A *Két emelet boldogság* sikerének hatására a fővárosi Petőfi Színház meghatározott időre „kikölcsonnózta” Domján Editet Brecht–Weil *Koldusoperájának* Polly szerepére. A premiert követően kirobbanó siker kapcsán Domján Pollyját dicsérte mindenki. Ennek köszönhetően hétvényi szegedi tartózkodást követően a színészházaspár visszaterhetett a fővárosba, szerződéssel. 1961 őszétől fogva Domján Edit a Petőfi Színháztól kapott szerződési ajánlatot, Kaló Flóriánt pedig a József Attila Színházhoz kötötte új szerződése.

Domján Edit a Petőfi Színházban szinte pillanatok alatt ismert, elismert és keresett színésznő lett, egy csapásra róla beszélt a sajtó, a szakma és a közönség. Felfigyeltek rá a filmrendezők is, három filmet is forgatott szinte egyszerre, bejárt a tévébe, a szinkronba, a rádióba. Első sikerét Molnár Ferenc *Üveg cipője* hozta meg számára, melyben a különös, bohó női főszerepet, Irmát, a

kis cseléd lányt alakította. Felkapottságát mi sem bizonyítja jobban, minthogy a kor szakmai folyóirata, a *Film, Színház, Muzsika* gyakran készített vele interjút, vagy írtak kritikát róla. Más újságok címlapján is az ő arca köszönt vissza, interjúkat közöltek vele – ám ez a sztárolás a színésznőt eléggé zavarta. Elsőre sokan azt hitték, hogy ez a fajta hozzáállás valamiféle álszerénység, és hosszabb időnek kellett eltelnie, mire bebizonyosodott, hogy tényleg ilyen egyszerű és szerény. Csendesesen fogadta a sikereket, de a kudarcokat is. A fájdalmat is mosollyal tudta kifejezni. Ezért volt mindig olyan különös és furcsa, mintha egyenesen arra született volna, hogy embertársait megnyugtassa.

A Petőfiben olyan nevekkel lépett egy színpadra, mint Feleki Kamill, Agárdi Gábor, Tomanek Nándor, Mezey Mária. 1963 őszén átszerződött a Nemzeti Színházhoz, ahol egy évadot töltött. Színházi munkái mellett állandóan járt a szinkronstúdióba, folyamatosan hívták filmekhez, s ezek mellett visszajárt Liliomot játszani a Petőfi Színházba, illetve a Madách Színházban megkezdett *Vád és varázslat* előadássorozatának folytatásait végigvinni. 1964-ben visszaszerződött a Madách Színházhoz, melynek nyolc évig, azaz haláláig tagja maradt. Itt kezdhette meg 1964. szeptember 18-án élete legnagyobb diadalsorozatát *A bolond lánnyal*. Domján Edittel egy időben a Madáchnak további három új színésze kezdte az évadot: Garas Dezső, Mensáros László, és Cs. Németh Lajos. Egri István rendezőként a Párizsból akkor áthozott Achard vígjáték, a *Bolond lány* főszerepét, Jozefát osztotta az ott kezdő ifjú színésznőre. Ez elég kockázatos vállalkozás volt, mivel eredetileg Párizsban az Antoine Színházban Annie Girardot számára íródott a darab, még 1960-ban. Domján Edit azonban kitűnően megállta a helyét Márkus Lászlóval a főszerepben. A siker kétség kívül az ő személyes sikere volt, meg férfi partneréé, Márkus Lászlóé. Ők ketten tökéletesek voltak a darabban. Amikor híre ment Párizsban a magyar bemutatónak, 1964 októbe-

rében egy előadás erejéig a szerző Achard a színházba érkezett. Elismerően nyilatkozott az előadásról, majd közölte, hogy Annie Girardot-on kívül Domján Edit Jozefája a legjobb, pedig nagyon sok előadást nézett meg szerte a világban. A darabot mindenki látni szeretne volna, teltházzal ment sok száz előadás után is, az akkori időszak magyar színjátszásának egyik kimagasló színpadi produkciója volt. A premier után hat évvel már az ötszázadik előadásnál tartottak. Siker hát jutott Domján Editnek bőven. Nyilván örült is neki, ahogy annak is, hogy annyi átkuporgatott év után végre volt pénze, s megvehetett bármit. Szeretett ajándékot adni, örült más örömének, olyan ember volt, aki, ha ad valamit, nem azért teszi, mert arra számít, hogy egyszer majd mindezt visszakapja. Domján Edit azonban egyre inkább elfáradt ebben a szerepében, később meg már unni is kezdte. Ezzel a színpadi szerepléssel párhuzamosan forgatta Darvas Ivánnal, Pécsi Sándorral a főszerepben az *Új Gilgames* című filmet. 1964-ben mutatták be Szemes Mihály művét, a rákkórházban felizzó, tragikus szerelem történetét. Talán a film sikere, és vele párhuzamosan *A bolond lány* országos híré előadásai tették lehetővé, hogy 1965-ben Jászai-díjat kapott.

A *Bolond lány* után csendesebb, derűs és félborús színházi szezonok következtek. Azt a sikert különben sem lehetett volna megismételni, de akár csak megközelíteni sem. A következő kilenc év alatt sok szerepet, pontosan tizenötöt játszott a Madách Színházban. Domján Edit elsősorban vígjátéki figurákat alakított, ilyenkor érvényesültek a legjobban utánozhatatlan kis gesztusai, karikírozó képessége, tiszta, bensőséges lírája, vonzó nőiessége. A hatvanas éveknek ő volt a legtöbbet játszó színésznője, egy 1967-ben közzétett listát ő vezetett havi harmincegy fellépéssel. Az iram és a munkatempó később sem változott. Az újabb bemutatók, általában korábbi előadások mellé sorolódtak be. Így egyre több egymással párhuzamosan futó előadás sorakozott fel, ami-

nek következtében szinte teljesen elégette magát az évek során. 1972-ben már elkezdődtek Tabi László vígjátékának, a *Családi drámának* a próbái, amikor Domján Editben valami elpattant. De a továbbiakról majd később.

Az a sokak által csodált belső igényesség, ami a próbák alatt, a szerepek elsajátításakor jellemezte, az apróságokban is megmutatkozott. Budapesten az első perctől a Rotschild Szalonban dolgoztatott, mert tudta, ott jó minőségű anyagokból válogathat. Jó könyveket olvasott, szerette a jó zenét, és mivel fejébe vette, hogy megtanul olaszul, nyelvórákra is járt. Szeretett sétálni az állatkertben, vonzódott az állatokhoz, olyannyira, hogy amikor hosszú évek albérlteteskedés után végre önálló lakáshoz jutottak Kaló Flóriánnal, a legszükségesebb bútorok helyett legelőször egy macskát és egy kutyát vett. Princ, az arisztokratikus külsejű orosz agár sokáig élt mellette, egészen addig, míg a színésznő, nem sokkal halála előtt, el nem altatta kedvencét.

Mint említettük, filmezni 1960-ban kezdett. A Két emelet boldogságban férjével, Kaló Flóriánnal egy könyvmoly házaspárt formáltak meg, drámai erejéről tanúskodott az *Új Gilgames* vélt betegséggel küszködő Lillája. Játszott még az *Oldás és kötés* (1962), *Az utolsó előtti ember* (1963), *Az alvilág professzora* (1969), az *Imposztorok* (1969) című alkotásokban. A televízió is gyakran foglalkoztatta, utolsó tv-filmje az 1972 késő őszen forgatott Jókai Anna *A labda* című kisregényének televíziós változata volt, amelyben Melindát játszotta, a negyvenéves asszonyt. De csodálatosan mondott verset és mesét. Amikor mesét mondott a hangja - amelynek meleg bűgását a legtöbbet emlegetik vele kapcsolatban - olyankor a szokásosnál is ezerszer árnyaltabban zengett. Neki magának nem volt gyermeke. Barátnője, Nagy Anna később gyakran idézte fel, mennyi melegséggel tudott Domján Edit beszélni az ő kislányához, a ma már színésznővé lett Huszárik Katához. Amikor szóba került, miért nem szül, riadtan kér-

dezett vissza: „Erre a világra?” Amikor egy alkalommal Kaló Flóriánt kérdezték, miért nem volt gyermekük, azt felelte, ő volt, aki nem akart gyereket, nem pedig Edit. A szonon műfajt is ugyanolyan szenvedéllyel és tehetséggel művelte, mint a színpadi szereplést. Van két dal, amit senki más nem tudott volna úgy énekelni, mint ő: *Fátyolos a szemed* és a *Köszönet mindenért*.

Férjével a Két emelet boldogságban

Domján Edit valósággal megfojtotta, körülfonta szerelmével azt, akit szeretett. Anynyira, hogy az a másiknak is és neki is elviselhetetlenné vált egy idő után. Nem ügyeskedett, nem taktikázott, megadta a szerelemnek, ami járt. És nem hazudott. Kétszer állt a férje elé, hogy nyíltan bevallja, szeret valakit. Kétszer sikerült túljutniuk kapcsolatuk válságán, azzal a feltétellel, hogy nem lehet harmadik. De persze lett. Így ért véget tizen-nyolc év után a házasság, és alakult át két egymást mélyen szerető és tisztelő ember szoros szövetségévé. 1969-re borult fel a korábbi harmonikus egyensúly Kaló Flórián és Domján Edit között, és a válás mellett döntöttek. Innentől fogva gyakorlatilag nem beszélhetünk arról, hogy a színésznőnek lett volna magánélete. A néhány futó viszony inkább zárkózottá, és befelé fordulóvá tette. 1972 januárjában, a Magyar Rádió Ablak című műsorában találkozott először a nála több mint tíz évvel fiatalabb Szécsi Pállal, a kor kedvelt énekes-sztárjával. A találkozás kölcsönös szimpátiát eredményezett, ami hamarosan szerelemmé változott. Domján Edit eljárt az énekes fellépéseire, elemezte színpadi mozgását, és koreográfiai ötletekkel segítette, korrigálta kiejtését, javította

mozgáskultúráját. A nagy szerelem azonban viszonylag hamar, októberben véget ért. Szécsi Pál idővel mások szurkálódó, piszkálódó megjegyzéseinek hatására - melyek a nagy korkülönbségre utaltak -, eltávolodott a színésznőtől és októberben elhagyta. A pletykák szerint a nagy korkülönbség miatt, de lehet, hogy azért, mert Domján Edit folytonosan nem tetszését fejezte ki az énekes erős alkoholizálása miatt. A szakítást a színésznő kezdeményezte. Egy eszméletvesztéssel járó alkoholos éjszaka után Edithez vitték Szécsit, akit már egy hete nem látott. A nő aggódott, orvoshoz akarta vinni, de Szécsi hallani sem akart a dologról, így a nő határozottan felszólította holmijai elvitelére. Mivel az énekes nem mozdult, a Domján Edit összeszedte a holmiját és kezébe nyomta, valamint felszólította a távozásra, amit Szécsi fásultan végre is hajtott. Ezzel korántsem tekintette befejezettnek a dolgot, de lezártak igen. Napok múlva levelet írt Szécsi nővérének, akit megkért, vigyázzon öccsére. Szeretete nem elzárható és újra kinyitható csap, az állandó marad továbbra is, pusztán a magánéleti zavaros gyötrődések végére tesz pontot.

1972. szeptember 15-én mutatták be a *Candidát* a Madách Kamaraszínházában. Az előadást a közönség, sőt a kritika is kedvezően fogadta, Domján Edit teljesítményét azonban a címszerepben nem emelték ki, sőt itt-ott el is marasztalták. Nyilván joggal, hiszen már alig volt mondanivalója a színház számára. A maga számára is egyre kevesebb. Közeli barátnőjének és kolléganőjének, Nagy Annának egy előadás után, fáradtan, este a kocsiban megvallotta, hogy korábban már próbálkozott öngyilkossággal, de valami mindig közbejött. Belső kiegészéről panaszkodott. Magányos volt és érzékeny. Akkoriban még nemigen használták a szót, hogy depresszió, de a tünetek ennyi év után egyértelműnek látszanak. Gyakran találták minden látható ok nélkül sírva az öltözőben vagy a díszletek mögött. Többen számoltak be arról is, milyen egyszerű körülmények között élt egy huszonnyolc négy-

zetméteres garzonlakásban. Ráadásul közeledett negyvenedik születésnapja, s ettől is egyre szomorúbb, örömtelenebb lett. Jól tudta, azok a szerepek, amelyekért érdemes volt ezt a pályát választania, lassan elmaradoznak mögötte. Akkor meg mi marad az ő számára? Kevés, legalábbis a nagy örömek, a szerepálmok közül szinte semmi. A többi pedig egyszerűen nem érdekelt. Aztán eljött a kritikus nap: 1972. december 24. Alig huszonnégy óra, és átlépi élete negyvenedik esztendejét. Semmiféle ünnepelést nem tervezett, különben is másnap, karácsony első napján, délután fél háromkor a *Candida* volt kítűzve a Madách Kamarában. A barátoknak és közeli ismerőseinek vásárolt ajándékokat becsomagolta és megkezdte azok kiosztását is. Karácsonyeste meglátogatta szüleit: édesanyjának fehér nyakláncot, az öccsének lemezt ajándékozott, vidám hangulatban töltötték az estét. Hazament, majd még felhívott néhányat barátai közül, köztük volt férjét, Kaló Flóriánt is, aki megígérte, hogy újfent megkéri a kezét. Sok mindenről beszélgettek, s tőle szokatlan módon még tréfálkozott is. Úgy búcsúztak, mint máskor, kellemes ünnepeket, jó éjszakát kívánva.

December 25-én, negyvenedik születésnapján Almási Éva meglátogatta délelőtt, de rossz hangulatban találta. Almási pillanatnyi ünnepi tünetnek gondolta a depressziós hangulatot. Aznap Almásinak két előadása volt, és miután olyan rossz állapotban találta délelőtt kolléganőjét, elhatározza, hogy az előadások után felmegy Edit lakására. Domján Edit a napközbeni telefonokra nem reagált, és este, amikor Almási becsöngetett, akkor sem engedte be. Többször volt már ilyen, és akkor is arra gondolt Almási, hogy valamilyen nyugtatót vett be, hogy átvészelve a számára nehéz napot.

Másnap, december 26-án este a *Candida* előadásra készültek a Madách Kamarában. Az ügyelő aggódni kezdett, mert a fősze-replő nem jelent még meg, és már későre járt az idő. Domján

Edit mindig pontosan érkezett. Balsejtelem fogta el kolléganőjét, Nagy Annát is. Traub Pál, az ügyelő telefonon beszélt Ádám Ottóval, az igazgatóval, hogy mit tegyenek. Az ő tanácsára taxit hívtak, és négyen elmentek Domján Edit lakásához. Traub Pál és Nagy Anna mellett Mensáros László és Bálint András szorongott a taxiban. Amikor próbálkozásukra senki sem nyitott ajtót, Mensáros először a szomszédoknál érdeklődött, hallottak-e mozgást. Traub Pál eközben a levélbedobón keresztül észrevette a félig nyílt fürdőszoba kádjában lebegő testet. Gyorsan feltörték az ajtót, de már késő volt. A halottkém szerint több órája nem élt már, az asztalon búcsúlevelet, a fürdőszobában orvosságos üvegeket és zsilettpengéket találtak. A színésznő előbb gyógyszerket vett be, majd felvágta az ereit. Kaló Flóriánhoz is írt búcsúlevelet, amiből kiderül, hogy mennyire tudatosan készült a halálára, csak ezt környezete nem vette észre. A levél nem publikus, pusztán az utolsó mondatát hozták napvilágra a színésznőről készült emlékkönyvben: „... ma vagyok negyvenéves !!!”

A rádió este tízkor mondta be a hírt, a szokásos – „tragikus hirtelenséggel” – megfogalmazással. Elkezdődtek a találgatások a közvéleményben, hiszen nem kaptak világos választ a miertre. Persze rögtön elterjedt, hogy nem öngyilkos lett, hanem megölte valaki, de ezeknek a pletykáknak nem volt semmi alapjuk. Mondták: nem akart öreg színésznő lenni. Ezt egy húsz évvel azelőtti könnyelmű és meggondolatlan kijelentéséből következ-tették, amikor a főiskolán egyszer azt találta mondani, hogy ő bi-

Latinovits Zoltánnal
az *Oldás és kötés* című filmben

zony nem lesz öreg színésznő, inkább meghal! 1971 végére estek a Jókai Anna egyik kisregényéből készült tévéfilm utómunkálatai. Mivel a filmben Domján Edit egy negyvenéves, az öregedés és saját kudarcai elől menekülni igyekvő, de persze nem tudó nőt alakított, a rendezővel, Mihályfi Imrével abban állapodott meg, hogy smink nélkül áll a kamerák elé. Az utósínek felvételénél, amikor kinagyítva látta az arcát és a testét olyannak, amilyen a valóságban volt, megrémült. „Ez vagyok én?” – kiáltott fel fájdalmasan. De az is közrejátszhatott, hogy már nem szerette annyira a színházat. A *bolond lány* címszerepét vissza akarta adni. Utolsó szerepében, a *Candidában* már nem is engedte Kaló Flóriának, hogy megnézzze: „Ne nézz meg, olyan rossz vagyok!” – mondta. Ráadásul a színházba érkezett egy gyönyörű, fiatal színésznő, és Domján Edit azt hitte, az ő szerepkörére. Ennél valószínűbb, hogy nagyon egyedül volt, pedig ő mindig a melegségre, a szeretetre vágyott. Jelentős, nagy színészekbe szeretett bele, azok viszonzszerették. Ám Domján Edit a végén mindig egyedül maradt, mély, nehezen gyógyuló sebekkel. Kaló Flóriánal való házasságuk nagyszerűen kezdődött, és későbbi kapcsolatuk is jó szellemű, őszinte maradt. De útjaik végül elváltak. Domján Edit roppant makacs volt, amit egyszer a fejébe vett, attól nem lehetett eltéríteni. S emellett: mindig és mindenben az őszinteséget kereste. Szerepeiben éppúgy, mint magánügyeiben, egész életében. Nem tudta elviselni, ha ezt a jogát kihasználták, vagy éppen visszaéltek vele. Így jutott el a teljes magányosságig. Mindenki észrevett valamit, mindenkinek volt valami rossz érzése, de arra, hogy nagy baj van, mindenki csak későn gondolt. Tiszta szívű, a művészetért, hivatásáért rajongó ember volt. A közönség imádta, a szakma elismerte, a kritikusok kedvence volt, pályatársai szerették, ő mégis magányos maradt. Akiket szeretett, azokban csalódnia kellett, életének utolsó társa egy szerencsétlen sorsú tehetséges fiatalember volt, aki azonban már többször is kísérletezett

az öngyilkossággal. Ők ketten összezárva és egymásra utalva: mi sülhet ki ebből?! Domján Edit és Szécsi Pál halálukban váltak legendává. Pedig szerelmük csak tíz hónapig tartott. Sokan hitték, hogy egymásért haltak meg, de nem így történt.

Farkasréten temették el, egy átlagos szerdai napon. Domján Edit példáját egyszerű emberek utánozták, halálát kisebb öngyilkossági hullám követte, melynek során a módszer azonos volt.

A volt férj, Kaló Flórián monodráját írt a színésznőről annak halála után, amit Almási Éva játszott el a Madách Kamara Színházban.

Hogy emléke ne halványulhasson el, barátai és pályatársai 1992-ben létrehozta egy nevét viselő alapítványt – a fiatal, vidéki színésznők művészetének elismerésére alapított díjat minden év decemberében ítélik oda, a vidéki színházak igazgatóinak javaslatára alapján.

AZ ÖRÖK LÚDAS MATYI – SOÓS IMRE

Parasztkáderként ivódott a köztudatba a szegényparaszti sorból érkezett színészszeni, Soós Imre, aki huszonhét évesen ment el, mindössze tíz évet töltött a pályán, így napjainknak csak megfakult filmszalagok őrizték meg legendás alakját.

1930. február 12-én látta meg a napvilágot Balmazújvárosban, ahol egy szegényparaszti család nyolc gyermeke közül az egyik volt. Nagyszülei egyike analfabéta volt, de ő maga is csak négy elemi végzettségű. A család földművelésből élt. Dologidőben tanulásra, iskolába járásra meg hasonló haszontalanságokra nem volt idő, ugyanis igazodni kellett a természet rendjéhez, a mezőgazdasági munkákhoz. Csak ősszel és télen, illetve rossz időben lehetett iskolába járni. A fiú tízévesen járt először moziban, és ettől kezdve arról ábrándozott, hogy egyszer színész lesz. A paraszti

világot hagyta maga mögött, amikor egy utazó színész-statisztaválogató stábnál szerencsét próbált. 1947-ben különös felhívásra lett figyelmes a Szabad Népben: szegényparaszti és munkás származású fiatalokat vesznek fel a Horváth Árpád Színész-kollégiumba. Jelentkezése nem volt egyéb próbálkozásnál. Szöveget mondtak vele, és a szakemberek rögtön felismerték a benne rejlő tehetséget. A válogató-bizottság biztatásának hatására jelentkezett Budapesten a főiskolára, ahová elsőre felvették.

A Színművészeti Főiskolára való felvételi napján járt először a fővárosban. Még Debrecenbe is alig-alig vitték be, így hát a főváros forgataga azonnal elbűvölte az ifjút. Ez nem meglepő jelenség akkoriban, mivel két évvel a felszabadulás után a főiskola kapuja tárva-nyitva volt, várták a munkásság és parasztság gyermekeit. Soós sokáig bolyongott, szégyellt útbaigazításért kérdezősködni, végül aztán úgy feltörte a csizma a talpát, hogy a nélkül állt a vizsgabizottság elé. Így, csupasz, sáros lábbal szavalt a Petőfi *Szülföldemen* című versét olyan színészóriások előtt, mint Gobbi Hilda, Somlay Artúr és Bajor Gizi. Az ítések rögtön beleszerettek. Gobbi már akkor különösen szívébe zárta: tőle kapott cipőt, nadrágot, hogy megfelelően jelenhessen meg a főiskolai próbák.

Egykori tanárai szerint Soós Imrében volt valami olyan többlet, ami minden többi évfolyamtársából hiányzott, még a legtehetségesebbekből is. Volt benne valami megfoghatatlan báj, ragyogás, naiv tisztaság. Csalhatatlan ösztönrel és veleszületett stílusérzéssel rendelkezett, egyszerűen zseni volt. Főiskolai tanulmányait Gellért Endre, a nagy pedagógus-rendező és a színészóriás, Rátkai Márton irányították. Olyan tehetségekkel járt egy osztályba, mint Psota Irén, Váradi Hédi, Horváth Teri, Berek Kati, Szemes Mari, Hacser Józsa vagy Buss Gyula.

A kezdő főiskolás 1948-ban jelentkezett statisztának a filmgyárhoz – elsősorban anyagi okokból –, ahol a *Talpalatnyi föld*

című filmben kapott kisebb szerepet. Ám ebben a mellékszerepben is olyan meggyőző alakítást mutatott Mészáros Ági, Szirtes Ádám és Horváth Teri oldalán, hogy azonnal felfigyeltek rá, és mint rigmust kántáló leány ismertté vált. Igen hitelesen tudta alakítani a parasztszerepeket. Otthonról hozott tapasztalataiból merítve. Az éra azonnal „vevő” volt erre, hiszen ekkor már a kommunista hatalom a minél hitelesebb munkásparaszt ábrázolás megjelenítését várta el az általuk finanszírozott filmgyártól.

Horváth Terivel a *Lúdas Matyi*ban – ezzel a filmmel vált országosan ismertté Soós Imre

Igazán népszerűvé az 1949-ben leforgatott *Lúdas Matyi* című filmben játszott főszerepe okán vált, jöllehet még ekkor is a főiskola padjait koptatta. (A szerelmes leányok újságokból kivágott arcképét ragasztották a kollégiumi szobák szekrényajtóira.) Magyarországon ez volt az első hazai gyártású színes film, amelyet egykori tanára, Nádasdy Kálmán rendezett. Soós Imre az egész országot meghódította sugárzó mosolyával, mindenre éhes szemével, mezítlábasan, ingben, gatyában – azt mondták, mintha Fazekas Mihály személyesen őt szánta volna *Lúdas Matyi*jának. Zárójelben, érdekesség gyanánt megemlítjük, hogy 2004-ben fejeződött be a film digitális restaurálása. Erre azért volt szükség, mivel annak idején lejárt szavatosságú, kísérleti nyersanyagra forgatták. Mára például csak három százalékban, nyomokban maradt meg benne a színek, leginkább a bíbor. A filmet alkotó három színek komponens egyenlőtlenül bomlott el: a bíbort megelőzte a kékeszöld, aztán a sárga. A Magyar Filmlabor szakemberei elektronikusán fölerősítették és korrigálták a színeket, ezután

következett a kép és hang zajszerűsége, a képremegés stabilizálása, a digitális összefényelés, majd a restaurált kép levilágítása színes felvételi nyersanyagra. De Soós Imre hangját is visszaállították, ugyanis 1961-ben, mikor az ötmillió közönségsikerre való tekintettel felújították a filmet, újra kellett szinkronizálni. Am addigra a két főszereplő már halott volt. Soóst Csíkos Gábor, a Döbrögit alakító Solthy Györgyöt pedig Greguss Zoltán szinkronizálta. E kis kitérő után térjünk vissza Soós Imréhez, ugyanis a *Lúdas Matyi*-ban nyújtott hiteles alakítására nemcsak az ország kapta fel a fejét, hanem a nemzetközi szakma is: az 1950-ben megrendezett Karlovy Vary filmfesztiválon a legjobb férfialakítás díját kapta. Ez volt akkoriban a kelet-európai filmgyártás legrangosabb díja. A *Lúdas Matyi* ezt követően természetesen bekerült a szocialista országok filmforgalmazásába, így kis túlzással állíthatjuk, hogy a kezdő színész világhírűvé vált.

Soós Imre szélsőséges, fékezhetetlen egyéniség volt, nehezen tűrte a kötöttségeket. Egyik pillanatban sugárzott a boldogságtól, a másikban halálos kétségbeesés és szomorúság vett rajta erőt. Sokan úgy vélték, visszaél azzal, hogy zseninek tartják, pedig ő mindent a legnagyobb odaadással, lelkesedéssel csinált. Állítólagos kivagyiságát környezete túlozta el: ha az embernek rossz napja van, nem úgy köszön, ahogy elvárnák, akkor már felvág, „Mit képzelsz magáról?” – suttozták a háta mögött. Hatalmas intenzitással vetette bele magát munkába, szerelembe. Mérhetetlen szenvedélyek lakoztak benne, kétszer annyit élt, mint az átlag. Más hőfokon dolgozott benne szinte minden, a legszebbet, a legjobbat és a legforróbbat szerette. Így is alkotott. Nem tanulmányozta az embereket, nem kereste az élményeket, mégis korábbi környezetétől, társadalmi osztályától távol álló alakoknak is tökéletesen a bőrébe tudott bújni. Éppolyan hatásosan azonosult arisztokrata hőseivel, mint Lúdas Matyival vagy a *Körhinta* Mátyájával. Hihetetlen gyorsasággal talált rá a figura hangjára, lelki

világára, mozgáskultúrájára, képes volt pusztán a fantáziájából hiteles jellemeket építeni. A szerepek tökéletesre csiszolt formában kerültek rendezői elé. Eljátszotta *Az ifjú gárda* Szergej Tyulenyinjét, a *Sok hűhó semmiért* Benedekjét, az *Éjjeli menedékhely* Aljosáját. Volt Mágnás Miska, Józsa Mihály a *Fáklyalángban*, elkényeztetett aranyifjú a *Körtvélyesi csínyben* és Pali Sarkadi *Szeptemberében*. Utolsó színpadi szerepe az *Egerek és emberek* Curlyje volt. Legközelebb *Peer Gynt*-et várt volna rá. De ne rohanjunk ennyire előre.

Miközben a rendszer egyre magasabbra emelte, ő egyre inkább érezte saját fogyatékoságait, ennek következtében zárkózottá, félszeggé és végtelenül szerénnyé vált. Soha nem panaszkodott, de komoly kétségei voltak. Állítólag egyszer a tükörbe nézve így fakadt ki: „Tíz év múlva mi lesz belőlem?” Mivel nem volt érettségije, így irodalmi lemaradását olvasással, forgatási szünetekben történő tanulással pótolta. Igyekezetének köszönhetően hamar felzárkózott. A főiskolai éveket Fagyeyev *Az ifjú gárda* című darabjában zárta, Szergej Tyulenyin szerepében hatalmas feltűnést keltett iskolaszerte. Főiskolai évei során végig filmezett, a *Dalolva szép az élet*, a *Civil a pályán*, majd 1952-ben, végzése évében az *Állami áruház* következett.

A diploma átvételét követően szülőföldjére, a Debreceni Nemzeti Színházhoz került, jöllehet a Madách Színház már szemet vetett rá, le akarták szerződtetni, de erre nem kaptak állami engedélyt. Soós Imrének hatalmas törést jelentett, hogy amikor végeztek, mindenkit Budapesten helyeztek el, őt pedig elküldték Debrecenbe. De vajon mi lehetett ennek az oka? Legjobb barátja ekkoriban Szirtes Ádám volt, aki ugyanakkor, 1952-ben maga is vidékre, Miskolcra kényszerült. Száműzetésük oka az alábbi volt: Szirtes szerint: késő esteiken hazatérve közös albrétletükbe, némi alkoholos befolyásoltság alatt folyamatosan a Rákosi-rendszer aljas voltát elemezték. Besúgók pedig akkor voltak bőven,

a szomszéd szobában lakó ávós jelentette a megfelelő helyre a fiatal színészek rendszerellenes véleményeit. Komolyabb retorzió nem érhetette őket, hiszen ekkor már mindketten országos ismertségnek és népszerűségnek örvendtek, ám a fővárosban nem maradhattak. Debrecenben gyakorlatilag az internáltak színháza működött Téri Árpád vezetésével. Soós Imre sokat játszott a cívis városban; vígjátékot és operettet, a Mágna Miskát, termelési darabok él-legényét, és feledhetetlen zsenialitással Illyés Fáklyalángjának Józsját, aki a turini epilógban már öreg parasztként viszi a nemzet üzenetét Kossuthnak.

Ám Soós Imre valahogy nem érezte jól magát Debrecenben, a tartózkodás és gyanakvás légkörében élt. Mivel a propaganda gépezet működésének köszönhetően a kor ideális szegényparaszti sorból kiemelkedő alakjaként vált ismertté, így komoly ellenérzésekkel fogadták szűkebb pátriájában. Akármit csinált, népszerűtlen volt, a népi demokrácia tévedésének, paraszt Romeónak, reklámparasztnak gúnyolták a háta mögött. De valahogy a társulat sem fogadta be, talán híretről tartottak, vagy egyszerűen a politikai hátszél váltott ki belőlük tartózkodást személye iránt. Állítólag fegyelmet is folytattak ellene, mert egy erkélyjelenetben lecsúszott a kőről, amin állt, s magánindulatra váltva elkáromkodta magát. Pedig alapvetően ő maga volt a szerénység és az alázat, aki pontosan tudta, honnan jött és mivel tartozik a világnak sorsa megváltozása tekintetében. Papíron ugyan három esztendőn át volt tagja a színháznak, de ebből az ott töltött időből rengeteget vonatkoztatott, ingázva Debrecen és a főváros között, mivel folyamatosan Pestre járt filmezni. Gyakran hetekre, hónapokra távol volt. Útközben tanulta szerepeit, oda és vissza. Odafele a ráváró filmgyári szöveget, míg visszafelé a színházi szerepeit. Ezért érthető, hogy még igazgatója, Téri Árpád is alig ismerte magánéletének gondjait. Vajon ki tudott arról, hogy a rendszer díszparasztjának családja milyen nyomorúságban élt? 1954 szeptemberében meg-

rendítő levelet írt Pesten tanuló nővérének, melyben leírja, hogy: „Szegény anyámnak már negyedik napja egy deka zsírja sincs. Apám most jött haza, ő meg beteg, éppen most mondja anyámnak, hogy főzzön egy kis pirított tésztalevest, jól esne a gyomrának. Erre anyám, tudod, ő halkán nem szokott beszélni, és nem féli Istent, miből? Se zsír, se krumpli, se tészta, már nem hallom, hogy milyen szép szavakat mond anyám, mert megy hátra, lehet, hogy Esztitől kér egy főzet zsírt. Kapkodja a nagy bütykös talpát, mert már hideg a föld. Mezítláb jár, mint egy menyecske, az orra kezd nőni a hidegtől. Szerettem volna jó dolgokat írni neked, hogy örülj, de nem mertem, mert félttem, hogy saját magam is elhiszem. Sokszor csókollak: Imre.” A drámai sorok mögül kibukik, hogy a színész rettegett a hazugságtól. Ekkor már csak játszotta az életet, és igazán, szívből mosolyogni már csak színpadon tudott. Szirtes Ádám emlékezik így egy parlamenti fogadásra: „...a teremben az asztalra helyezett ezüsttálakon változatos kacsá-, libasültek, s olyan étkek sorakoztak, amikről a nyomorúságos kinti életben legfeljebb csak ábrándozni lehetett. A tavaszi napsütésben Soós Imre felkapott egy tálat, s a terem Duna-parti oldalán egy nyitott ablakhoz ment, és dobálta ki a fejedelmi falatokat, és »Hadd egyenek ők is!« kiáltással kísérté mutatványát, utalván az alatt dolgozó munkásokra. Szenvedett, mert átélte sorstársainak nincstelenségét és nyomorúságát.”

Minden nehézség ellenére mégis egyszerű szerepekben csillogtathatta meg tehetségét Debrecenben, melyek közül kimagaslik 1954-es Rómeó alakítása. Erre a szerepre szinte azonnal, az első próbán rátalált. Vámos Lászlót, a rendezőt lenyűgözte ez a magabiztos, kész Rómeó, szinte korrigálás nélkül született meg a legendássá vált előadássorozat. A Csokonai Színház társulata nem értette a szereposztást, mivel erre a bonvivánnak titulált szerepre mindig csak szépfíukat tettek vidéken akkoriban. Ám Vámost bántotta a beskatulyázási láz, a parasztszínészi kategória,

és mivel főiskolai tanára volt Soósnak, ismerte határtalan képességeit, és mindenki legnagyobb megdöbbenésére osztotta rá a shakespeare-i főszerepet, minden fiatal színész álmát.

1955-ben felkerült a fővárosba, a Madách Színházhoz szerződött. Bizonyos szerepeket egyszerűen nem kapott meg, bár alapvetően alkalmas

lett volna a feladatokra, ráadásul nem egy esetben ezt még értésére is adták Mégsem játszhatta el azokat, mivel így akarták lehűteni állítólagos forrófejűségét. Időközben elkészült a *Körhinta* című film, amely újabb nemzetközi

Törőcsik Mariyal a *Körhintában*

zi sikert hozott. Bíró Mátéként Törőcsik Marival a hallhatatlan szerelembe röpültek. Aki Fábri Zoltán *Körhintáját* akár egyszer is látta, soha nem fogja elfelejteni Soós Imre tekintetét. A magyar Gerald Philippe, így áradoztak róla a francia lapok 1955-ben a *Körhinta* cannes-i bemutatóját követően. Óriási volt a siker, amelyben persze nagy szerepet játszott a tiszta arcú, sugárzó tehetségű főiskolás lány is. Törőcsik Marinak ez volt élete első filmszerepe. Ám Soós Imrét nem vitték ki Cannes-ba, nyilván ez is mély nyomot hagyott benne.

Külföldi sikereiről azonban itthon alig lehetett hallani. Az a propagandagépezet, amely a mennyekbe emelte, szép lassan más irányba fókuszált, a sajtó számára érdektelenné vált minden zseniális megnyilvánulása, közömbösen hallgattak. Soós Imre elbizonytalanodott, egyre kevésbé hitt önmagában, s egyre kereste az okokat, hogy hol hibázott. Pedig ő bizony sehol. A politika, a propaganda űzött vele csúf játékot, de ezt ő nem vette észre.

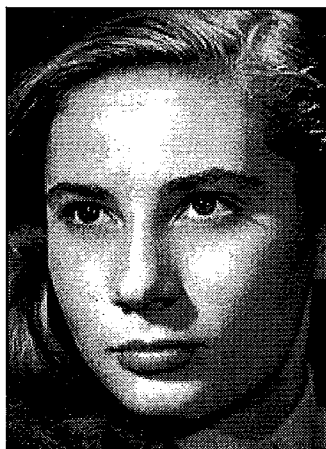
Alig tudta feldolgozni a történeteket. Nyilván emiatt – illetve mert elképesztő munkabírással élt, rohant, filmezett, próbált – pótszerekekhez nyúlt. Ivott, nyugtatókat szedett, vagy mindkettőt együtt, mértéktelenül dohányzott. Éjszakánként lerészegedve érkezett haza. Érezni kezdte, beskatulyázzák a munkásparaszt hős szerepébe. Egy sztahanovista üzemmenetében gyártatták vele az új idők dalos ifját: esztergályos és kiváló sportoló; holdvilágnál, vízparton sétál és szerelmes, de szájon nem csókolja kedvesét; a termelés és érzelmeinek bonyodalmában elgyengül; kétségek gyötrik, de végül pártunk évszakonként változó harci kedve szerint belátja hibáit, és biztatóan indul a holnapba. Utolsó, ám betiltott filmje az 1956 nyarán forgatott *Eltűszentett birodalom* mesebeli pásztoraként ugyan még legyőzte a rettegett világot, de saját démonaitól nem menekülhetett.

A Madáchban egymást követően két siker is fűződött nevéhez: Sarkadi Imre *Szeptemberében* Pali szerepe (1955) és Móricz Zsigmond *Sári bírójából* Jóska alakjának megformálása (1956). Jó barátságba került Dajka Margittal és Kiss Manyival, akik már-már anyai szeretettel gondoskodtak Soós Imréről, jó szóval, biztatással, meleg ebédessel bátorították az életre és a színpadra. Ennek ellenére egyre erősebben érezte a vállára nehezedő terheket, tudta, rengeteg pótolnivalója van. Nem ismerte Molière, Tolsztoj, Maupassant, Gorkij nevét, otthon csak egy Petőfi-kötet állt a polcon. Idegen volt új környezetében, kétségbeesetten próbált alkalmazkodni a nagyvárosi művészvilág tőle teljesen idegen mentalitásához és ismeretlen elvárásaihoz. „Egymagam vagyok, és nem elég művelt ezekkel szemben.” – panaszkolta hűgának egyik levelében.

1956. október 23-a után megbénult a színházi élet. A forradalom Soós Imrének a rettegést hozta, mert félt, de meg is félemlítették, hogy bűnhődnie kell neki, a régi rend kiszolgálójának. De hát ő senkit se bántott, nem értette, miért akarják bántani,

mikor ő ártatlanul, gyanútlanul és tiszta szívvel élt – a rendszer sajáttította ki.

1957-re az egykor életvidám, lelkes, huncut szemű fiatalemberből megfáradt, önmagával és a világgal meghasonlott, riadt tekintetű ember lett. Belső vívódása fokozódott, míg magánéletében válások sora követte egymást, már orvosi támogatásra szorult. Nagy szerelme, Ferrari Violetta színésznő 1956-ban távozott az országból, erre még erőteljesebb ivásba kezdett.

Ferrari Violetta, nagy szerelme 1956-ban menekült el az országból

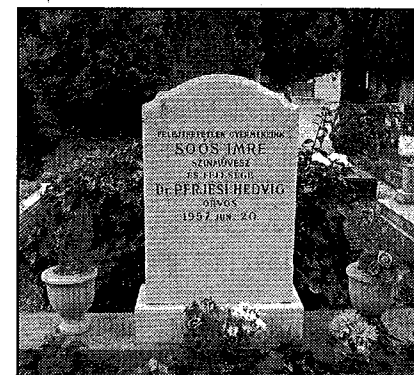
(A szépséges Ferrari sokszor játszott együtt Soós Imrével színpadon és filmekben egyaránt. Ugyanazon évben születtek, és a balmazújvárosi parasztyerek mindjárt beleszeretett a hőmezővásárhelyi polgárleányba. A két tiszántúlit azonban egy világ választotta el egymástól. Meg egy féltékeny férj, Básti Lajos. Ezen okok miatt Ferrari nem viszonzta Soós Imre érzelmeit.) Magánya felerősödött, depresszió gyötörte, de ebből a külvilág mit sem vett észre. Munkatempója nem változott, továbbra is film- és színházi szerepei között ingázott, csak most már mindezt Pesten téve. Nagyon szeretett volna kijutni az 1957-es Moszkvai VIT-re, ez élte sokáig, ám az elutasítás a korábbiaknál is mélyebb válásba sodorta. (VIT vagyis Világ Ifjúsági Találkozó – akkoriban, a hidegháború időszakában egy kulturális seregszemlén, vagyis a VIT-en találkozhatott legálisan Kelet és Nyugat ifjúsága.) Már nyugtatókon élt, ivott, alig evett, egyre csak emésztette magát. Állítólag utolsó szerelme is csak a menekülést szolgálta. Egy budapesti klinikán – ahová gyógyszeres öngyilkossági kísérlet miatt szállították be egy próbáról – ismerte meg Dr. Perjési Hedviget,

aki a kezelőorvosa volt. Az orvosnőt hamarosan feleségül is vette. Kapcsolatuk azonban csupa szenvedélyes veszekedés, hisztéria, durvaság, ugyanakkor rögeszmés ragaszkodás volt. Soós Imre halálba üzőttségének motivációja a kibírhatatlan kisebbségi érzés volt. Örök kisebbségi érzés az orvos feleséggel és annak értelmiségi családjával szemben. Valószínűleg nem éreztették vele, de a színész bizony érzékeny ember.

Soós Imre már nem hitt semmiben. Nem sokkal halála előtt Mensáros Lászlónak mondta el: gyötrődik azért is, mert az úri világ elleni harc népfijének tekintik. Mert bár szegénységben nőtt fel, de gyermekkorában úri családokhoz is került, ahol könyveket adtak a kezébe, illetet, nyelvet és zongorázni tanult. Önnön sorsa se úgy volt igaz, ahogyan életét propagandává silányították.

1957. június 20-án aztán együtt halt meg feleségével egy nyitott gázcsap mellett. Sokak szerint páros öngyilkosság történt,

amellyel a veronai szerelmesekhez váltak hasonlatossá. Ám ez elég költői, mondhatni az élettől elrugaszkodott állítás, ugyanis a helyszíni szemlén készült rendőrségi felvételen Soós Imre a küszöbön fekszik, véres ujjakkal, letörött körömmel: utolsó erejével még a konyhaajtót kaparta, marta véresre körmeivel,

Feleségével közös síremléke

de már hiába. Ez alapján többen állítják, hogy ő még biztosan élni akart. Azonban máig nem tudjuk, és talán soha nem is fogjuk megtudni, mi a mítosz és mi a valóság. A legenda persze szívesebben rajzol egy szomorúan kerek közös öngyilkosságot, egy valódi Rómeó és Júlia-tragédiát.

A hivatalos változat szerint Soós Imre öngyilkosságot követett el feleségével, egykori ideg orvosával. A rendőrség hibás eljárása is hozzájárult a legendák kialakulásához. Első pillanattól fogva öngyilkossággént kezelték a megtalált búcsúlevelé okán, az idegenkezűséggel kapcsolatban nem is folytattak nyomozást. A nyombiztosítás során elmozdítottak tárgyakat, sőt hagyták, hogy másnap kitakarítsanak a lakásban. Állítólag a színész körme alatt találtak egy kis bőrdarabot, amely egy harmadik személy jelenlétére utalt, ugyanis egyikőjüktől sem származott. Erről azonban szó sem esik a jegyzőkönyvben, így feltehetően nem is vizsgálták. Meglehet nem is igaz. És ha még a fentiek nem volnának eléggé mítosz erősítők, akkor megemlítendő, hogy a rendőrségi nyomozás vezetőjétől menet közben elvették az ügyet, más személy fejezte be a nyomozást, akinek kizárólagos célja az volt, hogy az „öngyilkosság” bizonyítást nyerjen végre. A vizsgálat viszonylag hamar lezárult, és kettős öngyilkosságot állapított meg.

Soós Imre legnagyobb vágya volt, hogy valamikor eljátszsa a Hamletet. Egy előadás premierjére egy Hamlet-könyvet és egy szál virágot kapott Dajka Margittól, aki beleírta: „A jövő nagy Hamletjének! Dajka Margit.” Halála után ebben a Shakespea-re-kötetben a könyvjelzőt a Hamletnél találták betűzve.

2001-ben a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és az Országos Színészegyesület megalapította a Soós Imre-díjat pályakezdő színészek számára erkölcsi megbecsülésük és társadalmi rangjuk emelése céljából.

Soós Imre szobra a Nemzeti Színház szoborparkjában

A SZÍNÉSZKIRÁLY – LATINOVITS ZOLTÁN

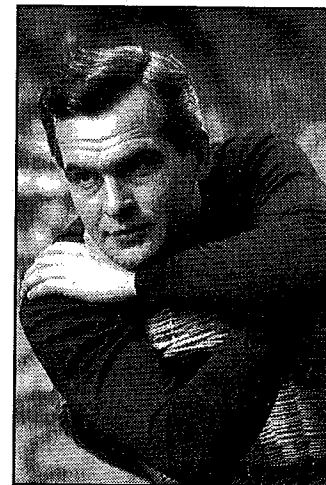
1976. június 4-én, ahogyan később a sajtó hírül adta, „tragikus hirtelenséggel elhunyt” Latinovits Zoltán színművész, a színészkirály. Kortársai is megfogalmazták: végzetyszerűen sodorta érzékeny egyéniségét a balatonszárszói sínekre az ellentmondásos politika, a mélybe szorult, elhallgatott konfliktushalmaz.

A későbbi zseniális színész 1931. szeptember 9-én, Budapesten született, saját elmondása szerint nagyapja, Gundel Károly éttermében, „éppen Krúdy Gyula bácsi asztala fölött”. Édesapja Latinovits Oszkár délvidéki földbirtokos, édesanyja Gundel Katalin volt. Az édesapa gyermeke születése után nem sokkal elhagyta a családot, ami élete végéig fájdalommal töltötte el Latinovitsot – a szülők hamarosan el is váltak. Latinovits gyermekként csak néhány alkalommal látta apját, és ezek a találkozások is rendre kínosra sikeredtek. Édesanyja később újra férjhez ment Frenreisz István belgyógyászhoz, ebből a házasságból született István (aki később Bujtorként vált ismert színésszé) és Károly, a rockzenész. Gyermekkora hangulatos légkörben telt a konyhaművész Gundel unokájaként. Hatévesen iratkozott be a Damjanich utcai elemi iskolába, majd 1949-ben érettségizett a budapesti Szent Imre Gimnáziumban. Kiskamaszként csöndes, szerény, leginkább futballozni szerető jó tanuló volt, aki egyik tantárgyban sem tűnt ki különösebben, és az osztály egyik bandájához sem csatlakozott. Sárközi György *Dózsa* című drámájának gimnáziumi önképző-köri előadásán Latinovits is fellépett, s noha csak egy epizód szerepet játszott, mégis felfigyelt rá a nézőtérén helyet foglaló Bajor Gizi. Ma már legenda, hogy az előadás után azt mondta a tizennyolc éves fiúnak: maga színésznek született. Érettségi után azonban semmi reménye nem volt a színművészeti főiskolára. 1952-ig asztalosok mellett dolgozott, mivel úri származása miatt nem tanulhatott tovább egyetemen. A fakeskedőkhöz és a kun-

csaftokhoz húzta a négykerekű kiskocsit. Ipari tanuló korában, mint néző továbbra is járt színházba, vasárnap délelőtt pedig Galamb Sándor, egy idős színésszpedagógus foglalkozott vele, tanítgatta erre-arra. Asztalos pályafutását befejezván hídépítő munkás lett a MÁVAG-nál, részt vett a Petőfi-híd újjáépítésében; eközben fizikailag is megerősödött. Szeretett sportolni, 1951-től NB I-es tartalékjátékos volt a Haladás SE kosárlabdacsapatában, és kiválóan vitorlázott. Amikor lehetősége nyílt rá, beiratkozott a Budapesti Műszaki Egyetemre, és 1956-ban építészmérnöki diplomát szerzett. Már 3 éves kora óta szavalt, majd az egyetem éve alatt folyamatosan mondott verset; Lehotay Árpád és Galamb Sándor tanítványaként, valamint a MÁVAG színjátszó csoportjának tagjaként ismerkedett a színész mesterség fortélyjaival, s mint később bevallotta, ez igencsak nehezen ment neki. Az egyetemi évek alatt a szó legteljesebb értelmében amatőr volt; szerepelt ugyan a Népművelési Intézet csoportjában, az egyetemi színjátszóknál, de közben beleszeretett a szinte csak találomra választott mérnöki hivatásba. Évfolyamán az első három közt végzett, zöld út nyílt előtte a műszaki pályán. Azután mégis győzött az első, a romantikusabb szerelem: 1955-ben elszegődött Debrecenbe segédszínésznek. Ebben a minőségében fejezte be 1956 augusztusában a mérnöki diplomamunkát. A Csokonai Színházban Márkus László, Mensáros László, Soós Imre mellett dolgozhatott. Úgy került Debrecenbe, hogy valaki ajánlotta őt Téri Árpádnak, aki megnézte, és rövid meghallgatás után magához vette. A Csokonai Színházban Molnár Ferenc *Játék a kastélyban* című darabjával kezdte pályafutását Márkus László mellett, aki Turait, az író személyesítette meg, míg neki Ádám Albert zeneszerző figuráját kellett megformálnia.

1959-ben filmszerződést kínáltak Latinovitsnak, amelyet természetesen elfogadott, és belezuhant egy számára ismeretlen munkába. *Gyalog a mennyországba* címmel forgatta élete első

filmjét, Törőcsik Mari volt a női partnere. Végzetes tévedés volt azonban őt ilyen túlfeszített munkatempónak kitenni. Debrecenből vitték fel és vitték vissza forgatás után, a filmgyári környezet merőben új és kellőképpen idegen volt számára: nem értette a lazaságokat, a lassúságot, a munka nélkül elherdált órákat és félnapokat, amelyek pedig hozzátartoznak a filmkészítéshez. Egyik ilyen alkalommal szóváltásba keveredett a stábbal, melyből heves vita alakult ki. Viselkedésével sokban hozzájárult ahhoz, hogy előbb csak pletykaszinten, a füsttengerben úszó művészklubok sarokasztalainál, később már a sajtóban is elindult ellene a hangulatkeltés. Az egyik hetilap szigorú hangú glosszában marasztalta el, úgy emlegették, mint „fenyvereket”, aki túlságosan kezdő és keveset mutatott meg önmagából, hogy eltűnjék neki vagy tőle az ilyen „kardcsörtetést”. Két évig nem hívták a filmgyárba, és vidéki színészeit is újabbakkal hosszabbították meg. Debrecenből Miskolcra szerződött.

A színészkirály

Összeférhetetlennek, „rendszerellenesnek” tartották egyéni véleménye, meg nem alkuvó életstílusáért, nehéz természete miatt. Mindenkinek az igazat mondta, ha néha kíméletlenül és túlzottan szigorúan is, de mindenképpen találóan és bátran. Alkatából kifolyólag élete utolsó éveiben alig kapott szerepeket, és folytonos zaklatásoknak volt kitéve. Latinovits azonban – a néha-néha felbukkanó, de mindenképpen pejoratív ítéletekkel ellentétben – nem volt botrányhős, csupán tudatos, felelősségteljes művész, aki színészi érzékenysége, kompromisszumoktól való irtózkodása

folytán került összetűzésbe „ellenfeleivel”. Zseni, de őrült, ez lett később a ráakasztott címke. Latinovitsról a hatvanas évek végére kialakult egy közszájon forgó, de alapjaiban hamis felfogás. Legendák kerültek forgalomba állítólagos összeférhetlenségéről. Kiszínezett anekdoták keringtek a jól értesült bennfentesek között, félrevezetve a közönséget és alátámasztva a féltékeny közép-szer acsarkodó dühét. Tárgyilagosan elemző bírálatot alig kapott. Pedig minden tette, minden kötözködése, minden indulata mindig a közösség ügyében, s mindig a jobbítás érdekében lobbant. Gyűlölte a közép-szerűt, a rosszabbra belenyugvást. Éles ütközéseinek ez volt a kiváltó oka. Latinovitsról mondtak sok mindent: összeférhetetlen, makacs, verekedős, iszákos, a *Szinbád* forgatásán bezárkózott egy lakásba, és kijelentette, hogy nem áll kamera elé. Ennek oka az volt, hogy reggel hatra hívták a Várba a forgatásra, és már majdnem dél volt, de még a kutya sem szólt hozzá. Huszárik Zoltán, a film rendezője hamarosan elnézést kért, Latinovits pedig felengedett és folytatódhatott a forgatás. Ugyanezen a forgatáson fel is mondott. Hatoldalal levélben sorolta vélt és valós sérelmeit. Hogy túlfoglalkoztatott színész, mennyire fáradt, hogy fillérekért vállalta a szerepet, hogy rosszul bánnak vele stb.

1959-ben az igazgató, Szendrő József segítségével Miskolcra került, ahol hamarosan a társulat vezető színésze lett. 1960-ban kiugró sikere volt Pavel Kohout *Ilyen nagy szerelem* című drámájának férfi főszerepe. Ez a darab másvalami miatt is jelentős állomása lett pályájának: női partnere a vendégszereplésre meghívott Ruttkai Éva volt. Életre szóló nagy szerelem született közöttük, ők voltak a magyar színházi élet első álompárja.

1960 novemberének közepén Ruttkai, a Vígszínház ünnepelt, nagy színésznője a Miskolci Nemzeti Színházban vendégszerepelt – eredetileg gyógyulni, pihenni ment Miskolcra, ahol a színház egyik igazgatója bátyja, Ottó volt, ő kérte vendégszerepre. Híres fővárosi sikerét, az *Ilyen nagy szerelem* Lídiáját játszotta há-

rom estén át, osztatlan sikerrel. Péter szerepében Latinovits volt a partnere. A legenda szerint az első próbát le kellett állítani, mert Ruttkai nem bírta magához térni, ugyanis Latinovits oly igéző szemekkel nézett rá. Ettől kezdve vált egyre szorosabbá kapcsolatuk, amely később igen nagy segítségére volt Latinovitsnak abban, hogy életének igen nehéz óráiban is a helyén maradjon, megőrizze – már amennyire ez tőle tellett – a nyugalmit, ne adja föl a harcot. Ruttkai féltette, védte, megpróbálta óvni őt végig viharos kapcsolatuk során. Regényesen nagy, szenvedélyes szerelmük számos, közös filmalkotásukba és színházi produkciójukba átviharzott.

1961-ben Latinovits egy évadra visszatért Debrecenbe, majd a Vígszínházhoz szerződött. Első ottani szerepe ismét a *Játék a kastélyban* volt. Legnagyobb sikerét talán Shakespeare *Rómeó és Júliájában* aratta, melyet 1963 januárjában

Rómeó és Júlia

mutattak be; Júliát Ruttkai Éva alakította. Azonban lassan, fokozatosan elmérgesedett viszonya a színház vezetőivel. Ennek személyes okai voltak, nyilván, mert nem kapott megfelelő, vagyis az ő elképzelései szerint való szerepeket; nem minden partnerével tudott jó, szívélyes kapcsolatot kiépíteni.

1966-ban átment a Thália Színházba, ahol legnagyobb szerepe Örkény István *Tóték* őrnagya volt. Amikor a hatvanas évek közepére színészszele beérett, egyszerre divatba jött. 1967 és 1970 között – mivel gyakorlatilag alig volt színpadi fellépése – húsz-magyar filmben bíztak rá egy-egy főszerepet, s ő – tekintet nélkül a kapott feladat színvonalára – mindent elvállalt. A színházban ezt

sohasem engedte volna meg magának. Latinovits felkapott lett, és amint az általában lenni szokott, visszaéltek teremtményével, kiszigerelték maximális azonosulási készségét. Ennek előbb-utóbb károsodáshoz kellett vezetnie.

1969. április 30-án Várkonyi Zoltán személyesen kereste föl, hogy második vígszínházi szerződését nyélbe üssék. A direktor azonban 1971 nyarán – komoly vitákat és konfliktusokat követően – nem hosszabbította meg Latinovits szerződését. Egyre ellenségesebb leveleket váltottak, felmondás, válaszlevél, szerződésbontás követte egymást. Ennek fő oka az volt, hogy Várkonyi nem engedte a színészt rendezni. Latinovits kellemetlen, sőt gorbos és indulatos kérdésekkel folyton ingerelte a környezetét, de ez a környezet őt is ingerelte. Sokat viaskodott az akkori hatalom képviselőivel és színházi feletteseivel is, mert szeretett volna másfajta színházat létrehozni a hozzá hasonló szemléletű színészek és színházi emberek közreműködésével. Mindhiába: a kultúrpolitikusok abban az egyben egyetértettek, hogy Latinovitsnak nem szabad színházat adni. Ezután illetékes elvtársak úgy gondolták, talán jobb lenne, ha Latinovits nem játszana többet Budapesten. S amikor a kőszínházi falakon kívül rekedt, fellobbant benne a kitaláltság érzése. Így jutott el végül is a mindent tagadásig: minden rossz, kivetnivaló, ami a magyar színházakban – természetesen elsősorban a fővárosban! – történik, és egyedül neki van biztos, alkalmazható receptje, miképp lehet az igazi, a kollektív magyar színházat létrehozni. Bújta a színházelméleti könyveket, látszólag készült valamire. Közben persze élnie is kellett, tehát változatlanul sokat dolgozott: film, televízió, rádió. Fellépett irodalmi műsorokban, híresek voltak saját, önálló estjei is. Színészként a magyar előadó-művészet talán legnagyobb alakjává vált. Ady Endre, József Attila, Illyés Gyula, Kosztolányi Dezső és más költők verseinek ihletett előadójaként összetéveszthetetlen, fülsimogató baritonján senki máshoz sem fogható művészi elevenség-

gel élte meg a magyar sors minden aspektusát. Film- és színházi szerepein kívül igen jelentős versmondói életmű áll Latinovits mögött. Hosszú időn keresztül dívott az intellektuális-aszketikus stílus, a vers (és a költő) érzelmeit lényegében egyszínűen, kizárólag az agy érveivel mondva. Latinovitsnál más történt: az előadó ismét színész lett, megjelentett, játszott. A dobogó nála nemegyszer valóban színpaddá változott. Ezzel együtt a racionalitásba az érzelem, a szenvedély is újra beköltözött. Megsokasodtak a gyors hangváltások, megsűrűsödött a mimika, a gesztus. Ekkor kezdett hozzá az 1973-ban megjelent *Ködszurkáló* című furcsa, részben önéletírás, részben műhelytanulmány jellegű és ugyancsak heves vitákat, viharokat kiváltó „vitairatának” megírásához is. Közben egy szerencsés pillanatban újból vidékre szerződött: 1971 szeptemberében Veszprémbe. Azért választotta Veszprémet, mert rendezői bemutatkozásra is ígéretet kapott.

Teljesülhetett is nagy álma: megrendezhette Németh László *Győzelem* és Gorkij *Kispolgárok* című darabjait. Mindkét mű színpadra állítása a magyar színházi élet jelentős eseménye volt. Veszprém után Pesten az Irodalmi Színpadhoz szerződött, ahol értékes versmondói tevékenységét folytatta. Irodalmi estjeivel ráadásul bejárta Kis- és Nagy-Magyarországot. Utolsó fővárosi fellépésére az Operettszínház kérte fel: a címszerepet játszotta Békeffi István *A kutya, akit Bozzi úrnak hívtak* című zenés játékában. A próbák elég lassan haladtak, mivel Latinovitsnak sokasodtak irodalmi estjei, vidéki fellépései, így nem egyszer gyógyszerelve, kialvatlanul érkezett a próbákra, sőt volt olyan alkalom, amikor annyira fáradt volt, hogy képtelen volt a karosszékből felállni. A darab azért csak „összeállt”, ám mindössze kilenc előadásra futotta az erejéből, betegsége miatt nem vállalhatta tovább. Az új műfaj nem hozta meg számára a várt diadalt, itt-ott idegenül mozgott, biztonsága is cserbenhagyta, s bár a közönség szerette, ez sem változtatott a dolgokon. Állapota előadásról előadásra

romlott. Április elejére összeroppant, és ismét be kellett feküdnie a Völgy utcai idegosztályra. (Itt már egyszer töltött néhány hónapot, mivel 1975 tavaszán idegrohamot kapott.) Innentől válnak érdekessé a dolgok, hogyan is került sor tragikus halálára.

Latinovits 1976. április 12-én került a Völgy utcai kórházba, ahonnan – végleg – május 31-én távozott. Ám kórházi kezelése alatt is gyakran elhagyta az épületet, ugyanis dolgozott. Május elején *Az ötödik pecsét* című film forgatásán pontosan, fegyelmezetten, felkészülten jelent meg. Május 26-án levelet írt édesanyjának, melyben többek közt megemlíti, hogy vasárnap, június 6-án tudna leutazni hozzá Szemesre. Szeretne néhány hetet ott tölteni, majd augusztusban aztán Ruttkai Évával akar a Balaton mellett valahol elbújni a világ zaja elől. Mint említettük, május 31-én távozott a kórházból, majd június 2-án, szerdán hosszan beszélgetett gyóntatójával, Jelenits Istvánnal. Másnap délután a rádióban járt, Bozó László rendező irányításával készült el egy Ady-vers hangfelvétele. Június 4-én délelőtt elindult Bagó kutya társaságában sétálni, bevásárolni. Beugrott a kórházba, cédulát hagyott kezelőorvosának, Pertorini doktornak, hogy lemegy Szemesre – édesanyjának volt ott villája –, vasárnap este jön vissza Pestre, s hétfőn, június 6-án jelentkezik majd nála. Megbeszélték Ruttkai Évával, hogy Bujtor István délelőtt leviszi édesanyjához Balatonszemesre. Mielőtt elindult, még felhívta Vámos Lászlót és megnyugtatta: történt, ami történt, sok keserűség halmozódott fel benne, de őstől újra játssza a Bozzi úr főszerepét. Aztán Bozó Lászlót hívta, hétfőre megbeszélték egy randevút, Latinovits arról beszélt, hogy nem akar színházhoz szerződni, sőt színpadra lépni is egyre ritkábban szeretne, a versmondás izgatja, az írás, és a rádióban szeretne rendezni. A sok pénzt emésztő nagy házzal is tervei voltak: el akarta adni és venni egy kisebbet. Tervezett, álmodozott, tevékeny volt. Tehát nem is készülhetett tudatosan, előre megfontolt szándékkal öngyilkosságra.

Balatonszemesen június 4-én borús volt az idő. Latinovits nyugtalannak tűnt, jött-ment, fecsegett. Aztán meg nagyokat hallgatott. Dél tájban levelet írt Cserhalmi Györgynek a depresszió hatásáról, ami ellustította, ám nekikezdett jógázni és fát vágni. Ebéd után lepihent, majd jött-ment anyja házában, aki egy gyerekágyat festegetett Dajka Margitnak. Hét óra után nem sokkal kilépett a házból. Ez után már csak annyi biztos, hogy a mentőket 19.44-kor riasztották, a rendőrségre 19.55-kor érkezett telefonhívás, hogy a Nagykanizsa felőli bejárati jelzésnél gázolás történt 19.40-kor. A kikerkező mentősök a helyszínen még életjeleket véltek felfedezni, és a siófoki kórházba akarták szállítani a sérült férfit. A helyszínre érkező orvos azonban a mentőben lévő sebesültet megvizsgálva megállapította a halál beálltát, így a testet a balatonszemesi halottasházba vitték. Búcsúlevelet nem találtak.

A rádió másnap reggel közölte Latinovits Zoltán halálhírét. A kora délután megjelent *Esti Hírlap*ban látott nyomtatásban napvilágot az első nekrológ. A címdalon, kiemelt gyászkeretben, hatalmas betűkkel: MEGHALT LATINOVITS ZOLTÁN. A gyászkeret alatt kiemelt szedéssel a szerkesztő fogalmazta három sor: „Életének 45. évében, hosszan tartó betegség után, tragikus körülmények között tegnap meghalt Latinovits Zoltán érdemes művész.”

Vasárnap, június 6-án – akkor még vasárnap is megjelentek a napilapok – mind a négy országos napilapban (Magyar Hírlap, Magyar Nemzet, Népszava, Népszabadság) megjelent a Kulturális Minisztérium és a Színházművészeti Szövetség kommunikéje. No nem a címdalon, nem feltűnően nagy betűkkel, gyászkeretben is csak a Népszabadságban. Az egyenszöveg öngyilkosságról beszélt, és a halál körülményeiről nem szólt. Ennél többet az újságolvasó nem tudhatott meg azokban a napokban Latinovits Zoltán haláláról, annak körülményeiről.

A politikai irányítás akarata egyértelműen érvényesült: a sajtó nem csinált „ügyet” a zseniális színész halálából. Búcsúzni kellett, gyorsan, tömören, majd hagyni, hogy a haláleset, a feledés homályába merüljön. Legfőképpen pedig nem kérdezni és „kedélyeket, idegeket borzolni”. Bezzeg ma mi történne, ha egy ilyen súlyú egyéniség halna meg tragikus körülmények között?

A tragédia oka máig vitatott. Vannak, akik szerint öngyilkossági szándékkal került a vonat alá, vannak viszont, akik ezt a véletlennek tulajdonítják. Tehát csak a gázolás ténye teljesen biztos. Volt, aki korábban is látta, de 1990 óta hozzáférhető a hivatalos rendőrségi jegyzőkönyv, a helyszíni szemléről készült jegyzőkönyv és a rendőrség összefoglaló jelentése. Ezekből annyit tudunk meg, hogy a színész 19 óra 40 perc körül a Nagykanizsáról Budapestre közlekedő gyorsvonat elé ugrott. A jegyzőkönyvek szerint a baleset három szemtanúját hallgatták ki, egy járőkelőt és a mozdonyon tartózkodó két vonatvezetőt, egybehangzó állításaik szerint Latinovits, aki a sínek mellett sétált, a vonat közeledtére az elé vetette magát.

Ugyánakkor mások véleménye szerint baleset történt, amit az is alátámaszt, hogy Latinovits nem írt búcsúlevelet, nem búcsúzott el senkitől – és mint mi is írtunk erről fentebb –, nem készült a halálra, sőt épp ellenkezőleg: tele volt tervekkel. Akkor meg miért ugrott volna ki? Ezt támasztja alá Ruttkai Éva és a „drága Mamika”, Tinka néni véleménye is, akik szerint sem történhetett öngyilkosság. A házuktól a Balatonhoz a síneken keresztül vezet az út, és van egy hely – nem messze az állomáshoz –, ahol mindig lassít a vonat. Ruttkai Éva elmondása szerint Latinovits mesélt neki arról, hogy gyermekkorában mindig ott várták a járatot, a lassításkor felugrottak, és úgy mentek el az állomásig, ha arra volt dolguk. Latinovits ezek szerint a vonatra akart felugrani, és elvételte. Eljött otthonról, sétálni indult a Balaton felé. És akkor jött egy vonat, lassított, benne felderengett a gyermekkori emlék,

ám gyógyszer is volt benne, fel volt pörögve, nem érezte a helyzet veszélyességét, és úgy, mint évtizedekkel korábban, megpróbált felugrani a vonatra. De elvételte. Valami hasonló történhetett, hiszen nem a mozdony gázolta el, hanem a harmadik vagy a negyedik kocsi.

Halálát követően a mítoszgyártás azonnal beindult, mint mindenhol, ahol titkok homálya borul a történetekre. Ezek között számos érdekes is felbukkant.

Volt, aki úgy tudta: Bibliával a kezében állt a vonat elé. (Séta közben a *Vigiliát* olvasta, benne saját írását.) Mondták: azonnal szörnyethalt. (Még élt, amikor beemelték a mentőautóba.) Leírták: a vonat elé vetette magát. (Egyetlen tanú fogalmazott így, mások úgy emlékeztek: a negyedik vagy ötödik kocsi gázolta el.) Egy amerikai újságban már az olvasható: a mozdony darabokra tépte. (A boncolási jegyzőkönyv szerint jobb lábfejét roncsolta a kerék.) Van, aki szerint Latinovits József Attilát utánozta, amikor majdnem percre pontosan akkor lépett a vonat elé, amikor a költő (19.35), és ugyanúgy két kocsi közé, ahogy a költő tette. A Szabad Európa rádió is három nappal később ehhez a vonalhoz csatlakozott: „Hozzá tartozói értesítése szerint a negyvenöt éves művész hosszabb ideje József Attila-lázban égett, összefonódott benne saját személye és a tragikus sorsú költőé. Azé a József Attiláé, aki 1937. december 3-án Balatonszárszón a vonat kerekei alá vetette magát. Latinovits Zoltán ugyanezt tette 1976. június 4-én Balatonszemesen.”

Latinovits Zoltánt június 8-án temették el Balatonszemesen. Csöndes, a nyilvánosságot kirekesztő temetésén legszűkebb csa-

A nagy szerelem, Ruttkai Éva

ládja volt csak jelen. Az újságokban a következő hivatalos közlemény jelent meg: „Latinovits Zoltánt, a Magyar Népköztársaság érdemes művészt – végső kívánságának és a család kérésének megfelelően – június 8-án a család lakóhelyén, Balatonszemesen, nagy részvét mellett eltemették.” Halála után Pilinszky János, Illyés Gyula, Örkény István és a magyar irodalom számos jeles alakja búcsúztatta. Illyés Gyula *Búcsú L.Z.-től* című versében emlékezett a magyar nemzet színészóriására.

Latinovits Zoltán modern játéktílusát intellektuális szerepértelmezés, az indulatok aprólékos ábrázolása, kivételes ironizáló hajlam jellemezte. Színpadi alakításait szuggesztív indulatok, belső tűz, az érzelmek és az értelem harmóniájából fakadó alakábrázolás, rendezői munkásságát a megszállottság és a kérlelhetetlen igényesség jellemezte. Művészi pályáján elsősorban klasszikus hősokeket, valamint torz lelkű gonoszokat formált meg kivételes találékonysággal, alázatos, tiszta alakításokkal. Bár a színházat sokkal előbbre tartotta, a magyar filmművészetbe is beírta nevét. Filmezni 1959-ben kezdett, negyvenöt különféle műfajú, egész estét betöltő magyar játékfilmben játszott (tv-filmjeit nem véve számításba) kisebb-nagyobb elegyes jellegű szerepet. Ezek közt volt selejtes forgatókönyvű és volt remekművű filmtörténeti érték is. A legváltozatosabb figurák bőrébe bújtatták: volt túlzóan romantikus és sátánian ellenszenves. Olyan filmekben brillírozott, mint a *Pacsirta*, a *Szegénylegények*, az *Alfa Rómeó és Júlia*, a *Pendragon legenda*, *Az ötödik pecsét*. A Karinthy-féle *Utazás a koponyám körül* filmadaptációjáért a San Sebastian Nemzetközi Filmfesztivál legjobb férfiszínésznek járó díját vihette haza. A *Tötek* megfilmesített változatában is ő játszotta az őrnagyot (*Isten hozta őrnagy úr*, 1969). Huszárik Zoltán rendezésében 1971-ben készült a *Szindbád*, a magyar filmtörténet egyik legnagyobb szakmai és közönségsikere. Ennek ellenére nem szerette a filmet. Úgy érezte, hogy a film, a televízió, a szinkron csak szükséges rossz,

melyre a létfenntartás rákényszeríti. „Gépművészeti ágazatnak” tartotta, „halott mozgóképként” emlegette. Igazi alkotóműhelye a színpad, a pódium volt. Követve pályáját az a kép alakulhat ki róla, hogy filmszínészi működése, bármennyire is nem volt kedvére való ez a műfaj, jelentősebbre sikeredett, mint színházi tevékenysége. Túl sok az el nem játszott színpadi szerep, túl kevés az a két rendezés, mely számára megadatott bizonyításként. Csak elképzelni tudjuk, milyen lett volna Hamletként, Learként és más drámai hősokek bőrében. Hozzávetőleg négy-öt olyan szerepe volt, ahol színháztörténeti jelentőségű alakítást nyújtott. Tehetsége fokához, személyisége súlyához kevés. Talentuma a színpadon kihasználatlanul maradt. Annál inkább élt vele a film, olyannyira, hogy néhol már az elkoptatás veszélye fenyegette.

Szemesen 1984 óta működik a Latinovits Zoltán Emlékmúzeum, amely a színészkirály pályáját mutatja be fotók és dokumentumok tükrében. Balatonszemesen minden évben egy versmondó verseny keretében kellően megemlékeznek Latinovitsról. Összegyűjtött írásait az *Emlékszem a repülés boldogságára* címen 1985-ben adták ki.

ÍRÓK, KÖLTŐK A HALÁLSORON

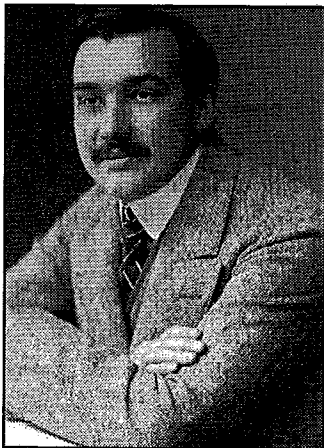
A MORFINISTA ÍRÓ – CSÁTH GÉZA

Dr. Brenner József orvos, aki Csáth Géza néven alkotott íróként, zenekritikusként, az önpusztító művészek egyik emblemikus figurája. Hosszasan sorolható azon íróknak, költőknek neve, akik hosszabb-rövidebb ideig intenzíven éltek valamilyen káros szerrel, akik függtek, vagy nagyon közel álltak az alkoholtól, kábítószerrel való függőséghez. Csak néhány ízelítő: Csokonai Vitéz Mihály, Krúdy Gyula, Ady Endre, Kosztolányi Dezső.

Mégis a magyar irodalomban a szenvedélybetegség kapcsán Csáth Géza neve bukkan fel a leggyakrabban. „Élesre fent késeket rejtegetett szívében” – írta róla unokatestvére és egyben jó barátja, Kosztolányi Dezső. Csáth Géza a XX. század első évtizedében kibontakozó irodalmi modernség egyik legtehetségesebb képviselője volt, méltán tartozik a *Nyugat* nagy nemzedékének új magyar irodalmat teremtő nagyjai közé. Az alábbiakban egy olyan író tragédiájával ismerkedünk meg, akinek lelkét elpusztította a morfinizmus, holott már sihederként a legjelentékenyebb novellisták közt tartották számon, és aki, ha másként él, akkor minden bizonnyal a század egyik legnagyobb prózaírója lehetett volna.

Brenner József 1887. február 13-án született szabadkai értelmiségi család fiaként. Apja Dr. Brenner József ügyvéd, anyja Decsy Etelka volt. Apjához közel állt a muzsika, egész jól zongorázott, így az ifjú Csáth Géza (nevezzük konzekvensen írói álnevén) egész gyermekora zenei hatás alatt telt.

Így nincs is mit csodálkozni azon, hogy ő is komoly érdeklődést mutatott a zene iránt. Hegedülni tanult, játékának tisztaságával, meleg tónusával a szakemberek elismerését is kivívta. A gyermek nyolc éves korában elvesztette édesanyját, ezt követően apja újra-nősült, az új asszonnyal együtt nevelték őt és testvérét, Dezsőt. Az alkotásvágya megőlte benne a hegedűn való gyakorláshoz szükséges türelmet, ráadásul saját szerzeményeiről apjának az volt a véleménye, hogy az nem zene. Ezt követően festő akart lenni, ám bizzar színkeveréseit és elnagyoló, vázaltszerű rajzo-

Csáth Géza, író, zenekritikus – „élesre fent késeket rejtegetett szívében”

lasi módját rajztanára kinevette, alkotásaira csak elégséges osztályzatokat kapott. Az írással azonban simán boldogult, ezen a téren nem dorongolta le senki, szinte azonnal felismerték tehetségét. 1902 és 1904 között Széchenyiről, Vörösmartyról, Aranyról és Szabolcska Mihályról szóló dolgozataival díjakat, dicséretekert nyert el különböző városi és iskolai pályázatokon. Írásait környezete már korán értékelte, Kosztolányi Dezső ösztönzésére publikálta is azokat: 1903-ban jelentek meg zenekritikai munkái a *Bácskai Hírlapban*. Ennek ellenére tizenhét éves koráig keveset írt. Nyolcadikos gimnazistaként Bródy Sándornak, a *Jövendő* akkori főszerkesztőjének küldte el *A kályha* című novelláját. A szerkesztő nagyra értékelte írását, ennek hatására kezdett el komolyabban foglalkozni szépirodalommal. Ekkor már stílusa kiforrott volt, jóllehet még kiérződött rajta a szecesszió szóvirágkultusza, ám ezt hamarosan el tudta hagyni.

Az érettségi után a Budapesti Orvosi Egyetemre iratkozott, ahol hamarosan kitűnt szívós szorgalmával, szinte napról napra lemérhetően gazdagodó szakműveltségével. Tanulmányai mellett 1906-ban bekopogott a *Budapesti Napló* szerkesztősége ajtaján, ahol Ady, Bíró Lajos, Lengyel Menyhért, na és a rokon Kosztolányi azonnal befogadták a messziről jött fiút. Ettől kezdve jelentek meg írásai a lapban, ahol nemcsak zenekritikákat írt, de a lap címlapjának tárcarovatában novellái is megjelentek. De más lapokban is publikált. Az egyetemen az ideggyógyászat izgatta, és diplomája kézhezvételét követően Moravcsik Ernő, a nagy hírű professzor örömmel vette maga mellé.

A fiatal Csáth művészetére egyszerre hatott a természettudományos, a darwinizmuson alapuló biologisztikus szemlélet és az élet misztériumának szimbolista felfogása. E két szélsőséges hatás között közbülső, közvetítő, egyben kiegyenlítő tényező a pszichoanalízis. Csáth meggyőződése szerint a személyiség több összetevőre, ún. komplexre bomlik. Ezek a komplexek együtt al-

kotnak egészét, és ha valamelyik megsérül, akkor a többi az ő kárára kezd terjeszkedni. Az „egészséges” és a torz személyiségfejlődést, azaz orvosilag tekintve a normális embert az örülttől vagy a bűnözőtől csupán a komplexek egymáshoz viszonyított arányában bekövetkezett eltolódás különbözteti meg.

A *Nyugat*nak 1908-as alapításától munkatársa volt, itt jelent meg nagy sikerű, hamarosan németre is lefordított Puccini-tanulmánya s novelláinak többsége, melyek hamarosan önálló kötetekben is felbukkantak a könyvesboltok kirakataiban. Ugyanabban az évben jelent meg első novelláskötete, *A varázsló kertje*, amely megjelenését követően hatalmas visszhangot váltott ki – szinte minden kritikus ünnepelve fogadta az új hangot. A kötet történetei középpontjában az elveszett harmónia áll, amelyet csak a hétköznapi ösztönemberek tudnak visszaszerezni, akik nem rendelkeznek a neurotikusok örületig fokozott éleslátásával és érzékenységgel. Adyhoz hasonlóan a világ az ő szemében is csonka, darabokra törött, s a töredékes valóság már gyermekkorában eltorzítja a személyiség egészséges fejlődését. Csáth rendkívül gondosan fogalmazott, bravúrosan szerkesztett novelláiban egész sajátos egységben formálódik az emberi léleknek orvosi diagnózis pontosságával ábrázolt rezdülésrendszere és a felfogott világ meseszerűsége. Elsősorban lélekábrázoló, és ez is maradt mindvégig: egy nagy képzettségű ideggyógyász kutatta a rendkívüli megnyilvánulások belső rugóit, de úgy, hogy az ábrázolt tudat érzelmgazdagsága finom, árnyalt és nagyon hangulatos líraként válik olvasmányélménnyé. Nemcsak felnőtt hősei vannak tele gyilkos indulatokkal, ártatlannak tetsző gyerekhősei is szadista hajlamoktól indítva gyilkosságra vetemednek. 1909-ben látott napvilágot újabb kötete, *Az albíróék és egyéb elbeszélések*. A kis füzet, amely megjelenésekor nem keltett túl nagy figyelmet, csak öt novellát tartalmaz, ezek közül kettő már az előző kötetében is megjelent. A fennmaradó három történet egyszerű és ha-

tásos: egy férfi a klinikára megy, hogy hazavigye és tisztességesen eltemesse a preparált csontvázat, amely az apja volt valamikor; egy lázas polgárasszonyt megcsókol a doktor, és amikor ez kiderül, a férj nagy bölcsen apróhirdetésben cáfolja a rút pletykát; egy fiú a bicskaja történetét beszéli el. Éles, ironikus, már-már humoros történetek ezek, egy orvos figyelmével előadva.

1909-ben szerezte meg orvosi diplomáját, majd Budapesten az Elme- és Idegkórtani Klinikán kezdett dolgozni gyakornokként Moravcsik Ernő tanársegédjeként. Ebben az időben már alaposan jártas volt az akkor legmodernebb és nagy vitákat kiváltó freudizmusban, ami akkor ideha-

za még kevésbé volt ismert elmélet, bár hamarosan divatossá vált. *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusáról* című ifjúkori könyve az egyik legelső magyar freudista szakmunka; és saját naplóját leszámítva egész munkásságának legnagyobb szabású darabja. Amikor megismerkedett Freud nézeteivel, az elmeklinikán dolgozó Csáthot megkísértette a gondolat, hogy kidolgozza saját elméletét ebben a kérdésben. A részletes, és teljesen keresztülvitt paranoia-analízisben Csáth részletesen megvizsgálja, hogy mi okozza páciense, A. G. kisasszony neurózisát. Az eset különösen azért érdekelhet- te Csáthot, mert a vizsgált nő maga is írt, hosszú értekezésekben tárgyalta az őt irányító titokzatos Erő természetét, a benne dúló gondolati és érzelmi viharokat, és sűrűn írt oldalait gyakran adta át az őt kezelő orvosoknak. (Többek között ez a mű ihlette Szász János filmrendező *Ópium – Egy elmebeteg nő naplója* című film-

Az unokatestvér és jó barát,
Kosztolányi Dezső

jét, mely a 38. Magyar Filmszemlén négy díjat is nyert.) Orvosi és pszichológiai körökben úgy vélték, hogy pályafutása meg sem áll a professzorságig. Nem így történt.

Nyolc drámájáról, jelenetéről tudunk, ezek részben töredékek. Az 1911-es Janika a magyar polgári dráma legjobbjai közé sorolható, a vidéki kispolgárság beszűkült világát ábrázolja és a prűd erkölcsöket leplezi le. Az egy évvel későbbi Horváték című színjátéka szintén az álszemérmes kispolgári miliőt mutatja be. Hasonló környezetben játszódik Az albíróék című novella dramatizálásából keletkezett Kisvárosi történet (1912 után), melyet az író operának szánt. Élesen eltér ettől a vonulattól az 1911-es Hamvazószerda, amely az írói szándék szerint bábjáték, s bizarr ötletével a magyar abszurd dráma előfutára. Csáth a darabhoz zenét is írt. Egyetlen regénye A repülő Vucsido; az 1906-ban készült művet Havas Emillel és Munk Artúrral közösen írta.

Zenekritikusként először fedezte fel és hirdette Bartók és Kodály nagyságát és jelentőségét. Kiemelkedő 1909-es Puccini-tanulmánya és két évvel későbbi Wagner-méltatása.

1910. április 20-án egy rossz orvosi diagnózis és egzisztenciális félelmek következtében kezdett morfiumot szedni. Amikor 1911-ben megírta Az elmebetegségek psychikus mechanizmusa című orvosi szakkönyvét, akkor már Stószon dolgozott fürdőorvosként, és egyre nagyobb dózisokban adagolta magának a szert. Ettől kezdve tudatosan fogyasztotta a drogot, mert érdekelte annak tudatmódosító hatása. Először azért nyúlt a szerhez, mert – tévesen – tüdőbajt diagnosztizáltak nála. Április 19-én Kuthy Dezső egyetemi tanár a mellkasán kopogtatva állapította meg a betegséget. Csáth megrémült ugyan, ám kemény legénynek tartva magát, barátai előtt nem mutatta ki kétségbeesését. De aznap nem tudott aludni, egészen reggelig hánykolódott ágyában. Kínjában végiggondolta egész addigi életét, boldog óráit, bűneit, a nők ellen elkövetett apróbb vétkeit. Éjfélkor bevette az első

brómadagot, kettőkor a másodikat, ötkor a harmadikat, és reggel fél hatkor, amikor már felkelt a nap, befecskendezte magának az első adag morfiumot. Egy ideig igyekezett is mértéktartóan élni a szerrel, ám nem tudott ellenállni annak a pusztító gyönyörnek, ami még az alkoholnál is gyilkosabb. Csáth Géza is tisztában volt ezzel, ám morfinista szenvedélyét csak rövid ideig sikerült korában tartania. Többször vett részt elvonókúrán – sikertelenül. A morfium hatása alatt szerzett élményei irodalmi művein erősen érződnek, melyekben az ideggyógyászat akkori eredményeit is felhasználta: orvosi megfigyeléseinek irodalmi keretet adott. 1911-ben jelent meg a *Délutáni álom* című elbeszéléskötete, amelyben többek között ezen tapasztalatait dolgozta fel. (A második novella, az *Anyagyilkosság* Csáth talán leghíresebb írása, amelyből Szász János készített filmet *A Wittmann fiúk* címmel. A történet egy gyilkosság és a hozzá vezető út leírása, egy hidegen elbeszélte családi rémtörténet, mely a magyar elbeszélő próza legmagasabb színvonalú alkotásai közé tartozik. A történetben két félárva kamasz fiú minden különösebb teketória nélkül leszúrja az anyját, és utána sem éreznek semmi lelkiismeret-furdalást.)

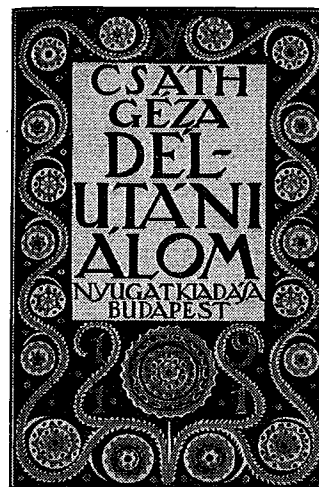
A gyilkos szer hatása lassan mutatkozott. Egyre kevesebbet írt, és elkészült egy drámával, de azt fiókjába zárta. Néha csalódottan beszélt az irodalomról, azt mondta, hogy ő csak boldog akar lenni, aztán egy napon váratlanul és érthetetlenül megházasodott, választását pedig sem a közeli hozzátartozói, sem a barátai nem értették, rejtélyesnek tartották. A morfinista számára oltás után megszűnik minden testi és lelki ellentét, mely közte és a világ között feszül. A szelleme és a teste könnyűnek tűnik. Semmit se akar, csak azt, hogy ez mindörökre így maradjon. A szer beadagolása után Csáth többnyire elmerült olvasmányjaiban, melyeket a későbbiekben már meg sem válogatott. Egy gyatra újságcikk, vagy egy középszerű regény teljesen kielégítette ilyenkor. Éles kritikája már nem működött. Amit ebben a lelkiállapotban olva-

sott, azt benépesítette morfiomos képzeletével. Ráadásul a zene minősége sem érdekelte már. Ő, aki felismerte Bartók Béla zsenialitását, Pucciniről és Wagnerről értekezett, egy alkalommal eljátszott Kosztolányinak egy kabaré kuplét, majd elkezdte dicsérni, szépségeit fejtegetni. Az unokaöcs azt hitte, tréfál, el is nevette magát, ám Csáth komolyan a szemébe nézett, ezzel mutatva ki, hogy nem viccnek szánta dicsérő szavait. Ez az igénytelenség volt az első jel, mely tragédiájára figyelmeztetett. Ráadásul érthetetlen kispolgári szokásokat vett fel, és jellegtelen emberekkel szőtt barátságot, kikkelt azelőtt szóba sem állt volna. Néha azért visszatért régi, sziporkázó énje, főleg, ha nagyobb adag morfiomot kapott, sőt egyszer-egyszer kiváló írásai is születtek ilyen állapotában, ám nem tudta élvezni sem az orvosi, sem az írói, sem a magánéleti örömeit. Végül nem is maradt már olyan lelkiállapot, amiben nem kísértette volna a szer, a méreg. Otthagytta Budapestet, a klinikai állását – már nem akart se tudós, se tanár lenni –, és mindenkitől eltávolodva, vidéken dolgozott fürdőorvosként, hogy zavartalanul élhessen szenvedélyének. Ám nemcsak ez motiválta „remeteségét”, hanem mert kényelmes feladatai ellátása közben nyugodtan lehetett írni, ráadásul nem szakadt el a gyógyítástól, és a betegek megfigyelésétől sem.

Még komolyabb leépülése előtt, 1911-ben a Pesti Magyar Színház másorra tűzte a *Janikát* és a *Hamvazószerdát*, valamint megjelent a már említett *Délutáni álom* című novelláskötete, és a zenei írásaiból válogató *Zeneszerző portrék*.

Mint említettük, Csáth Géza 1910-től különböző fürdőhelyeken volt orvos: Ótátrafüreden, Stószon, Stubnyafürdön, Palicson. 1912. február 13-án, 25. születésnapján, felvételét kérte a szabadkőműves Martinovics-páholyba; ahol április 26-án avatták taggá. Az év folyamán megjelent a *Schmidt mézeskalácsos* című novelláskötete, elmeorvosi szakkönyve, valamint németre fordított Puccini-tanulmánya. 1913-ra egyre nagyobb morfiomadagokkal

élt, s véglegesen a szer rabjává vált. Június 19-én feleségül vette Jónás Olgát, akivel 1910 májusában az ótátrafüredi szanatórium-ban ismerkedett, ahol fürdőorvosként dolgozott. 1913 őszén be-

A *Délutáni álom* borítója

vonult a Liget Szanatóriumba, zárt intézetbeli elvonókúrára. Decemberben elhagyta ugyan a kórházat, ám nem volt gyógyult. Az év folyamán jelent meg *Muzsikások* című novelláskötete. 1914-ben Előpatakon volt körorvos, de augusztus 3-án bevonultatták frontorvosnak. Előbb a déli, majd a keleti frontra vezényelték, távol mindentől, szerelemtől, alkotástól. A borzalmak kellős közepében nem maradt más menedéke, mint a morfiom. Ekkor szabadult el igazán a démon, önkábító szenvedélyének elhatalmasodását többé már nem lehetett megállítani. Idegbeteg lett, napi adagjai folyamatosan nőttek. Októbertől a trencsényi hadkiegészítő parancsnokságon szolgált, majd 1915 tavaszán Budapestre került az első honvéd gyalogezredhez. Miatán morfinizmusára fény derült, felülvizsgálatra küldték. Júliusban Előpatakon dolgozott, majd augusztusban tíz napot zárt intézetben töltött; a kényszer-elvonókúra eredménytelenül zárult. Egy év szabadságot kapott: októbertől Földesen vállalt orvosi állást. 1917-ben végleg leszerelték rossz idegállapota miatt, ám hiába menekült meg véglegesen a háború rémétől, nem volt többé visszaút a normális életbe. Regőcén lett körorvos, ahol 1918. október 6-án lánya született. Morfinizmusa ekkorra már olyannyira előrehaladt, hogy alig tudta ellátni gyógyító hivatását, ráadásul szerető feleségében, aki megpróbálta felvenni a küzdelmet a biz-

tos pusztulással, már ellenséget látott. Ennek ellenére tisztább pillanataiban az orvosi józanság nem hiányzott belőle, tudta, hogy komoly és végleges bajok – elmebetegség – várnak rá, ha nem sikerül leszoknia a morfiumról. Érzékelte önmagán a morfium negatív hatásait, másokkal szembeni intoleranciáját, féltékenységre, gyanakvásra való hajlamosságát. Hogy milyen helyzetbe került, ezt az utolsó hónapjáig nagyon jól tudta, néha azt is, hogy nincs belőle kivezető út, ám többször megígérte magának, másoknak, hogy szakít ezzel a terméketlen élettel. De hiába volt már minden akarat, jó tanács. Kosztolányi szerint Csáth, akár a hírnárba került úszó, egyre jobban belebonyolódott, belezavarodott a harcba. Naplót írt a szerrel folytatott harcáról, mely elsősorban a vívódás dokumentuma. A küzdelem eredménytelenségét élettörténete igazolja. Egyébként a naplójában minden év végén számvetést készített és csalás nélkül nézett szembe a ténnyel: nem javult. Nem volt olyan hely a testén, amit föl ne tépett volna a sok injekciós tűszúrás. Tályogok keletkeztek rajta, és szíjjakkal kötötte át a lábát, hogy valahogy vánszorogni tudjon. Így dolgozott, évekig. Naponta ellátta orvosi teendőit a kis bácskai faluban, és míg lehajtott fővel ballagott a biztos halál felé, sok-sok embernek adta vissza egészségét. A fogyasztószerként is ható morfiumot ellensúlyozandó hízókúrába kezdett, melyhez arzént használt. A szer hatására azonban szinte a felismerhetetlenségig meghízott. Aztán, hogy lefogyjon, nyomban ebéd után hánytatót vett be. Évekig csak nyitott szemmel aludt; annyira zavarta a legkisebb nesz is, hogy lefekvéskor még a zsebóráját is megállította. A tűrhetetlen fizikai rosszullétek hatására többször bevonult a Liget Szanatóriumba elvonókúrára, ám ez az egész öncsalásnak bizonyult, ugyanis már érkezésekor cipőjében csempészte be a morfiumot. Amikor kijött, akkor meg visszatért régi napi adagijához. Orvosként sem tudta magát szabályozni, környezetével megromlott a kapcsolata, fokozódott paranoiája, majd következett az általános

összeomlás. Csáth Gézának már alig-alig jutott el a tudatáig a háborús vereség, a forradalmak. Életének utolsó egynéhány évében már nem írt novellákat.

1919 januárjában idegileg teljesen összeomlott, rettentő kínokat élt át, az öngyilkosság gondolata foglalkoztatta. Tavasszal rokonai rábeszélésére beleegyezett, hogy gyámság alá helyezték, ezután Bajára került, a kórház elmeosztályára, ahol igencsak móradi eszközökkel akartak rajta segíteni, azon az ideg- és elmeorvoson, aki fél évtizeddel korábban a budapesti Moravcsik-féle klinikán a korszak legfejlettebb módszereivel gyógyította betegeit. Sajnos semmiféle beavatkozás nem segített rajta. Bajáról június 2-án megszökött és hazagyalogolt Regőcére. Innen azt írta édesapjának, ő, mint orvos megállapította magáról, hogy a morfinizmusból teljesen kigyógyult, s így nincs értelme, hogy továbbra is kórházban időzzön. Ez természetesen ámtítás volt. Hátramaradt életében tudatosan, de titkoltan készült felesége és saját halálára. Ennek jegyében összeírta lakásában, a pincétől a padlásig, valamennyi vagyontárgyát, átszállította a szomszéd kovácshoz kéziratait, majd július 2-án nyolc orvosi vénylapon megfogalmazta végrendeletét. Időnként még ellátta orvosi teendőit is, drogos önhazugsági rohamaiban vádakot koholt Olga, a felesége ellen. Félelmek kínozták és mindenkre gyanakodni kezdett. Attól tartott, hogy a szegycsontját valaki átszúrja egy tűvel és a szívét keresztüldöfi. Magándetektívekkel figyeltette meg hozzátartozóit. Élesre fent késeket rejtegetett a zsebében, végül tétlenné és közönyössé vált. Egy jószágos csecsemőhöz hasonlított. Ő, aki régebben úri módon öltözködött, ekkor már nem törődött magával: pecsétes kabátjáról lógtak a gombok. Szinte csak árnyéka volt önmagának. Ám a morfiumot sokszor vérre menő veszedések, verekedések árán kicsikarta környezetétől.

Július 22-én földült idegállapotban, három revolvergolyóval megölte feleségét, majd megmérgezte magát és felvágta ereit, de

az odasiető szomszédos orvos rögtön gyomormosást végzett rajta, bekötözte sebeit, és a bajai kórházba szállíttatta. Itt többször meglátogatta öccse, Brenner Dezső, akinek még a temetési szám-lák láttán sem hitte el, hogy felesége meghalt. 1919. szeptember

A képen jobbra Csáth Géza, középen Kosztolányi, míg balra Csáth öccse, Brenner Dezső

3-án hozzátartozói ké-résére átszállították a szabadkai Mária Valéria Közkórház elmebeteg-osztályára, ahol 2291. szám alatt fölvtették a 94. osztályra Psychosis ex intoxication morp-hinismus diagnózi-sal. A kórrajz tanúsága szerint már nyugodtan viselkedett, kérdésekre értelmesen válaszolt, hely-, idő- és tér-beli viszonyokról tájékozott volt, de minduntalan öngyilkossági szándékát emlegette, mert gyógyíthatatlannak tartotta magát. Szeptember 11-én reggel hat órákor – kórházi nadrágban, csí-kos, kórházi sapkában és zsakettben – megszökött, majd beál-lított gyógyszerész-nagybátyjához, akitől morfiumot és atropint kért. Természetesen nem kapott, így félóra múlva távozott és Budapest felé indult gyalog, a nagybátyjától kért száz koronával, hogy a Moravcsik-klinikán kezeltesse magát. El is jutott a demar-kációs vonalig, ahol – a korabeli, halála után megjelent búcsúztá-tókkal és emlékezésekkel ellentétben – nem lőttek rá a határőrök, sőt nem is dulakodott velük, nem futott el, nem kinszenvedések közepette halt meg egy árokparton. Egyszerűen feltartóztatták, majd visszafelé kezdték kísé-
ni. Ő könnyörgött, hogy lőjék agyon, mert nem akart a kórházba visszamenni. Mikor a katonák nem teljesítették a kívánságát, a magánál lévő – és nem tudni hogyan és honnan szerzett – mérget egy óvatlan pillanatban lenyelte, el-

szédült, lebukott a földre, és este hat órákor meghalt. Holttestét másnap vitték be Szabadkára kocsin, és a temető halottasházában ravatalozták fel. A temetés előtt öccse felboncoltatta a holttestet bátyja végakarata szerint. Dr. Vály Dezső vette ki az agyvelőt, a szívet és a májat, melyeket öccse formalinba téve mielőbb Buda-pestre szándékozott vinni, hogy megvizsgáltassa Schusztter Gyu-lával, aki Csáth barátja volt az Elme- és Idegkórtani Klinikán. A három szerv közül csak az agyvelőt sikerült feljuttatni Pest-re, de mikor azt a formalinból Schusztter Gyula kivette, kiderült, hogy az agysejtek már rég felbomlottak. Nem sikerült megviz-szálnia Csáth agyát, ezért az orvos barát 1919 szeptemberében el-temette az agyvelőt a klinika kertjében. Az író testének egy da-rabja tehát ma is ott nyugszik a Balassa utcai fák között. Csáth ezenkívül még azt szerette volna, ha sírjára nagy, feketére pácolt tölgyfakeresztet állít az „utókor”, és belevéseti Weiner Leó Chopin emlékére írt művének utolsó öt ütemét. Természetesen ezek kö-zül semmi nem vált valóra. Csáth Géza ma jelöletlen sírban nyugszik Szabadkán.

Végakarátában Kosztolányi De-zsőre hagyta naplóit, leveleit, fel-jegyzéseit, és arra kérte, hogy írja meg pusztulásának történetét. Öt-leteit, vázlatait édesként szeretett unokaivérére hagyta. A fiatalon, harminckét évesen meghalt Csáth Géza életműve azonban nem torzó,

Mellszobra szülővárosában, Szabadkán

jóllehet nem tudni, mi lett volna, ha nem kezd el morfiumozni, és tovább él józan, tiszta fejjel. Csáth Géza munkássága nagy hatást gyakorolt a későbbi írógenerációkra, így több követője is akadt.

Művészete halála óta már többször is újraéledt, feltámasztására az első világháború után unokatestvére, Kosztolányi Dezső, majd a második világháború előtt Bóka László, a hatvanas évek első felében Illés Endre, a rendszerváltozás óta eltelt időszakban pedig több kiadó is vállalkozott. Ismét felfedezték: először mint „ködlovagot”, később mint éles szemű társadalomrajzolókat vagy mint szecessziós művészt.

A BÁNAT KÖLTŐJE – JUHÁSZ GYULA

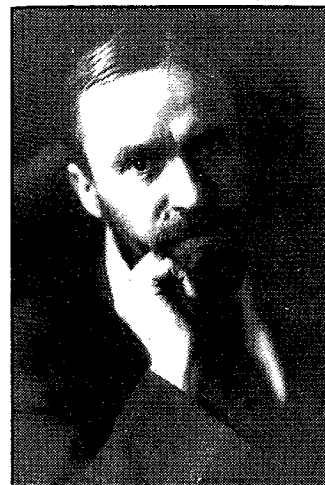
A magyar költészet egyik legnagyobb szerelmi lírikusának élete bánatok és szerencsétlenségek sorozata. A boldogság, a viszonzott szerelem soha nem adatott meg neki. Az idegbetegségig túlérzékeny fajtához tartozott, és ezzel olyannyira tisztában volt, hogy több ízben is ki akart lépni az életből, míg végre ötvennégy éves korában sikerült öngyilkossággal véget vetnie egész szenvedésekkel teli életének.

Juhász Gyula 1883. április 4-én látta meg a napvilágot egy szegedi katolikus kispolgári család első gyermekeként – még három testvére született. Az Ipar utca 13. alatti házba érkezett, amit 1928-ban elbontottak. Apja, Juhász Illés posta- és táviró-tiszt, anyja, Kálló Matild háztartásbeli volt. Csecsemő korában gyenge volt, nem sok reményt láttak életben maradására. Később már rendesen fejlődött, a szokott időben kezdett iskolába járni is. Volt osztálytársai vézna és sápadt fiúcskaként emlékeztek rá, aki a fejét kicsit ferdén tartotta, és a vállai is eltérő szinten voltak. Gyenge testű, nagyon félénk fiúként nőtt fel, ifjúsága olvasással, ábrándozással telt el. 1893–1902 között a szegedi piarista gimnázium tanulója volt. Még diákévei alatt, 1899. május 21-én jelentek meg első versei a *Szegedi Napló*-ban. Juhász Gyula tizenhat évesen, elsősorban anyja nyomására, bevonult a piaristák

váci novíciátusába. Érdekes módon éppen azon a napon, amikor átlépte a rendház kapuját, 1899. augusztus 25-én jelent meg először verse fővárosi napilapban, a *Budapesti Hírlap*-ban. Kilenc

hónapig bírta a rendház zárt életét, majd 1900. május 5-én visszatért a hétköznapi életbe.

Első nagy szerelme a nálánál hét évvel fiatalabb Klima Ilona volt. Az Ipar utcába, Juhászház szomszédságába költözött a Felvidékről Klima József kataszteri mérnök családjával. A környék diákjai, az Ipar utcai fiúk hamarosan körülondták a család nagyobbik lányát, a kerek arcú, gyönyörű fekete szemű, rövidre nyírott, barna hajú Ilonát, aki lány létére a piaristák fiúiskolájába járt magántanuló-

Juhász Gyula, a bánat költője

ként. A csapat tagja volt a félénk Juhász Gyula is, és az Ipar utcai fiúk többi tagjához hasonlóan ő is fülig beleszerelmesedett az okos, eleven, alig tízéves, ám koránál érettebb lányba. Ilona nem tett különbséget a társaság tagjai között, mindenkit egyformán kedvelt, így becsülte Juhászt is, akinek lírája ekkoriban kezdett kibontakozni, s ebben Klima Ilonának is jelentős szerep jutott. Sorsuk később is összekapcsolódott, de erről majd később.

Juhász Gyula papokhoz járt iskolába, és pap szeretett volna lenni. 1902. május 26-án apja meghalt hátgerincsorvadásban. Az árvaság, a megélhetési gondok miatt az érettségét követően komolyan fontolóra vette, hogy kispap lesz, hiszen ez a hivatás akkoriban lehetőséget nyújtott a megélhetésre. Ám hamar rájött, hogy mégsem neki való a papi pálya, és rokoni támogatással 1902 őszén beiratkozott a budapesti egyetemre magyar–latin

szakos tanárhallgatónak. Itt kötött barátságot Babits Mihállyal és Kosztolányi Dezsővel, együtt indultak költőnek. Ők hárman voltak a nemzedék nagy reménységei. 1904. november 26-án, egy diáktüntetés alkalmával kezét és fejét megsebesítette egy rendőr-kard. A következő évben ismerkedett meg Ady Endrével, akinek költészete nagy hatással volt rá.

1906. június 7-én tanárvizsgát tett, majd a máramaroszi piarista gimnáziumban kezdett tanítani. Ám az eldugott, kis vidéki gimnáziumban és városkában nem volt megfelelő társasága, költészete nem talált visszhangra. Ekkor kezdődött ideggyengesége, örökké kínzó fejfájása, mindig ideges volt, és már ekkor foglalkoztatta az öngyilkosság gondolata. Pedig közben Budapesten a társak maguk közé számították mint egyenrangú költőt, és 1907-ben szülővárosában, Szegeden már megjelent első verseskötete. Ekkoriban kezdett komolyabban inni: 1906-tól 1929-ig naponta 1-1,5 liter bort fogyasztott, és tömény szeszt is ivott, de azt rendszertelenül. Az alkohol arra szolgált, hogy elmúljon rossz közérzete vagy kínzó szorongása. Erős dohányos is volt.

Először 1907-ben volt kifejezett depressziója, de munkáját rendszeresen végezte; a depressziója minden külső októl független volt, néhány hétig tartott. Február 9-én öngyilkossági szándékkal eltűnt a városból, majd nem sokkal később visszatért. Március 17-én tanári államvizsgát tett Budapesten. Augusztus 17-én publikálta első újságírói sikerét jelentő vezércikkét a *Szeged és Vidékében Tetemrehívás* címmel. Újságírói munkáját 1903-ban kezdte ugyanezen lap hasábjain, de később Nagyváradon és Makón is a helyi lapok munkatársa volt. A Horthy-korszak viszonyait, kultúraellenességét gúnnyal ostromozta; kitűnő parodizáló készséggel leplezte le az országos és helyi közélet figuráit.

1907 őszén a lévai piarista gimnáziumban kezdett tanítani, ám az isten háta mögött nyomorogva úgy döntött, felszámol mindent. Október 1-jén elhagyta új állomáshelyét, öngyilkossági

szándékkal Pestre utazott, a Lánchídról akarta magát a Dunába vetni. Amikor éppen a folyóba akart ugrani, akkor egy kisebb-fajta csoda történt: gyermekkori szerelme, a későbbi orvosnő, Klima Ilona megfogta a vállát. Lakásukba vezette a költőt, ahol kezébe nyomta frissen megjelent verseskötetét, melyet Szegeden adtak ki *Juhász Gyula versei* címmel. Ez visszaadta a költőnek életkedvét, és október 3-án hazatért Szegedre.

1908. február 13-án a nagyváradai premontrei gimnáziumba került helyettes tanárnak. Versei, cikkei ettől a naptól sorra jelentek meg a helyi lapok hasábjain. Az akkoriban komoly szellemi központnak számító városban végre megint a szellemi élet közepébe került, egyik megalapítója volt a *Holnap* antológiát kiadó költői mozgalomnak. Így, mint a nagy hatású antológia egyik költőjeként vált Adyval és Babitscsal egyetemben országos hírvé. Nemsokára megindult a *Nyugat* is, amelynek kezdetétől fogva munkatársa volt.

Nagyváradon találkozott az életre szóló reménytelen szerelmmel. Anna igazán nem az a nő volt, aki méltó lett volna a költő magasztos, egekig emelő szerelmére. Ismeretségük nem is volt tartós, de ő lett mindvégig Juhász Gyula számára a nő, a szerelem jelképe. Ám az Anna-versekben megjelenő Annának valójában semmi köze nem volt a ledér színésznőhöz. A hölgy Schall Annaként látta meg a napvilágot Dunaföldváron, s amikor Juhász Gyula 1908 őszén megpillantotta a számára ígéző székeséget, huszonegy éves volt, és Sárvári Nusi néven színészkedett. Az Anna-versekből azt gondolhatnánk, hogy az imádott nő kecses, könnyed, légies teremtmény volt, ám a valóság mást mutat. Nusi egy nagy termetű, erős alkatú, kifejezetten molett nő volt. Ám Juhász Gyulának így tetszett. Szinte minden nőismerőse, kedvenc színésznője szőke volt, vonzódott tehát a székeséghez. Másrészt imádta a nagydarab nőket. Schall Nusi szőke is volt, és molett is. Ennek ellenére verseiben – a rajongás által testi valójában is

megszépülve – Anna teste rózsza, keze szép, bőre bársony. Hangja selymes, bársonyos, szemei igézők. Szőke haja szinte állandó szimbóluma Annának s az Anna-szerelemnek.

A költő már mintegy fél éve élt Váradon, amikor Anna szőke-sége megdobogtatta a szívét. A színház már előtte is vonzotta a költőt, rendszeresen írt színikritikákat, ezekben 1908. november végétől dicsérgeti többek között Annát is. Az egyértelműen első Anna-vers, a Vigasztalásul 1909. május 30-án jelent meg. Juhász Gyula a nézőtér egyik eldugott helyéről figyelte a próbákat és az előadásokat, ám soha nem volt annyi bátorsága, hogy megszólítsa a színésznőt. Az előadások végeztével eltűnt, ám éjszakánként Anna ablaka előtt hajnalig virrasztott, leste imádata tárgyát, miatt a ledér színésznő színházi társaságával jókedvűen szórakozott. Ám egyszer csak megtört a jég, és megismerhették egymást személyesen. Anna lakásán víg társaság gyűlt össze, s valaki szólt a házigazdának, hogy kinn a jeges téli estében, az utca túlsó oldalán toporog és fagyoskodik a fiatal tanár, Juhász Gyula. A színésznő kiment a költőhöz és kedvesen beinvitálta. Ha kérdezte Juhász Gyulát, az halk hangon válaszolt, egyébként meg csak hallgatott és hallgatott. Eme – valljuk be – kissé kínosra sikeredett megismerkedést követően jó, ha kétszer-háromszor találkoztak, ám Annát nem vonzotta, inkább taszította a költő. Később sokat szabadkozott emiatt: „Sokat szenvedtem Juhász Gyula miatt, sokszor bántottak és mindig igaztalanul. Folyton vádoltak, hogy szívtelen és kegyetlen vagyok. Furcsa lesz, amit mondok, de halálosan igaz: én Juhász Gyulát alig ismertem.”

De mi lehetett az oka annak, hogy a költő befuccsolt, és egyáltalán miért viselkedett így, amikor komoly lehetőséghez jutott azzal, hogy közel férközhetett volna imádata tárgyához? Juhász Gyula életében a nő álmvilágot jelentett. Testi-lelki alkata – előnytelen külseje és gyámoltalan természete – miatt már a kezdet kezdetén kudarokat szenvedett a szerelem területén. Pedig

ő is csak ember volt, ugyanazt a boldogságot kereste a szerelemben, mint mindenki más, csak költői alkatából kifolyólag még fokozottabban. Szerették ugyan a lányok, ám csak mint barátot, szerelmesként szóba sem jöhetett. A kezdeti kudarokat, sikertelen próbálkozásokat követően még gátlásosabbá vált, és kialakult benne egy torz kép: ő nem szerelemre való. A mindig félszeg, súlyosan idegbeteg Juhász Gyula nem volt alkalmas a boldog szerelemre, de halhatatlan énekese lett a férfi örök, nő utáni vágyának. Ettől kezdve szerelmi életét kettősség jellemezte: egyrészt az eszményi magasságokba emelt Nőért rajongott, megdalolva régi és újabb szerelmeket, legfőképp Annát, ám testi valójukhoz alig mert közelíteni. Ezt csak fokozta anyja férfiasságát elnyomó túlzott ragaszkodása, növelve a nőkhöz való egészséges, természetes közeledés gátlásait. Másrészt a test követelőző jogait olcsó szerelmekkel, örömházak szépleányaival és egyéb alkalmi, futó találkákkal elégítette ki. Ám mint tudjuk, a gyors testi kielégülés nem, hogy nem helyettesíti, de meg sem közelíti a szerelmessel átélt egyesülést.

Anna 1909 szeptemberében más társulathoz szerződött, elhagyta Nagyváradot. A költő magára maradt egy eszményi, idealizált Anna-képpel, ami az idők folyamán egyre csak tökéletesedett a költő lelkében – és verseiben. A színésznő tudomást szerzett arról, hogy a költő verseket ír hozzá. Eleinte boldog volt, amikor az ismerősök gratuláltak, de aztán rádöbbsent: neki ezekhez az Anna-versekhez az égvilágon semmi köze. A csodálatos költemények szőke hajának, kék szemének és

Már az egyetemen barátságot kötött Babits Mihállyal (balra) és Kosztolányi Dezsővel (jobbra)

Juhász Gyula elképzelt ideáljának szóltak. Gyakorlatilag semmi közülük sem volt a hús-vér Sárvári Nusihoz.

A jelentéktelen vidéki színésznő neve kétszer szerepelt sűrűbben a lapok hasábjain. Először 1937-ben, Juhász Gyula halálakor, majd egy esztendővel később, amikor ő követte a költőt az önkéntes halálba. 1938. július 25-én betegen és szegényen megmérgezte magát. Egy lap beszámolója szerint: „Az ágy mellett, a földön Juhász Gyula verseskötete feküdt. Ahogy a könyv leesett a földre, éppen az első oldalon nyílt ki: Annának örök szerelemmel, Juhász Gyula – olvasható rajta a költő dedikációja. A szerencsétlen színésznő utolsó pillanataiban is az Anna-verseket olvasta.” A színésznőt a Rókus kórházba vitték, ahol rövid időre még magához tért, ám később állapota súlyosbodott, s július 29-én, pénteken este meghalt.

Az Anna-versek legnépszerűbb darabja a Milyen volt 1912-ben jelent meg A Hétben, eredetileg Örökség címmel. Könyv alakban az 1914-es kiadású Új versek című kötetben látott napvilágot. Az emlékké távolodott, minden erotikától mentessé vált szerelem szinte kozmikus jelenséggé alakul. Az 1926-os Anna örök az utolsó

Anna-versek közé tartozik. Nosztalgikus visszaidézése is az élménynek, de jóval több is annál: hitet tesz az elmúlt szerelem mellett, hiszen az beépült a lírai én személyiségébe. E számvetés közben egyre erőteljesebb lesz az imádságos hang, melyet a gondolatmenetet lezáró „Amen” tesz véglegessé. Anna költői alakjában összeolvadtak Juhász Gyula későbbi reménytelen szerelmei

Az Anna-versek origója,
Sárvári Nuszi színésznő

is. Néhány más nőalak (Zöldy Vilma, Tamás Anna, Hajnal Finike stb.) ihlette versei is az Anna-versektől kapták képeiket.

1911-ben aztán Juhász Gyula is elhagyta Nagyváradot, ismét egy isten háta mögötti vidékre helyezték: a Szakolcai Királyi Katolikus Főgimnázium tanára lett. Ezt száműzetésként élte meg. Ennek a poros vidéki életnek az emléke lesz később kitűnő lélektani regényének, az *Orbán lelkének* az ösztönzője, mely 1924-ben jelent meg nyomtatásban. Juhász Gyula nemcsak verseket és újságcikkeket írt, de foglalkozott szépprózával is. Szinte valamenyi elbeszélése önéletrajzi ihletésű.

1913-ban áthelyezték a makói állami főgimnáziumba. Hát ez sem volt valami nagy szellemi pezsgést hozó város, itt is rosszul érezte magát a költő. Elviselhetetlennek érzett helyzetében 1914. március 6-án a pesti Nemzeti Szállóban mellbe lőtte magát. A golyót soha nem operálták ki testéből, ám egy hónap ápolást követően felépült. A Rókus kórházban élet és halál közt fekvő költőt felkereste Eörsi Júlia újságíró. A *Világ* című lap a szerkesztőség egy fiatal leánytagját küldte a kórházba, hogy hozzon hírt a költőről. Juhász Gyula ott feküdt az ágyon eszméletlenül, mozdulatlanul, mellén a véres sebbel. Amikor kinyitotta szemét, ismeretlen arc borult föléje, szőke hajkoronás, fehér leányarc, benne riadt szempár. A költő természetesen elfogadta a vigasztalást, és komoly támaszt jelentett neki a nimbuszától megrészegetett fiatal lány érzelmi segítsége a lábadozás heteiben, hónapjaiban. Kapcsolatuk ezt követően is megmaradt, Júlia évekig intézte a költő ügyeit, mind a klinikákon, mind a kiadóknál. Időközben, 1915. január elején megjelent második kötete *Új versek* címmel. Az úgynevezett Júlia-versek az újságíróhoz szóltak, melyek a hála és a lelki béke dalai, de ezt a hangot nem tudta sokáig vinni, így tért vissza 1923 után az örök Annához. Az irodalomtörténészek vitatják Eörsi Júliával, „szűz menyasszonyával” 1918. március 20-án – az író budai lakásán – kötött egyházi esküvőjét.

Együttélésükre azonban bizonyosan nem került sor. Júlia visszaemlékezéseiben görcsösen ragaszkodott a legendához, hogy szerelmük, amelyet a költő édesanyja, Juhász Illésné nem hagyott boldog házassággá érni, holtig tartott – mint könyvének címében is utal rá. Tiéd a sírig című kötetében írja, hogy budapesti lakásán, Bodor páter és Szalay József szegedi rendőrfőkapitány jelenlétében gyűrűt váltott Juhász Gyulával. Az állítólagos frigy körülményeiről utóbb még hivatalos jegyzőkönyv is készült – az esemény valódiságát azonban erősen kétségbe vonják a kutatók. Akárhogy is történt, ő is eltűnt Juhász Gyula életéből. Júliával érzelmi kapcsolatuk 1918 elején lazult meg.

Eörsi Júlia, négy évig Juhász Gyula segítője és szerelme

Új élmények vártak a költőre: a forradalmak és „Hermia”, vagyis Zöldy Vilma szegedi színésznő iránti rajongása. (A színésznőt a *Szentivánéji álom* szereposztásában viselt nevén nevezte verseiben, valószínűleg valódi nevét nem érezte elég költőinek.) Zöldy Vilma is április 4-én született, mint a költő, csak négy évvel később, 1887-ben. Őt Makón ismerte meg. A színésznő 1918 őszén szerződött a szegedi színházhoz. Juhász Gyula először 1919. február 9-én írt róla: az *Árva László király* címszerepében aratott váratlan sikerét, szenzációsan egyéni alakítását dicsérte. Minden bizonnyal ekkoriban kezdődhetett közelebbi ismeretségük is. Ekkoriban írt verseiben Anna szeme kékje és haja szőkeése született újjá a Zöldy Vilma múzsát kereső és találó költő lelkében. A művésznő a színpadon sokszor mondott Juhász Gyula-verseket, nemcsak Szegeden, hanem Budapesten, Székesfehérvárott és

más városokban is. Érdekes módon, mint a legtöbb nő, akinek sorsa valahogyan összekapcsolódott a költőével, ő is öngyilkos lett. 1919-től aztán ismét föltündökölt az örök női eszmény, az egyetlen Anna éteri képe.

De térjünk vissza a költő betegségéhez, ideggyengeségéhez. Először 1917 tavaszán, Budapesten került Juhász Gyula a Moravcsik-klinikára. Április 9-én „hivatalosan elmebetegnek nyilvánítatik”.

1918. november 22-én tagja lett a szegedi Nemzeti Tanácsnak. A radikális párt al-, majd társelnöke, népgyűlések szónoka; a *Délmagyarország* vezető publicistája volt ekkoriban. 1919. március 24-én a *Forradalmi kiskaté* című írásában köszöntötte a vértelen proletárforradalmat. Fontos társadalmi feladatokat vállalt.

Zöldy Vilma, az újabb szerelme

Derűs, bizakodó, tevékeny volt: mintha idegbaja teljesen elmúlt volna. A szegedi színháznak is ő lett a vezetője, és forradalmi szellemű műsorpolitikát csinált. Május 7-én a francia megszállás alatt levő Szegeden már április közepén föllükerekedő ellenforradalom elüldözte a színház éléről; a tanárgyűlésen bántalmazták. Juhász Gyula az ellenforradalmi országban többé tanár sem lehetett. S amikor a *Nyugat* költői megpróbáltak magyarázkodni, kiegyezni az ellenforradalommal, ő nem: egész életére vállalta a forradalmi múltat. Életét derékba törte a bukás. Nyugdíjat nem kapott; ekkortól verseivel, cikkeivel kereste kenyerét. A *Munka* című szociáldemokrata lap munkatársa, a munkásotthonban folyó kulturális munka irányítója volt. A megaláztatás-

ban, a bánatban egyszerre erősödött fel benne a vallásosság is és a munkássággal való szolidaritás is. Ekkor vált a proletariátus költőjévé, Ady méltó utódává, József Attila méltó előkészítőjévé. De ez időben lett a Szeged vidéki szegényparasztság gondjainak költői megfogalmazója is. És úgy idézi versekben a magyar múlt alakjait, hogy közöttük Dózsa György is ott van a hősök sorában. „Magyar versei” végigkísérték életét. A szegényparasztság sorsát elsíró „tápai versei” ciklust alkotnak. Költészetének terjedelmes része a magyar kultúra és a magyar táj ihletését őrzi.

Élete ettől fogva összefonódott szülővárosával, Szegeddel. Kiválóan művelte ekkoriban az újságírást. Sajnos magányosságán az sem segített, hogy Szegeden volt körülötte kulturális élet, többek között Móra Ferenc is ott élt, jó barátságban is voltak. Magában hordta a magányt, amelyet a forradalom bukása után semmi sem oldott fel többé.

1923. május 20-án negyedszázados költői jubileumát Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és Móra Ferenc köszöntötte. 1925-ben egyik cikke miatt bíróság elé került, de felsőbb fokon fölmentették. 1928-tól havi negyvennégy pengő nyugdíjat kapott. 1929. január 18-án elsőként jutalmazták Baumgarten-díjjal (1930-ban és 1931-ben is megkapta), a siker azonban megbénította. A háromszoros Baumgarten-díjnak köszönhetően nem voltak anyagi gondjai, ám a kor sivárságában sehol sem talált értelmet. Magával hozott idegbajos pesszimizmusa egyre növekedett. A magánélet boldogságában sohasem volt része. Ifjúkora óta újra meg újra el akart futni az élettől. S nem volt, ami visszatartsa. Még az irodalmi siker sem.

1929 márciusától novemberig megint budapesti idegstanatóriumok lakója volt, de nem gyógyult meg, sőt hazavitele után négy nappal csonttá soványodva, állandó, remegő szorongásban ágyban feküdt, nem tudott aludni és enni. Idős édesanyja éjjel-nappal ápolta, mellette volt, mert öngyilkos akart lenni. Borzasztó helyzetéből nem látott más kiutat.

1929. november 22-én a szegedi idegklinikára vette gondjaiba Juhász Gyulát. A kerületi tisztiorvos utalta be, mert otthon ön- és közveszélyesen viselkedett: öngyilkossági gondolatokat hangoztatott. A kórisme leírásában fájdalmas szorongásokról, szív táji félelemérzetről volt szó, és arról, hogy azzal a gondolattal él, hogy „én”-jét elveszíti. Az volt az érzése, hogy „szellemi felépítménye” megszűnik, és ezentúl csak vegetatív élet következik.

Önvádások léptek fel nála, attól félt, hogy elkárhozik. Baját az alkoholizmussal magyarázta, úgy érezte, hogy tönkretette magát az ivással. Étvágytalanságra is panaszkodott, január óta tizenkét kg-ot fogyott. Elmondása szerint csak altatóval tudott aludni. Álmában úgy érezte, hogy öntudata teljesen megszűnt, egy Nirvana-szerű állapot köszöntött be. Ám akadtak kellemes álmoképei is, azt álmodta, hogy fiatal és egészséges. Orvosai szerint mély depresszióban leledzett, csak hosszas rábeszélésre volt hajlandó enni, de ugyanígy, csak nehezen lehetett beszédre is bírni. Ha az irodalomra terelődött a szó, aránylag elég szabadon, sokáig elbeszélgetett. A gyógykezelés az akkoriban bevált, a melankóliás betegeknek régóta szokásos metódus szerint történt, azaz ópiumkúrából állt. Alacsony cseppszámmal indítottak az orvosok, majd naponta cseppenként emelték az adagokat a depresszió enyhüléséig. Onnan kezdve csökkentették a cseppszámot a beteg gyógyulásáig. Ezen felül étvágygerjesztő cseppeket írtak elő. A kezelésekre Juhász Gyula egy idő után már naponta rövid sétára fel is kelt. Szorongó érzései azonban csak december vége felé enyhültek, ezzel párhuzamosan depressziója is engedett, könnyebben lehetett beszédre bírni.

1930. január 15-én már elég jól aludt és evett, éjjelente azonban többször felébredt, és nehezen tudta az álmától a valóságot megkülönböztetni. Ekkor azonban már naponta sétálgatott, olvasott, az irodalomról hosszasan el lehetett vele beszélgetni. Ettől kezdve lehetett csak az ópiumadagokat fokozatosan csökkenteni.

Állapota azonban még hullámszórt, és február 10-e táján néhány napig újból erőt vett rajta a nyomottság, de február 20-án már jól érezte magát, és a városban sétálgatott.

A komoly javulást látván orvosai március 4-én próbaképpen egy napra hazaengedték, és mivel a próba kedvezően sikerült, 1930. március 8-án javult állapotban elhagyhatta a klinikát. Ám a költő állapotának javulás otthon sajnos nem folytatódott, így július 16-án újból felvették a klinikára, mert depressziója annyira súlyosbodott, hogy napokig az ágyból sem kelt fel. A klinikára való újabb felvételekor a hozzá intézett kérdésekre alig válaszolt. Megint ópiumkúra következett, és ez így ment még nyolcszor. Egy-két hónapot bírt ki a kinti világban, majd hosszú hónapokra visszakerült a szanatóriumba.

Juhász Gyula 1929. november 22-től kezdődően, amikor csak kezelésre szorult a szegedi elmegyógyászati klinikán, mindig a kórház Kálvária téri idegosztályának első emeletén lévő kis különszobájában lábadozott. Sokadik kezelésének ideje alatt, 1934 őszén költői felforrásnak lehettek tanúi gyógyítói. Juhász Gyulának 1929 óta ez volt a legtermékenyebb időszaka. Emellett a klinikán napközben olvasott is, nemcsak írt.

Legutolsó bentlétét követően édesanyja 1936. július 23-án hazavitte. Benedek Árpád dr. lelkére kötötte az anyának, hogy az altatót fia elől el kell rejtteni, mert az öngyilkosság veszélye sajnos változatlanul fennáll. A dolog súlyosságára és a nagyobb nyomaték kedvéért aláíratott vele még egy iratot is, amelyben az anya kötelezte magát a megfelelő gondozásra és felügyeletre. Sajnos azonban hiába volt minden anyai gondozás és felügyelet, mert Juhász Gyula 1937. április 5-én este elaludt, és nem lehetett felébreszteni. Másnap délben a mentők vitték be a klinikára. Mint utólag kiderült, a gyógyintézetből való távozása óta állandóan lehangolt volt a költő, magába zárkozott, senkivel nem érintkezett, hozzátartozóival, édesanyjával sem beszélgetett, ha szólt is, elé-

gedetlen hangon. Fél gramm veronállal, a korszak népszerű altatójával tűrhetően aludt, étvágya is kielégítő volt, azonban újságolvasáson kívül mással nem foglalkozott. Április 6-án azonban nem kelt fel a szokásos időben, és édesanyja délelőtt tíz órakor sem tudott életet lehelni belé. A szomszéd szobában levő veronálos doboz, amely az anya őrizete alatt állt, eltűnt, később másutt találták meg üresen. Nem tudni pontosan, hogy a doboz mennyi gyógyszert tartalmazott, arra lehetett gyanakodni, hogy a beteg a napi adagokat nem vette be, hanem összegyűjtögette.

Móra Ferencsel is jó barátok voltak

Hiába volt minden orvosi erőfeszítés, a mély öntudatlanságot megszüntetni nem tudták, a szív működés a sok serkentő orvosság ellenére egyre gyengült, s a légzőközpont is fokozatosan felmondta a szolgálatot. Délután 6 óra 45 perckor utolsót lehel Juhász Gyula. A bánat költőjének végül sikerült megölnie magát. Élt ötvennégy évet.

Juhász Gyula idegrendszerének teherbíró képessége kezdettől fogva gyenge volt, és elődeitől kapott lelki alkatára szomorú teher nehezedett, a depresszióra való hajlam. Apja szintén ezzel a mentális problémával küzdött.

Juhász Gyula egész életén át boldogtalan volt, társtalan magánya sohasem oldódott fel, tragikus betegsége és pesszimista kedélyvilága csaknem a kezdetektől rányomta bélyegét verseire. Így lett lírájának alaphangja a mélabú és a rezignált bánat. Nagyon csendes ember, nagyon csendes költő volt, akinek visszahúzódó, félszeg magatartása mögött egy még nem alkuvó férfi, egy szent

eszméi iránt tántoríthatatlanul hú lélek húzódott meg, aki magában és költészetében összebékítette a hazulról hozott áhítatos hitet és a világ megértéséből haladó világnézetet.

AZ UTCA ÉS A FÖLD FIA – JÓZSEF ATTILA

Az Ady utáni magyar költészet vezéralakja mindössze harminckét évet élt, sorsa nélkülözés, üldöztetés s meg nem értés volt. Rettegett a belülről fenyegető örülettől és a kívülről fenyegető világörülettől, a fasizmustól. Hasztalan próbált közösséghez tartozni vagy a szerelemben megkapaszkodni – talán ezért is ért tragikus véget élete.

József Attila 1905. április 11-én született Budapesten, Ferencvárosban, a Gát utca 3. szám alatt. Apja, József Áron bánáti szapánfőző munkás volt, anyja, Pöcze Borbála szabadszállási születésű, a Kiskunságból Pestre került parasztlányból lett mosónő. József Attila a családban hatodik gyermekként született, de három testvére még az ő születése előtt meghalt. A családfő 1908. július 1-én eltűnt; a többiek úgy tudták, hogy kivándorolt Amerikába, ám valójában Romániába ment. A három gyermekével magára hagyott szerencsétlen anya napszámos munkákat vállalt, úri házakhoz járt mosni, vasalni, takarítani, de mégsem tudta gyermekeit eltartani. Az albérleti díjakkal is sorozatban adós maradt, így állandó költözködésre kényszerültek. 1910 tavaszán Etus és Attila az Országos Gyermekvédő Liga jóvoltából Öcsödre, Gombai Ferenc parasztgazda házához kerültek. Az ellátás fejében a ház körüli munkában segítettek. Gombaiék a kis Attila füle hallatára beszélték meg szomszédaikkal, hogy az Attila név nem is létezik, és ettől kezdve Pistának hívták. Ám a kisfiú nem értette a dolgot, hiszen az iskolai tankönyvben olvasott Attila hun vezérről. József Attila az öcsödi református elemi iskolában kezdte meg tanulmá-

nyait az 1911–1912-es tanévben, és közel három évet töltött testvéreivel az öcsödi parasztcsaládnál, amikor anyja visszavitte őket Pestre. Itt továbbra is a Ferencvárosban éltek, ám ekkor is gyakran költöztek egyik bérlemből a másikba. A kis Attilának kemény fizikai munkákat kellett vállalnia, így járulván hozzá a szegényes családi kasszához. Éjszakákon át állt sorban zsírért az üzletek előtt, és volt olyan, amikor reggel kinyitott a bolt, és közölték, hogy elfogyott az áru. De árult vizet a Világ moziban, fát és szenet lopott a ferencvárosi pályaudvarról, hogy legyen mivel fűteniük. Nővére által készített színes papírforgókat árult a jobb módú gyerekeknek, de hordott kosarakat is a vásárcsarnokban.

Jolánnal, a legidősebb nővéreivel, aki ekkor már dolgozott, 1914 első felében összeveszett, és ekkor, kilenc éves (!) korában kísérelte meg első öngyilkosságát. Az anyja mosáshoz használt lúgkővből akart inni, de tévedésből keményítőt nyelt. Nem is lett semmi baja. Ebben az évben betegedett meg súlyosan a Mama: méhrákos volt. Attila az Üllői úti polgári iskolába járt, és 1918 nyarán Károly király gyermeknyaraltatási akciója keretében néhány hetet tölthetett Abbáziában (ma Opatija).

A Tanácsköztársaság első napjaiban Makai Ödön jogász – családja tiltakozása ellenére – feleségül vette Jolánt, lemondott állásáról a Magyar Banknál, és önálló ügyvédi praxisba fogott. 1919 nyaratól a Mama már nem bírt fölkelni az ágyból, ősszel szükségkórházba került, ott is hunyt el decemberben. József Attilát Szabadszálláson érte édesanyja halálának híre, ugyanis enyhítendő a

Pöcze Borbála, a Mama fiatal korában

család nyomorát, ott „telelt” a rokonoknál. Édesanyja, az imádott Mama elvesztése élete meghatározó élményévé vált, s nemcsak életében, de költészetében is mély nyomot hagyott. Az asszony

Attila, Etus és a súlyosan beteg Mama

halála után Jolán vette magához két testvérét, Makai pedig a gyermekek hivatalosan kinevezett gyámja lett. Az árván maradt gyerekek a Makai házaspár Lovag utcai lakásába költöztek. Az ügyvéd a rokonok megtévesztésére Etust szobalányként, Attilát annak testvéreként mutatta be. A cselédszobában laktak, és idegenek előtt sógorukat doktorurazták, Jolánt pedig Lucie-nek szólították. József Attila 1920 júliusában magánvizsgát tett a polgári iskola IV. osztályából, majd hajósinasnak szegődött az Atlantica Tengerhajózási Rt. vontatógőzöseire. Gyámja azonban látott fantáziát a kamasz Attilában, és beíratta a makói Magyar Királyi Állami Főgimnáziumba, ahol internátusba (kollégium) került. Az 1921 – 1922-es, VI. gimnáziumi tanévben már az osztályelsőségért versengett, s az önképzőkörben is sikeresen tevékenykedett. A tanév második felében iskolai lapot akart alapítani, de nem kapott rá engedélyt. Ekkor a helyi újságoknál próbálkozott versei megjelentetésével – de egyelőre sikertelenül. 1922 tavaszán figyelt föl a tehetséges diákra a makói értelmiségi elit, egy radikális-köztársasági beállítottságú baráti kör. Legközelebb Espersit Jánoshoz került, a baloldali, művészet- és irodalombarát mecénáskodó ügyvédhez, akinek lakása egyik központja volt a makói és szegedi íróknak, művészeknek. Itt mutatták be József Attilát Juhász Gyulának egyik makói látogatása során. Az 1922-es év

más szempontból is fontos volt József Attila életében: ekkor bontakozott ki szerelme volt kollégiumi igazgatójának lánya, Gebe Márta iránt, akihez egy sor szerelmes verset írt.

1922-ben Jolán külön költözött Makai Ödöntől, vitte magával Etust is. A családi konfliktus hatására József Attila júniusban újabb öngyilkosságot kísérelt meg. Kórházba került, majd néhány napra Budapestre utazott nővéréhez, aki időközben ugyan kibékült Makaival, Attila azonban összeveszett vele. Vissza is ment Makóra, és a szünidőben keményen dolgozott: kukoricacsősznek szegődött, hagymát szedett, diákokat korrepetált. Augusztus végén begyalogolt Kiszomborból Szegedre. Költeményeit elolvastatta a városban élő Juhász Gyulával, aki felismerve József Attila költői tehetségét, melléállt. Juhász Gyula ajánlásával elment tehát a *Színház és Társaság* szerkesztőségébe, ahol megismerkedett néhány fiatal szegedi költővel, műfordítóval, akik éppen egy antológia összeállításán ügyködtek. Az év végén megjelent *Lírai antológia szegedi költők verseiből* című kötet négy verset közölt József Attilától. Makón folytatta tanulmányait, ám nem szerette volna, ha Makai tartja el, így megpróbált a saját lábára állni: házitánítóskodást vállalt, barátainál lakott. A *Színház és Társaság* 1922. november 1-én újabb két versét közölte, és néhány mondatban be is mutatta szerzőjüket. Ezen első publikációit hamarosan követték az újabbak a *Szegedi Híradó*-ban és a makói újságokban. De még ugyanezen év termése első verseskötete, a *Szépség koldusa*, amelyet Szegeden adtak ki egy helyi nyomdász-kiadó vállalkozásában, Juhász Gyula előszavával: „Emberek, magyarok, íme a költő, aki indul, magasba és mélybe: József Attila, szeressétek és fogjátok pártját neki!” Ebben a kötetben még Kosztolányi és mentora, Juhász Gyula tanítványának mutatkozik, de úgy, hogy hallható már saját hangjának eredetisége is. Tizenhét éves korában már birtokában volt a *Nyugat* verstechnikájának, minden versformát biztosan kezelte.

Közben az ifjú költő ismét öngyilkossági kísérletet követett el, így az iskolát 1923. január 10-én el kellett hagynia. Barátainál húzta meg magát, és kizárólag a költészetnek akart élni. Egyre gyakrabban utazott Szegedre. Költői pályájának legtermékenyebb évei következtek: versei számát tekintve 1922 és 1925 között írta műveinek közel felét.

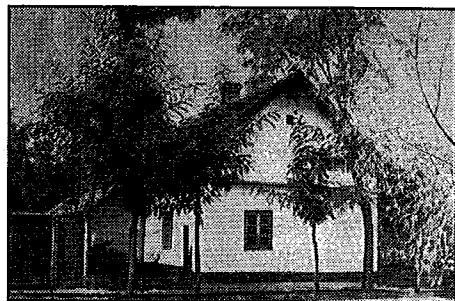
Barátai rábeszélésére letette az összetett vizsgát a gimnázium maradék két osztályának anyagából, majd 1923 decemberében magánúton leérettségizett a budapesti Werbőczy gimnáziumban. Érdekes módon magyarból csak elégséges osztályzatot kapott. A szegedi fiatalok három számot megért *Csönd* című folyóiratában publikálta első prózai szövegét. A *Nyugat* című folyóirat először 1923. április 16-i számában jelentette meg három költeményét. Májusban, Szegeden ő is részt vett a Juhász Gyula negyedszázados költői működését ünneplők között, ajándékként *A Kosmosz éneke* című szonettkoszorúját nyújtotta át mesterének. Ekkor találkozott először Babits Mihállyal, Kosztolányi Dezsővel és Szabó Lőrincel. 1924 elején az ügyesség istengyaláza miatt indított az előző évben a *Kékmadár* nevű folyóiratban megjelent *Lázadó Krisztus* című költeménye miatt. József Attilát először nyolc hónapi fogházra és 200 ezer korona pénzbüntetésre ítélték, később a Tábla egy hónapra csökkentette az elzárás idejét, végül a Kúria 1925. március 4-én fölmentette őt. Az ítélettel az országos sajtó is sokat foglalkozott, a per nyomán vált neve szélesebb körben ismertté. Bekapcsolódott a fővárosi irodalmi életbe, ám mivel verselésből nem lehetett megélni, így könyvügynökként dolgozott, majd néhány hónapig a Mauthner-féle magánbankház tisztviselőjeként tevékenykedett. Családja és barátai hatására 1924-ben beiratkozott a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem magyar-francia-filozófia szakára. Sokat nélkülözött, rendszeresen barátai, ismerősei látták el élelemmel. A Tisza-parti városban jelent meg második kötete, a *Nem én*

kiáltok 1924 karácsonyán. 1925. március 25-e újabb fordulatot jelentett a költő életében. Ekkor jelent meg a *Szeged* nevű lapban a *Tiszta szívvel* című költeménye. Egy másik újság, a *Szegedi Új Nemzedék* nekirontott a *Szegednek*, így szerzett tudomást a versről Horger Antal nyelvészprofesszor, aki egyszemélyben az egyetem dékánja is volt. A tanárt olyan rendkívüli módon felháborította a „Nincsen apám, se anyám, /se istenem, se hazám” általa nihilistának vélt két sor, hogy a költőt március 30-án magához rendelte, és két tanú jelenlétében eltanácsolta az egyetemről, azaz gyakorlatilag kirúgta. József Attila távozott is az egyetemről, ám olyannyira megsejtette Horger, hogy még az 1937-es *Születésnapomra* című, játékos-hetyke versében is megemlékezett az eseményről. Attól még, hogy Horger Antal nyelvészprofesszor a szegedi egyetemről eltanácsolta, máshol – egy másik egyetemen – nemcsak folytathatta, de be is fejezhette volna tanulmányait. Ám ő ragaszkodott a kiűzetés parancsához: kiválasztottsága zálogának tekintette, hiszen Horger kijelentette: „olyan emberre – úgymond –, ki ilyen verseket ír, nem bízhatjuk a jövő generáció nevelését”. József Attila ezt nemcsak az egyetemről való kiűzetésnek tekintette, de olyan tiltásnak is, ami örökre elzárja előle a pedagógusi pályát Magyarországon. Májusban még befejezte ugyan a második szemesztert, de otthagyta a szegedi egyetemet és Pestre utazott.

A fővárosban hamarosan felfigyelt rá az irodalom, Juhász Gyula után az új hangokra oly érzékeny és szintén segítőkész. Kosztolányi, majd – ellentétes érzelmekkel ugyan – Babits is, és a *Nyugat*-nál harciasabb, baloldali-polgári *A Tollat* szerkesztő Zsolt Béla. De felfigyeltek rá a szociáldemokraták is, hiszen a *Népszava* irodalmi rovatát a költészethez jól értő Révész Béla szerkesztette. Így azután hamarosan a *Nyugat*, *A Toll* és a *Népszava* is kezdte közölni a József Attila-verseket. Ám nem sokáig volt maradhatnékja, Bécsben, majd Párizsban bukkant föl. Eddig is tudott németül és fran-

ciál, és most tökéletesíthette ismereteit, ám ami még fontosabb, nyelvismerete révén kinyílt előtte az új német és francia költészet. 1925 októberének első napjaiban Bécsbe utazott, ahol beiratkozott az egyetemre, de emellett korrepetált is másokat. Nagy érdeklődéssel olvasta a marxizmus klasszikusait és az anarchistákat; gyakran kereste fel a magyarok látogatta kávéházakat, személyes ismeretséget kötött Kassák Lajossal és Németh Andorral, 1926

elején pedig a különféle politikai irányzatokhoz tartozó emigránsokkal: a kommunista Landler Jenővel, Lukács György-gyel és Balázs Bélával, a liberális Lesznai Annával, Hatvany Lajossal és Ignotus Pállal. Amikor 1926 szeptemberében Párizsba érkezett, már

Az öcsödi ház –
itt a későbbi költőt Gombaiék Pistának hívták

kommunistának vallotta magát. Nagy lendülettel tanult franciául, november 12-én iktatták be a Sorbonne egyetemi polgárai közé. Ekkor már az anarchista mozgalommal rokonszenvezett: tagja lett a Forradalmi Anarchista Kommunista Uniónak (Union Anarchiste Communiste Révolutionnaire). 1927 elején kapcsolatba került a Francia Kommunista Párt magyar szekciójával. Elmélyülten tanulmányozta François Villon költészetét. Augusztusban nagy tervekkel tért haza Magyarországra. Beiratkozott a budapesti egyetem bölcsészkarára (itt is két szemesztert járt végig), és *Nincsen apám se anyám* címmel készült kiadni harmadik verseskötetét. Hazatértét követően került közelebbi ismeretségre nemzedéktársaival, ekkor lett barátja Illyés Gyula is.

Ekkoriban nem volt munkája, ráadásul komoly megrázkódást jelentett számára a Vágó Márta iránt érzett szerelem is. 1928

elején mutatták be a költőt a kiváló közgazdász, Vágó József lányának, s nagy szerelem szövődött közöttük. Jóllehet már házasságukat tervezgették, amikor szeptemberben a nő hosszabb időre Londonba utazott – részben, hogy kitanulja a szociális gondozói szakmát, részben, mert a lány szülei ily módon akarták próbára tenni a fiatalok szándékának komolyságát. 1929 végéig tartott intenzív levelezésük; szerelmüket végül nem a távolság győzte le, hanem hogy Márta belátta: József Attila alkalmatlan a folyamatos hivatali munkára, képtelen megfelelő körülményeket biztosítani a családi élet számára. A költőt ugyanis Vágó József beajánlotta a barátai által alapított Magyar Külkereskedelmi Intézet Rt.-hez francia levelezőnek, és minden jól is működött, ám amikor szakítottak, a dolog önbeteljesítő jóslattá vált, mivel József Attila szakításukat követően idegösszeomlást kapott és munkaképtelenné vált. A költő az eljegyzés felbomlását a köztük lévő társadalmi különbséggel magyarázta: „Egy jómódú leányt szerettem, /osztálya elragadta tőlem.” – írta *Végiül* című versében. Ezután került először neuraszténiával a kórházba.

A következő fél évtized a költő közösségkereső próbálkozásainak időszaka, reménytelenül kereste, hová is tartozhatna, akár csak legtöbb nemzedéktársa. József Attila egyre jobban elmerült a különféle politikai csoportosulásokban, minden földi baj általános magyarázatának tartva az osztályellentéteket. Gyógymódnak ezek kiküszöbölését tartotta. 1928-ban kapcsolatba került a Bartha Miklós Társasággal, mely a Szabó Dezső és Móricz Zsigmond nyomdokain haladó, paraszt-orientációjú fiatal értelmiségiek szervezeteként működött. 1929 februárjában már a társaság tagjaként vett részt annak Magyar Föld-estjén. Ekkoriban a falu-központú népi gondolat irányába mozdult, ebben a szellemen született az 1930 tavaszán Fábíán Dániellel közösen írt *Ki a faluba* című röpirata. 1929 végétől ezzel párhuzamosan a nemzeti fajvédő *Előrs* munkatársa volt, mely lapot Bajcsy-Zsi-

linszky Endre neve fémjelzett. 1930. szeptember 1-én részt vett a nagy budapesti munkástüntetésen, sőt ősszel belépett az illegális kommunista pártba. Egy darabig csak a munkásmozgalomban hitt, úgy érezte, csak a kommunisták képviselik igazán az emberiség ügyét. Fiatalos hévvel támadta versben is, kritikában is Babits politikai elhúzódsát. Annak ellenére, hogy gyakorlatilag igaza volt, (ezt évekkel később a *Jónás könyvét* író Babits maga is tudta), mégis az általa megütött hangnem sértően kíméletlen és méltánytalan volt (ezt viszont József Attila látta be néhány évvel később). A *Nyugat* 1929. december 1-ji számában Németh László tollából lekicsinylő kritika jelent meg a *Nincsen apám se anyám* című harmadik kötetről; ezért a kirohanásért a költő első sorban Babitsot hibáztatta. Babits ellen hangolta az is, hogy amikor Osvát Ernő öngyilkossága után átvette a *Nyugat* szerkesztését, levette a folyóirat impresszumáról az 1919 óta emigrációban élő Ignotus (mindaddig kegyeletből feltüntetett) nevét. Ignotus azonban annak idején sokat segített József Attilának, így e sérelmeket viszonzandó közzétette A *Toll* című lap 1930. január 10-i számában „*tárgyi kritikai tanulmány*”-át Babits Mihály új, *Az istenek halnak, az ember él* című verseskötetéről, amit később különlenyomatként is terjesztett. A bíráló durva hangneme, s főként hogy az idősebb pályatársat fölényes kioktatásban részesítette, az irodalmi életben általános megütközést váltott ki, jöllehet a megbírált könyv nem a legsikerültebb műve szerzőjének, s a kritikai észrevételek nagyrészt meggyőzőek is. Ám a stílus! Ezzel a „húzásával” József Attila évekre elvágtá magát a *Nyugat*ban való megjelenés lehetőségétől s élete végéig a Baumgarten-díjtól. Babits a harmincas években már a magyar irodalmi élet nem hivatalos vezető posztját töltötte be. 1927-től a Baumgarten-alapítvány kurátoraként az ő tiszte lett, hogy eldöntse, kik kapják az évente odaítélt díjakat. József Attila 1932-ben levélben verssel kereste meg s próbálta kiengesztelni Babitsot. 1933-ban segé-

József Jolán, a költő idősebb nővére

lyért folyamodott hozzá, amit meg is kapott. 1935-ben és 1936-ban Baumgarten-jutalomban részesült, de a költői rangját megillető földj odaítéléséhez Babits csak József Attila halála után járult hozzá.

Mint már említettük, 1930 őszén belépett az illegális kommunisták közé, ám idővel a párt ellene fordult – idegen elemnek tartották. Már 1931-ben „megkóstitták” a Moszkvában megjelent *Sarló és Kalapács* folyóiratban, amelynek júniusi számában a Moszkvai Proletárirók Szövetsége Magyar Csoportjának megbízásából közzétett *Platformtervezetében* azt állították róla, hogy „a fasizmus táborában keresi a kivezető utat”. Jöllehet a költőt érzékenyen érintette a negatív kritika – válaszolt is rá, ám kiadásra nem került –, de a moszkvaiak véleményére nem sokat adtak ebben a tekintetben. Nem az emigráció véleményén múltott a költő és a párt kapcsolata: a hazai kommunistákkal gyűlt meg a baja. Az akkori pártszervezésnek ugyanis gyanús volt minden olyan nagy műveltségű értelmiségi, aki túlnézett a napi politikai teendőkön. 1930-ban látott napvilágot negyedik kötete, a *Döntsd a tőkét, ne siránozz*, amelyet a rendőrség elkobzott, s a *Szocialisták* című verse miatt osztály elleni izgatás vádjával eljárást indítottak a költő ellen. Végül nyolc napi elzárásra ítélték, de három évre felfüggesztve. Következő versgyűjteménye, a *Külvárosi éj* 1931-ben került kiadásra, ami már az érett, kiteljesedett József Attila műve volt. Erről a kötetéről írt Pákozdy Ferenc 1933-ban kritikát, melyből a költő számára véglegesen kiderült elvtársai elutasítása, mert pontosan értette, hogy nem egy elítélő kritikáról

van csak szó, hanem annak kinyilvánításáról, hogy a párt nem kér belőle. 1932-ben a párt folyóiratot indítottatott vele *Valóság* címmel, de a hatóságok az új lapot az első szám után betiltották. Részt vett az illegális kommunista párt letartóztatott vezetőinek, Sallai Imrének és Fürst Sándornak statáriális bíróság elé állítása elleni tiltakozó akcióban; többek között Illyés Gyula társaságában röplapot írt a halálbüntetés ellen. Emiatt és *Lebukott* című költeménye okán újabb pert akasztottak a nyakába, pénzbüntetésre ítélték, de házkutatásokkal is zaklatták. Körülötte azonban nemcsak az ország, de a fél világ készült megörülni: a fasizmus, úgy látszott, ellenállhatatlanul terjed Európában. József Attila előbb ismerte fel az antifasiszta népfrontpolitika szükségességét, mielőtt a kommunista párt meghirdette volna. Láta, hogy a német kommunisták nem fognak össze a szociáldemokratákkal a nácik ellen s így gyakorlatilag bűnrészessé válnak Hitler győzelmében, s ez olyan politikai válságot tudatosított a költőben, ami nyílt vitába sodorta a párttal. 1933 nyarán a költő megjelentette az *Új Harcos* nevű folyóiratban *Az egységfront körül* című hozzászólását, amelyben bírálatot mondott a párt felett, amiért nem képesek összefogni a szociáldemokratákkal. Ezt a felfogását pártellenesnek minősítették. Jóllehet nemsokára már ez volt a hivatalos pártvonal, de akkor József Attila már kivetettként rettegett a megörüléstől. A költő népfrontos elképzeléseit egyenesen árulásnak, „jobboldali elhajlás”-nak minősítették, Garai Jánostól pedig gúnyverset rendeltek ellene. 1933-ban már nem vezethetett szemináriumokat, és a kommunisták sem szavalhatták a verseit. József Attilát polgári entellektüelnek tartották; s így – miközben nemcsak a hivatalos jobboldal, de az ellenzéki polgári baloldal is egyre inkább a kommunista költőt ismerte fel benne – 1933-ban törölték a párt nyilvántartásából, majd a budapesti szervezet értesítette tagjait, hogy József Attilával meg kell szakítani minden kapcsolatot.

Idegzete eddig sem volt jó, a sok nélkülözés, a komoly érzelmi válságok, reménytelen szerelmek, a kiszámíthatatlan élet folyamatosan rongálták érzékeny idegrendszerét. Amikor elkötelezte magát a kommunisták mellett, a pártban találta meg az egyetlen biztonságos fogódzót az életben. És 1933 végén számkivetetten, egyedül állt, ekkor kezdett gyorstempóban romlani az idegrendszere. József Attila az illegális kommunista párthoz csatlakozásával csaknem egy időben került kapcsolatba a pszichoanalízissel is, ami hasonlóképp sorsdöntő, de az előzőnél is mélyebb és – mondhatni – végzetes hatással volt rá. Föltehetően 1929 végén vagy 1930 elején, egy véletlen találkozást követően, vált a Szegedről ismert Rapaport Sámuel doktor betegévé, akihez mintegy két évig járt analízisre. Ettől az időtől kezdve rendszeresen olvasta a pszichoanalitikus irodalmat. Az engedetlen, fegyelmezetlen s ráadásul 1931 óta pszichoanalitikus kezelés alatt álló József Attila nem volt elfogadható a kommunista párt számára, gyakranodva fogadták a megszokottól eltérő eszmeifuttatásait, a marxizmust a freudizmussal ötvözni kívánó igyekezetét „anarchistának”, politikailag zavarosnak tartották.

A kommunista párttal való szakítás után a költő átmenetileg légüres térbe került, ekkoriban írta híres *Eszmélet*-ciklusát is.

A mozgalomban ismerkedett meg Szántó Judittal, akivel 1930 végén költöztek egy fedél alá. Anyagi helyzetük sokszor válságos volt, az alkalmi munkából élő költő és a fizikai munkát végző Judit fizetése sokszor még az elemi létfenntartásra is alig volt ele-

Dr. Makai Ödön ügyvéd, Jolán – majd később Etus – férje, Attila gyámja

gendő. 1933 nyarán részt vett az Írók Gazdasági Egyesületének lillafüredi rendezvényén, ahol megismerte Marton Márta művészettörténészt, akibe beleszeretett. Ő az ihletője az *Óda* című költeménynek. A dolog kiderült, és Szántó Judit féltékenysége miatt öngyilkosságot kísérelt meg. 1934-re már olyannyira elhidegültek egymástól, hogy a költő Hódmezővásárhelyre utazott.

A párttal való konfliktusok idején hatalmasodott el a költőn a skizofrénia, a hasadásos elmezavar egy kóros állapota. Mint már említettük, 1930-tól pszichoanalitikus-kezelésnek vetette alá magát, dr. Rapaport Sámuel pszichiáterhez járt két éven keresztül. Egy időre a kezelések azonban abba maradtak, ezt a költő nehezen viselte. 1935-től Gyömrői Edit lett a kezelőorvosa, akibe József Attila reménytelenül beleszeretett; a pszichoanalitikus ezzel párhuzamosan „hasadásos elmezavart” (skizofrénia) diagnosztizált nála. Több mai pszichiáter szerint ez a diagnózis, amely a pszichiátria akkori állapotának fejletlenségét tükrözi, hibás volt, és hozzájárult költőnk életének tragikusabbra fordulásához. Az orvosok és barátok által leírt tünetek alapján ma a szakértők ún. borderline személyiségzavarként diagnosztizálják József Attila betegségét, ami napjainkban már gyógyítható, de ezt a betegséget akkoriiban még nem ismerték. A pszichoanalitikus kezelés ugyan új dimenziókat nyitott meg kései költészete számára, de nem tudott segíteni rajta. Sőt az, hogy viszonzatlan szerelemre gyulladt analitikusa, Gyömrői Edit iránt, meggyorsította lelki szétesését. Al-

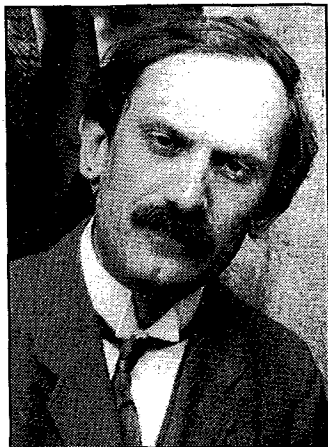
Első önálló verseskötete
1922-ben jelent meg

lapotának gyors tempójú romlása 1936 telén indult meg. A szeretett asszonyban önállóságot, erőt érzett, és anyja után várakozó lelke támaszt keresett. Görcsösen ragaszkodott Gyömrői Edithez, sokszor igen erőszakosan. Egyre jobban elszakadt a realitások talajától, és amikor látta, hogy vágya – újfent – nem valósulhat meg, megint becsapottnak érezte magát, és agresszívvé változott, amikor a nő életében megjelent a társ. Az asszonyt és a hozzátartozó férfit meg akarta ölni. Gyilkolási fantáziák töltötték be képzeletvilágát, ám nem maradt meg a fantáziánál: két ízben rátámadt az asszonyra, majd lefegyverzését követően gyermeki zokogásba kezdett.

Ám még mielőtt teljesen széthullott volna elméje, 1936 februárjában az újonnan megjelent *Szép Szó* című polgári folyóirat – melyet Ignotus Pál neve fémjelzett – szerkesztője lett, ez volt első igazi munkahelye. Az elkötelezetten antifasiszta, baloldali szellemű *Szép Szó* elszánt küzdelmet folytatott a népi írók és legfőbb fórumuk, a *Válasz* ellen. A lapalapítás előzménye, hogy Gömbös Gyula miniszterelnök demagóg jobboldali reformprogramja – egy időre – megtévesztette a népi írók egy részét, s *Új Szellemi Front* néven csoportosulva cikkek sorában biztosították a támogatásukról azt. József Attila is, Ignotus Pál is élesen támadta ezt az irodalmi-politikai kezdeményezést. A *Szép Szó* szerkesztése a költő igazi szívügye volt, s a folyóirat belső köre egyszerre volt számára baráti társaság, irodalmi műhely és eszmei közösség. 1935 őszén ismét összekerült Vágó Mártával, a nő lakásán tartotta a szerkesztőség megbeszéléseit. Az 1936 decemberében megjelent verseskötete, a *Nagyon fáj* iránt mutatkozó érdeklenség rettenetesen megviselte a költőt – csak néhány példány kelt el a könyvesboltokban. Hasonlóképp személyes kudarként élte meg József Attila, amikor 1937. január 14-én, a *Szép Szó* által szervezett esten nem olvashatta fel Thomas Mannhoz írt üdvözlő ódáját a rendőrség betiltása miatt. Ekkorra kiegyensúlyozatlan

lelkiállapota, gyakori indulatkitörései miatt állandó aggodalomban éltek barátai.

1937. elején újra szerelemre lobbant, ekkor Kozmutza Flóra, a fiatal gyógypedagógusnő iránt – sajnos mondanunk sem kell, ismét viszonzatlanul. A nő Illyés Gyulát szerette. A költő ekkor már nem volt olyan egészségi állapotban, hogy képes lett volna kitartó udvarlásra; egyre jobban nyomasztotta az idegbaj. Az orvosok és pszichológusok csak ideig-óráig tudtak valamit javítani állapotán: az életet egyre elviselhetetlenebbnek érezte. Július második felében következett be az utolsó, tragikus idegösszeomlása. Három és fél hónapon át ápolták a Siesta Szanatóriumban. A *Szép Szó* csehszlovákiai előadó körútján már nem tudott részt venni. Novemberben nővéreihez került azok balatonszárszói panziójába. Amikor Flóra meglátogatta, két búcsúversét ajándékozta neki: *Karóval jöttél..., Ime, hát meggleltem hazámat...* December 2-án, vasárnap barátai keresték fel, Ignotus Pál, Fejtő Ferenc, Hatvany Bertalan báró, aki pénzügyileg is segítette, és velük érkezett Bak Róbert elmeorvos is, aki a szanatóriumban kezelte. Amikor megérkeztek Hatvany autójával, József Attilát teljesen kedvetlenül, lehajtott fejjel találták. Igyekeztek felvidítani, de ő folyamatosan csak azt hajtogatta, hogy az előbb beszélt kiadójával, aki közölte vele: alig kétszázat adtak el a *Nagyon fáj*ból. Ez meglehetősen rosszul esett neki, ám nem ez volt az elkeseredettségének a fő oka, hanem hogy látta az örültséget; már nem bírta a küzdelmet. Könyörögött barátainak, hogy vigyék vissza Pestre, nem akart nővéreinél maradni. De a kocsi tele volt, öten ültek benne

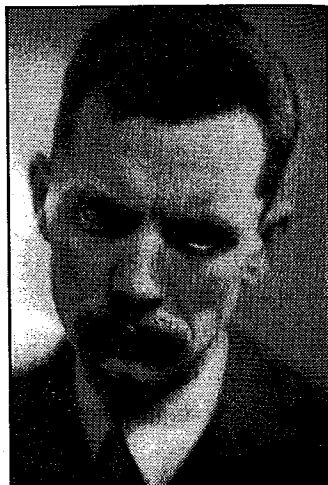
1930-ban összekülönbözött Babits Mihállyal

a sofőrrel együtt, így megígérték, hogy a következő vasárnap érte mennek, de csak hárman, és akkor magukkal viszik. Amikor Ignotusék beültek az autóba, intettek a költő felé, ő pedig csak állt a ház kapujában, teljesen lelombozódva. Lehajtott fejjel búcsúzott barátaitól – mindörökre.

Másnap, harmadikán este életét veszttette. Két nővére már bedagasztotta a reggeli lángosnak valót, s vacsorához készülődött a család. József Attila belefeledkezett a *8 Órai Újság*ba, majd felöltözött. „Vacsorára visszajövök!” – mondta, majd hozzátette: „De ha késnék, ne zárjátok be az ajtót!” Teljes bizonyossággal nem rekonstruálható, hogy mi történt ezután. Egy azonban – sajnos – megmászhatatlan tény: átbújt a lakástól két percnyi távolságra lévő sorompón, és a 19.35-kor továbbinduló és a szárszói állomáson áthaladó 1284. számú tehervonat 15. és 16. kocsija közé keveredett, majd a vonat kerekei alá esett, és azok okozták halálát. Széttrancsolt holttestét egy nagy térképpel takarták le, míg meg nem érkezett a halottkém. Dr. Csapláros Imre azonosította az élettelen, széttrancsolt testet, s maga is úgy vélte: öngyilkosság történt. Akkor este nővérei nem kísérték el, pedig a költő figyelmeztette őket, hogy állandó felügyeletre szorul ön- és közveszélyessége miatt.

A köztudatban az rögzült, hogy a költő öngyilkos lett, ám vannak, akik ezt vitatják, a kérdés a mai napig eldöntetlen (eldönthetetlen?). Szántó Judit szerint amikor a nővérei elindultak volna testvérük keresésére, már érkezett is Fekete, a falu bolondja, aki tudatta velük, hogyan történt a tragédia. E szerint négy percig állt az állomáson a tehervonat, és két gyerek látta, hogy a költő a leeresztett sorompó előtt járkál idegesen, majd mikor a vonat elindult, átbújt, letérdelt a sínek elé, két kezét előretéve a sínekre. A fenti dolog ebben a formában nyilvánvalóan nem történhetett meg, mivel a költőt a tehervonat 15. és 16. kocsija között találták meg. Ennek ellenére az öngyilkosság a jelenleg is

hivatalosan elfogadott verzió, hiszen ezt támasztja alá az is, hogy József Attila többször kísérelt meg öngyilkosságot. Próbálkozott gázzal, állítólag a haját is felgújtotta, mérget akart inni, de helyett keményítőt nyelt, felvágta az ereit, gyógyszert szedett be. Tizenhét esztendősen pedig, amikor meg akarta ölni magát, végrendelkezett is, annyira komolyan vette a dolgot. Ráadásul verseinek vissza-visszatérő eleme a vonat- és a sínmotívum. A történészek az álláspont hivatalossá emelésekor a költő testvérének, József Jolának leírását fogadták el hitelesnek, és senki sem vonta kétségbe József Attila utolsó óráinak történetét.

József Attila, az érett költő 1935-ben

Az ellentétes álláspont fő képviselője Garamvölgyi László, a rendőrség volt szóvivője, aki több írást és könyvet is szentelt a témának, és nyomozói múltjának minden tapasztalatát felhasználta kutatásai során. (Már tizenhat évesen is foglalkozott iskolai dolgozatában József Attila halálának baleseti megközelítésével.) József Attila sokszor sétált a sínek felé, hogy kiszellőztesse a fejét. Garamvölgyi szerint a költő nem akarta megvárni, amíg Balatonszárszón a tehervonat elindul, hanem megpróbált a szerelvények között átbújni. Közben azonban a vonat hirtelen elindult, és a himbálódzó vaslanc olyan súlyos ütést mért a fejére, hogy meghalt. Szerinte a költő egyáltalán nem számított arra, hogy a tehervonat váratlanul elindul. A rendőrségi vizsgálat azonban akkor öngyilkosságot állapított meg. Ráadásul az öngyilkosok a vonat elé vetik magukat, a sínekre fekszenek, így akarván biztosra menni. Erre az öngyilkosság mellett érvelők úgy vágnak vissza, hogy igenis öngyilkos

lett, csak elég szabálytalanul. Ráadásul Garamvölgyi szemére vetik, hogy szerinte nem voltak József Attilának búcsúlevelei, holott igenis voltak, többet is írt halála előtt, csak ezekben nem közölte, hogy hol és mikor veti a vonat elé magát. Elbúcsúzott Szántó Juddtól, visszaküldte kiadójának a könyveket, és melléjük helyezte a Juhász Gyula halálára írt vers két strófáját, amiben az egyik szót megváltoztatva utalt saját halálára.

Halála után a napilapok – nyilván a már említett két fiú „vallo-másának” hitelt adva – írták meg, mi történt: nekirohant a mozdonynak, robogó vonat elé vetette magát. Ám nem ez történt, hanem az éppen az állomáson tartózkodó és onnan elinduló te-

hervonat lassan forgó kerekei alá vetette magát.

József Attila halálát minden újság a címlapon hozta: Öngyilkos lett a kiváló költő, József Attila. Először Balatonszárszón temették el, majd 1942-ben a budapesti Kerepesi temetőben helyezték örök nyugalomra.

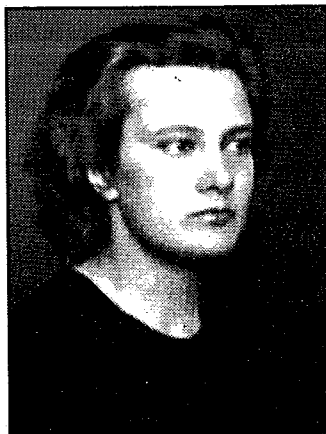

Marton Márta, az Óda ihletője

Az alkotóknak, művészeknek járó rangos kitüntetésekkel csak halála után díjazták: 1938-ban kapta csak meg a Baumgarten-díjat a már említett Babitscsal történt összekülönbözése miatt. A kom-

munista rendszer – nem érdemtelenül – 1948-ban posztumusz Kossuth-díjban részesítette.

Jóllehet a haláleset körülményeit vizsgálók két táborra szakadtak, ám igazából nem is számít, hogyan vesztette életét, hiszen életműve így is teljesen kerek. Csak halála után kezdődött igazi ismertsége, általános közönségsikere, a tragikus halál a figyel-

Az utolsó szerelem, Kozmutza Flóra, a fiatal gyógypedagógus – a nő Illyés Gyulát szerette

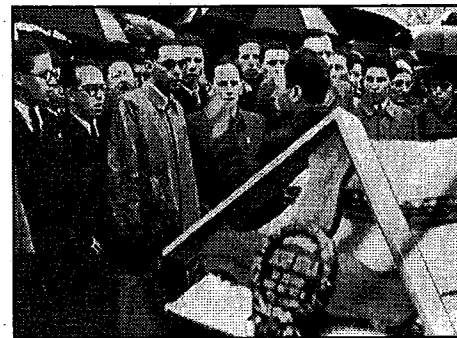
met a költő alakjára terelte; halála segítette felismerni zsenialitását. Gyorsan összeállítottak Németh Andorral 1938 elejére egy vaskos gyűjteményt verseiből. Eleinte az öngyilkosság nézőpontjából olvasták a József Attila-verseket, gyakorlatilag halálát követően vált igazán nagy költővé. Előtte is ismerték ugyan, ám nem volt országosan ismert; a halálát követő egy hétben vált széles körben híres költővé. Egész költészetét visszafelé, azaz a halála felől kezdték el olvasni és értékelni, így magasztosult naggyá utolsó korszaka 1937 és 1947 között. Mesterségesen csak 1947 után kezdték el építeni, amikor a párt úgy határozott, hogy mint kommunista költőt beemelik a köztudatba. (Érdekes, hogy József Attilát még a kommunisták sem tartották kommunista költőnek egészen addig: a moszkvai emigráció még halála után sem írt róla túlságosan nagy megbecsüléssel és szeretettel.) Ekkor alakult, alakították ki a proletárköltő mítoszát. Rákosi Mátyás 1945-ben tért haza Moszkvából, és József Jolán rögtön készített vele egy interjút, amiben felbukkan a legenda, mely szerint Rákosi József Attila tanítómestere lett volna. Nem kizárt, hogy összefutottak 1925-ben, amikor Rákosi illegálisan Magyarországon tartózkodott, és kapcsolatba került Makai Ödönnel, József Attila gyámjával. Rákosi pedig arról is beszélt, hogy a börtönből az ő közreműködésével kerültek a francia *L'Humanité* című lapba a költő versei. Aztán kiderült, hogy a francia kommunista párt lapja sohasem közölte József Attilát.

Természetesen az ötvenes években is kommunista költőként tartották számon, és a nem politikai tartalmú verseit eldugták,

vagy ha beszélni kellett róluk, akkor elutasították őket. A korszaknak nem József Attila, hanem Petőfi Sándor volt a kedvence. De kibontakozott egy másik, alternatív József Attila-kép is, igaz csak az emigrációban. Fejtő Ferenc írt például Jugoszláviában – amely ország szocialista létére akkoriban ellenséges viszonyban volt Magyarországgal – egy nagy tanulmányt, Arthur Koestler is megemlíti önéletrajzában a költőt, de ezek az írások természetesen nem juthattak el a hazai olvasókhoz a hidegháború éveiben. A rendszerváltásig gyakorlatilag proletárköltőként tartották számon, majd 1990-től követően komoly viták indultak pályájáról, művészetéről. Sajnos napjainkban is mindkét politikai oldal megpróbálja kisajátítani, ebbe a méltatlan vitába nem kívánunk beszállni.

Szárszón, a Balaton partján József Attila emlékére egy hófehér mészkőszobrot állítottak 1949-ben, ám még két év sem telt el, s már szétmállott a mű. A teljes alakos szobor egy favágót ábrázolt, kezében fejszével, alatta pedig ez állt: „Ejh, dönts a tőkét, ne siránkozz!” Az anekdota szerint a tömegben egy idős szárszói asszony meg is jegyezte: megérdemelte az illető a szobrot, mert kemény munkát végzett, hiszen favágó volt. Természetesen fogalma sem volt az allegorikus kifejezésmódról, arról meg még kevésbé, hogy kitől valók e sorok.

Emlékét több módon őrizzük. 1962–1999 között nevét viselte a Szegedi Egyetem mint József Attila Tudományegyetem. A baltónszárszói panzió ma emlékmúzeum, ahol két üveglap között a

József Attila 1942-es, budapesti temetése

költő azon fehér inge is megtalálható, amelyet a végzetes napon viselt. De művészetét országosan elismervén 1964 óta születésnapja Magyarországon a költészet napja. Az UNESCO a 2005-ös évet, születésének centenáriumát hivatalosan József Attila évvé nyilvánította.

A HUMOR NAGYMESTERÉNEK SZOMORÚ VÉGE – REJTŐ JENŐ

Jóllehet Rejtő Jenő nem lett öngyilkos, ám mégis joggal kapott helyet könyvünkben, hiszen halálának körülményei elég bizarrak. Minek is nevezhetnénk másnak azt, amikor egy állam a saját polgárait, közöttük elismert írókat, költőket, művészeket küld munkaszolgálatra, koncentrációs táborba, vagyis tudatosan a halálba. Ezek is öngyilkos magyar sorsok, gondoljunk csak az írókn kívül Radnóti Miklósrá vagy Szerb Antalra. De szerencsére voltak, akik túlélték a borzalmakat: Zelk Zoltán költő, Kardos G. György író, Keleti László színész, Nóti Károly humorista.

Rejtő Jenő volt a magyar szórakoztató irodalom egyik legnagyobb alakja, az egyetlen ponyvaíró, akit az irodalomtörténet is értékel, igaz csak utólag. Hét évtizede nevette a legszélesebb magyar olvasóközönség nemzedékeit, egyaránt népszerű az alig olvasók tágas és az irodalmi ínyencek szűkös köreiben. De írt színdarabokat, cikkeket, útközben összeszedett élményeiből pedig számos regény született, igazi, jó értelemben vett ponyvák, teli a rá jellemző humorról és öngúnnyal.

Reich Jenő 1905. március 29-én – József Attilánál tizenhárom nappal korábban –, egy pesti zsidó polgári családban látta meg a napvilágot harmadik gyermekként. Mindannyian Budapesten, az Izabella tér 5. szám alatt, az I. emelet 9. számú lakásba születtek. (Egykori otthonukat ma emléktábla díszíti.) Apja, Reich Lipót

Rejtő Jenő magas, sovány, korán kopaszodó volt

nyomdai tisztviselőként dolgozott, kezdetben egész jól keresett, így felesége a három gyermek nevelésével foglalkozhatott. A gyerekek később más-más neveket vettek fel: Lajos Egri, Gyula Révai, Jenő pedig Rejtő névre magyarosított. Sajnos a Reich fiúkon azonban ez a „húzás” nem sokat segített, de majd erről is szó lesz. Reichnének nem volt könnyű dolga a három ördögfiókéval, elsősorban a minden iránt érdeklődő, izgága Jenő okozott neki sok gondot. A kis leány még nyolcéves korában is igen gyenge alkatú és alacsony növésű volt, majd hirtelen kezdett fejlődni, erősödni. Az Izabella téri ház udvarán a Reich és a Buttola fiúk nagy csatákat vívtak, és amikor a szigorú házmester kizavarta őket, az angyalföldi homokbányában vagy a városligeti Fáskörben múltatták az időt. Jenő nemsokára már a Kertész utcai polgári fiúiskola padjait koptatta, illetve itt rosszkodott. Magyar, német és történelem tárgyakból jó volt, de általában csak elégséges. Minden bizonnyal nagyon jóindulattal osztályozták magaviseletét szabályszerűnek, mivel rengeteg csínyben vett részt, ám éles esze ellenére sem érezte jól magát az iskolapadban. Egyszer például borzadva mesélte ott-hon, hogy az egyik gyerek kalapját valaki vízzel megtöltötte, és az ő fejére nyomta. Reichné nyomban berohant az osztályfőnökhöz megvédendő csemetéjét, ám kiderült, hogy az egész sztoriból csak a kalap és a víz igaz, az áldozat egy másik fiú, a tettes pedig éppen az ő drágalatos fiacskája volt. Hogy mennyire nem tudta fékezni az indulatait, az nemsokára ismét kiderült. A Kertész utcai polgáriból egy kereskedelmi iskolába került, de onnan hamar

kicsapták, mert egy heves vita során pofon vágta egyik tanárát, aki zsidózott. A Reich család idővel az Izabella térről a Tigris utcába költözött, mivel egyre rosszabb lett helyzetük: napról napra szegényebbek lettek.

A kereskedelmi iskola „elvégzését” követően egy napon fivérei elé állt, s ünnepélyesen bejelentette: „holnaptól kezdve bokszolni járok”. Bokszolóideálja Rózsa Jenő volt, az első magyar profi ökölvívó, akivel Rejtő jó barátságban volt. (Ekkoriban a későbbi író nagydarab, és robosztus megjelenésű volt, valódi bokszoló alkat, ám később magas, valószínűtlenül sovány, fiatalon kopaszodó férfivá vált.) A Damjanich

utca és az Aréna utca sarkán lévő Andrássy kávéház szuterénhelyiségében volt egy ökölvívó-szakosztály, ahol Rejtő megjelent barna csíkos öltönyben, majd levetkőzve, meztelen felsőtesttel, kék fürdőnadrágban, tornacipőben érkezett vissza a ringhez. Rendszeresen járt bokszolni, mert

Rákosi Szi di színiiskolájában végzett

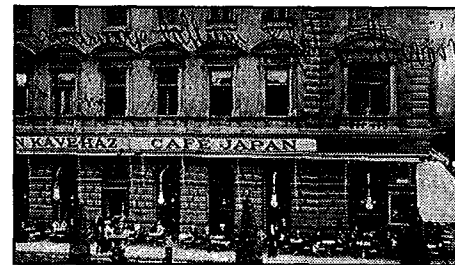
nagyon komolyan vette az edzéseket, mintha mindig sorsdöntő mérkőzésre készülne. Egyik tréningjén azonban az edző, Székely József úgy eltalálta az arcát, hogy eltört az orrnyerge. Jenő folytatni akarta az edzést, ám Székely ezt nem engedte. Élete végéig látható volt ez az orrdeformáció. Egyébként titokban a Sparta bokszedzéseire is eljárt, sőt megtalált iratai alapján elmondható, hogy ugyanebben az időben tagja volt az FTC-nek is. Edzései szünetében autodidakta módon franciául tanult, de nagy érdeklődéssel olvasta a különböző filozófiai műveket is, majd – a színészet és a színház iránti gyermekkori álmát követve – tizenkilenc

évesen jelentkezett színésztanulónak legjobb gyerekkori pajtásával, Buttola Edével – Buttolából nemsokára neves karmester és zeneszerző lett. Mindkettejüket felvették. Olyan nevek voltak osztálytársai, mint Gertler Viktor vagy Keleti Márton. Családja és barátai legnagyobb meglepetésére el is végezte Rákosi Szi di színiiskoláját: a vizsgaelőadáson megkapta Liliom szerepét, majd egy másik Molnár-darabban, *Az ibolyában* lépett fel. A lapokban csak jó minősítést kapott, ám nem ez kedvetlenítette el igazán a színészmesterségtől, hanem egy konkrét Király Színház-beli kudarc tette fel az i-re a pontot. Történetesen – mint néma sebesült-hordozó – a nyílt színen leejtette Törzs Jenőt, akit ölben kellett volna a darabban vinnie. Törzs megúszta kisebb karcokkal, de Rejtőnek mennie kellett a színháztól. El is ment a kedve a színészmesterségtől. Úgy érezte, élményekre van szüksége, és ehhez idehaza már szűk körötte a világ. Becsavarogta Nyugat-Európát, a határokat általában vízum nélkül lépte át, amiért több országban is ült börtönben. Állítása szerint járt Észak-Afrikában is, ahol megismerkedett az idegenlégió gyanús alakjaival. Állítólag – bár ez nem bizonyos – maga is felcsapott légionistának, de hamarosan megszökött. Huszonnyolc éves volt, amikor hazavetődött.

tizenkilenc éves korában – Heltai Jenő és Márton Miksa ajánlásával – néhány fillérrel a zsebében Berlinbe utazott, ahol Reinhardt, Piscator, Charell, Jesner színházaiban megtanulta a színdarabírás fortélyait – mint fizetés nélküli tanuló. Amikor sem próba, sem előadás nem volt, akkor egy magyar zsoké jóvoltából lovakat csutakolt a berlini versenypályáján, amely némi pénzkeresetért juttatta. De pénze fogytán volt, így továbbállt, s egy alkalmi lehetőség révén Hamburgba költözött. A kikötővárosban illatszerekkel ügynökölt különböző éjszakai szórakozóhelyeken, lokálokban. Ekkor futott össze régi barátjával, Buttola Edével, aki egy hamburgi lokálban dolgozott. Egy mínusz 30 fokos téli éjjelen Rejtő váratlanul beállított a mulatóba, ahol a szmokingba

öltözött vendégek felkapták a fejüket, amikor Rejtőn meglátták a vékony esőkabátot fehér tornacipőjével együtt. Az úri közönség előtt ijesztően festett. Buttola azonnal abbahagyta a vezénylést, és barátjához rohant; komplett vacsorát rendelt neki, majd az író meghallgatta kedvenc slágereit, melyeket Buttola zenekara az ő kedvéért játszott el. Aztán hazasétáltak, reggelig beszélgettek. Búcsúzóul Buttola 100 márkát adott Rejtőnek, és ellátta meleg ruhával. Ezt követően a kikötőváros egyik külvárosában, Altonában, a Rakéta nevű mulatóban parkett-táncos lett, ahol egy verekedés során őt is összeszurkálták. Tavasszal aztán, amikor megindult a hajózás, lekerült St. Pauli és Altona éjszakájából a kikötőbe, és itt végzett először fizikai munkát dokkmunkásként. Hamburgból Svájcba került, ahol magyar kézimunkákkal házalt egy hónapon keresztül, ami ézerszer gyötrelmesebb volt számára, mint a kikötői munka, mert az egy hónapból két hetet ült engedély nélküli házalásért. Prága és Bécs következett. Kábelt rakott a Fleischmarkton és lapátolta a havat kiskabátban, szakadt talpú cipőben, harmincnyolc fokos lázzal, a harmincfokos hidegben, a többiekhez viszonyítva aránylag egészségesen és jól öltözött. Ugyanakkor előadásokat tartott a proletkult egyletben Szophoklészről, amiért elvitték a rendőrök a Rossaulandéra, ahol két napig verték úgy, hogy utána napokig nem hallott. Később Svédországban heringhalászattal foglalkozott, ám az illegális munkavégzés miatt a hatóságok Franciaországba toloncolták. Párizsban néhány napig a Re Soleil-i azilumban lakott nyolcadmagával, pocakos és jókedvű palesztin menekültekkel; emigráns lengyel zsidóval – és feljegyeztetett, hogy a megerőltető dokkmunka után este Tangl Károly *Kísérleti fizikáját* olvasta és tanulmányozta. Érdekelte a spektrálanalízis, és hogy hol vannak azok a csillagok, amelyek már rég tovatűntek, de a fényük még világítani látszik. Ismerte Max Planck kvantumelméletét – miközben titokban tanulmányt írt Szókratészről. Aztán cukorkát árult a Dom és a Coupole ká-

véházakban a Montparnasse-on, majd plonjeur, azaz mosogató lett a Hotel Montalembert-ban. Végül kikerült a poissy-i cementgyárba, ahol géppel bánni tudó napszámos lett magasabb bérrel. Ezt is megunta, nekivágott az országútnak. Lyonba keveredett csavargása során, ahol a Fourvier-ban, a világ egyik legszebb templomában lakott két napig, és a Hagenbeck cirkusszal került tovább, mint napszámos. Traktorra utazott Avignonig, innen gyalog ért Marseille-be, ahol a dokkon dolgozott és a menhelyeken aludt. Ezt követően került – állítólag – az észak-afrikai Oránba potyautasként. Eljutott tehát Afrikába? A kérdés jogos, hiszen életének egyik vitatott pontja, hogy járt-e ezen a földrészén. Dr. Révai Gyula, Jenő bátyja szerint csak néhány napot töltött a kontinensen, huzamosabb ideig nem élt ott. Orán után mint hajómunkás és potyautas bejárta a Földközi-tenger medencéjét, a spanyol partokat, és Korzika fővárosában, Ajaccióban állapodott csak meg

A Japán kávéház, Rejtő törzshelye

hosszabb időre. A városban minden papír nélkül felvettek munkásokat a parti sziklákon folyó erődítési munkálatokhoz, ahol naponta sérültek és haltak meg az emberek a robbantások következtében. Innen a nagy sztrájk miatt ment el ismét Marseille-be, ősszel munka nélkül, éhesen, kimerülten csavargott. Ekkor jelentkezett a légióba. A Fort Saint-Jeanba került, lenyírták a haját, rizst és feketekávét adtak neki, majd hatvanadmagával elindultak Dakar felé. A koszt elég jó volt, a bánásmód sem volt tűrhetetlen annak, aki betartotta a vasközlöt. A klíma, a gyakorlatok nehezek voltak: 6-8 órát meneteltek naponta. Itt sem maradt meg Rejtő: egy ezredorvos jóvoltából és fél darab szappan megevésével

leszereltették, s trópusi láztól félholtan vánszorgott Észak-Afrika felé autók tetején kialakított csomagtartórészen, és mint csomagfelvigyázó érkezett meg Casablancába. El Djebelben foszfátbányában dolgozott, majd amikor a kellő pénze összegyűlt, ismét Európa „meghódítása” következett. Nizzába hajózott, itt mint autószerelő került egy garázsba, ahonnan Afrikában megsérült beteg lábait maga után húzva gyalog vánszorgott Genuába. Ott befogadták, s néhány hétig a kikötőben hányódott. Egyik este egy orvos jóakaratából egy vaspadon alhatott, mert nem volt két lírája sem, amiért ágyban feketett volna. Majd Villefrance, Monaco, Monte-Carlo, Ventimiglia, San Remo következett, és mindenhol a csavargók börtöne, mert minden kerékpáros országúti járőr igazoltatása után ez kijárt annak, aki rongyos volt és nem tudott legalább tíz frankot felmutatni. Milánóban a magyar konzulátuson jelentkezett lejárt papírjainak megújítása ügyében. Egy ideiglenes útlevet állítottak ki, majd pár lírát is adtak, hogy hazajusson. Ám a pályaudvaron igazoltatták, az ideiglenes útlevelét hamisítványnak nézték, átszállították Tarvizióba és kitoloncolták Klagenfurtba. Itt két hetet ült toloncházban, ahol tél lévén fát vágott az udvaron. Szabadulását követően visszazökött Olaszországba; Verona, Padua végül Velence következett csavargásai során. Velencében, hogy vonatjegyhez jusson, bolondnak tette magát: eljátszotta a paranoia összes tünetét. Triesztig jutott el vasúton, itt a Viale Mondenen levő zsidó emigránsok tanyájára került mint egy palesztinai mészárlásokból szerencsésen megmenekült, jobb napokat látott haifai kereskedő.

Majd egy hirtelen ötlettől vezérelve minden addiginál kalandosabb és veszélyesebb útra indult: hazajött Budapestre. Utazásai során időről időre riportokat küldött a *Pesti Napló*ba és *Az Újság* szerkesztőségének, amiből némi bevétele is származott, épp az utolsó ilyen híradások után járó pénzek egyikéből sikerült hazatérnie. Ám ez a kalandos két év kellő alapot és élményt szol-

gáltatott későbbi írói munkájához, színpadi darabjai és regényei számára.

Egy évig volt itthon, majd ismét útra kelt, de Bécsből visszahozta halálának híre. Az történt ugyanis, hogy a búcsúeste után néhány részeg barátja a Duna-parton fellármázta miatta a mentőket, s míg Jenő az osztrák főváros felé robogott, addig itthon a lapok eltemették. Nagylelkű pártfogója és mestere, Karinthy Frigyes egy szép, megleghangú „nekrológot” írt róla a *Pesti Napló*ban. Rejtő ennek hatására nyomban hazatért. Egyrészt, hogy megcáfolja halálhírét, másrészt, hogy lássa, mi történik egy emberrel, aki a halála után aránylag jó egészségben megjelenik a Nagykörúton. Megérkezésekor úgy festett, mint egy későbbi regényhőse. Vitorlavászon kabátban és zsakett nadrágban szállt le a vonatról a Keleti Pályaudvaron.

Rejtő utazásai ellenére lokálpatrióta volt, szerette a budapesti embereket, a várost, különösen a Nagykörutát. Még újságot is szerkesztett ezzel a címmel, amelynek egyetlen száma látott napvilágot kis formátumban, világoskék színben. A lapot Buttola Ede 100 német márkáját felhasználva alapította. Az első számon kívül több azonban nem jelent meg, mert Rejtő a második szám költségeit nem tudta fedezni. Más területeken azonban nagyobb sikerrel járt. A Gondviselés váratlanul sietett segítségére Nádas László, az ismert kabarérendező személyében, aki Buttola után második legjobb barátja volt. Rejtő gyermekkorában Nádas nevelőapjái volt a miskolci EMKE kabaré, s ennek következtében színpadi szerzők, színészek rendszeresen látogatták a budapesti Nádas-lakást. Így csöppent Rejtő a színház világába, s ennek hatására születtek fentebb említett színészi ambíciói. Nádas és Rejtő valamilyen oknál fogva sokáig nem találkoztak. Az idő múlása sorsdöntő fordulatot hozott: Nádasból ismert kabarérendező lett, aki mindig a New York kávéház Dohány utcai frontján dolgozott, ahonnan láthatta az utcát. Egy februári nap délelőttjén megpil-

lantotta a járda szélén álldogáló Jenőt a 25 fokok hidegben, gumiköpenyben, fehér tornacipőben. (Olyan eset is előfordult, hogy szmokingja alatt piros szegélyű hálóingben jelent meg a Japán kávéházban.) Nádas elvitte rég nem látott barátját a Guttman áruházba, ahol tetőtől talpig felöltöztette negyvennyolc pengőért (nagy lába miatt extra méretű cipőt kellett vásárolni). Ezután Nádas felkérte, hogy írjon egy bohózatot saját ötlete alapján. Másnap Rejtő szó nélkül letette a kéziratot Nádas asztalára a New York kávéházban. Nádas elolvasta a kéziratot, és el volt ragadtatva. Amikor a bohózat némi csiszolgatást követően végleg színpadképes lett, bevitték a Komédia Orfeumba, ahol Nádas már háziszervezőnek számított. Somogyi Kálmán igazgató éppen próbát tartott, de azonnal szünetet rendelt el,

Karinthy Frigyes megleghangú „nekrológot” írt róla, amikor egyszer eltűnt

s belemélyedt a hatperces bohózat olvasásába. A Rejtő–Nádas szerzőpár *Gengszteridillje*, Rejtő 1932. október 5-én bemutatott első színpadi műve nagy sikert aratott, ezt később *Al Capone ott-hon* címmel többször felújították. Rejtő kabaréjeleneteiben mindenki által ismert pesti figurák szerepelnek; nagykorúti slemilek, piti ügyeskedők, egy kis pénzért mindenre vállalkozó balekok, vagány nőcsábászok, csetlő-botló kisemberek, örök vesztesek.

Rejtő közben regényírással is foglalkozott, majd színpadi szerzőként önállósította magát. Első kisregénye, a *Párizsi front* 1932 júliusában jelent meg a Nyíl sorozatban.

A Rejtő–Nádas színpadi szerzőpár rendkívül termékeny és eredményes volt. Legtöbbet a zseniális Salamon Bélának, a Te-

rézkörúti Színpad és a Komédia Orfeum sztárjának dolgoztak. Rengeteg megrendelést kaptak. Rejtő idővel divatos színpadi szerzővé vált, szinte sorba álltak munkáiért: mindenütt ment valamelyik darabja, sok helyről kapott jogdíjat. Havi 2000 pengőt keresett, de Rejtő abszolút nem volt takarékos, szórta a pénzt. Szeretett römizni, de mindig veszített, ami sohasem érdekelt. A Japán kávéházhoz tartozó galérián volt a hamiskártyások törzshelye, ahol előszeretettel vágták le az outsidersket. Rejtő minden hazardjátékot szeretett, így a kártyát is. Tudta, kikkel ül le játszani, de a csalás művészetének tanulmányozásáért hajlandó volt anyagi áldozatot is vállalni. Pedig kivételes memóriával rendelkezett. Volt egy produkciója, az úgynevezett technikai játék, amelyben verhetetlennek bizonyult. Bemondtak ötven szót – minden asszociatív kapcsolat nélkül –, és ő fogadásból bárhol elkezdte a szavak sorolását úgy, ahogy hallotta. Egy anekdota szerint Csontos Gyula, a híres színész nem hitte el, hogy az író képes erre. Fogadtak. Csontos szegényebb lett tíz pengővel, de gazdagabb egy tapasztalattal.

Rejtő egyébként sok regénybeli szereplőjét és színpadi alakját mintázta kávéházi környezetből. A Bucsiniszky kávéház tulajdonosa a világot látott Vanek József volt, aki bűvészműtatványaiával és vetített képekkel szórakoztatta vendégeit. Rejtő erről a Vanek úrról nevezte el *A tizennégy karátos autó* című regényének leleményes és furcsa figuráját.

1934-ben járunk. Májusban zártak a színházak, csak a Budai Színkör maradt nyitva. Sebestyén Géza igazgató megkérte Rejtőt, hogy a nyárra írjon egy operettet, amit közölt Nádasival. Elutaztak Vitéz Miklósné balatoni penziójába, hogy ott készítsék el az új operett alapját, majd néhány nap múlva visszatértek Pestre, és Buttola Edénél folytatták a munkát. Az *Egy görbe éjszaka* ősbemutatóját 1934. július 22-ére tűzték ki. A bemutató óriási siker aratott; a mű ötven előadást ért meg. A Latabár testvérpár

is Rejtővel íratott vígjátékot. A *Bolondóra* rekordidő alatt készült el, a főszerepeket mesteri érzékkel szabta Latabár Kálmánra és Latabár Árpádra. Rejtő egyébként több nagysikerű operettszövegkönyvet írt, nevezetesen az *Aki mer, az nyer* című darabot 150-szer játszották Honthy Anna és Törzs Jenő főszereplésével, de sikeres volt az *Egy görbe éjszaka*, a *Gróf Figaró*, az *Úrilány szobát keres is*.

A színpadi sikereket követően Rejtő 1936-tól egyre inkább a ponyvaregény felé fordult, s a rikkancsok árusították tízfilléres füzeteit *Jó üzlet a halál*, *Vissza a pokolba*, *Minden jó, ha vége van*, *Halálsziget*, *Legény a talpán*, *Az elsikkasztott pénztáros* címmel. Pengős regényeket szeretett volna írni a légióról, első ilyen regénye, *A pokol zsoldosai* (1936) már a P. Howard név alatt jelent meg a Nova Kiadónál, amelynek vezetője Müller Dávid, az irodalmi élet ismert alakja volt. Az ő kérésére kezdett el légiósregényeket írni, ami abban az időben nagyon divatos volt az olvasók körében. A kiadó kívánságára választott angol hangzású álnevet, és lett P. Howard. A *pokol zsoldosaiból* még hiányzott a sajátos rejtői humor, öngúny, cinizmus, frivol szójáték, a kihegyezett poén. Ezt a könyvét még további 13 pengős regény követte. Légiósregényei valójában a divatos ponyva paródiái voltak. Aki egyszer elolvasta és végignevelte *A láthatatlan légió* képtelenségeit, sziporkázó szójátékait vagy Pizkos Fred és Fülíg Jimmy abszurd kalandjait, soha többé nem tudta komolyan venni az igazi légiósregényeket. De ugyanígy parodizálta ki a bűnügyi regényeket a *Vesztegzár a Grand Hotelban* cselekménybukfenceivel. Rejtő sokat tanult Sipulustól, Heltaitól és Karinthytól is (Heltai és Karinthy nagyra is tartotta egészen sajátos humorát). Egyébként Rejtő igen egyenetlen író. Kevés az olyan regénye, amelyet ne zavarnának pongyolaságok, sőt laposságok. De legelsietettebb műveiben is vannak olyan oldalak, amelyek a humor remekei közé tartoznak. Nyelvezete néha csak úgy szikrázik a játékos szóbravúroktól,

máskor oldalakon keresztül színtelen, nemritkán csapnivalóan rossz mondatokat ír. Önkritikája kezdetben alig, később már egyáltalán nem volt.

A légiósregények írásáról Rejtő áttért a detektívregényekre, majd

felkérték cowboyregények írására, de most maga kérte a P. Howard név megváltoztatását Gibson Laveryre. Meg is született az első ilyen „fedőnevű” könyv, a *Nevada szelleme*, melyet még négy hasonló egyptengős cowboyregény követett. Minden példányt eladtak ezekből, a közönség minden G. Laveryt ugyanúgy keresett, mint a P. Howard könyveket.

Rejtő Jenő munkamódszere a következő volt: regényét, színdarabját nem az elején kezdte, hanem 5-6 oldalt diktált a közepéből, 6-7 oldalt máshonnan, majd amikor 20-30 oldal elkészült, összerakta a jeleneteket, s megfelelő sorrendben lediktálta az egészet, ezután stilizálta; húzott ki belőle, esetleg írt hozzá. Ha ekkor sem volt munkájával elégedett, újból és újból átírta, lediktálta. Munkatempójára jellemző volt, hogy egy éjszaka készült el *Az elveszett cirkáló* kézzel írt példánya. Volt olyan, hogy telefonon felhívta Heltai Jenő és Kassák Lajos gépírónőjét, Boros Rózsikát, s közölte vele, hogy éjjel 3 órakor ott lesz, mert diktálni szeretne.

Rejtőnek kedvenc helye volt a Japán kávéház, ahol „saját” márványasztalánál írt, s nem zavarta a körülötte folyó diskurzus – hírekkel, pletykákkal megtűzdelve. A Japánban gyakori vendég volt Molnár Ferenc, Szép Ernő, Kassák Lajos, József Attila és mások. A harmincas évek pesti kávéházai egyébként közelebb álltak egy klubhoz, mint a kocsmához; a kor kulturális központjai vol-

Munkaszolgálatosok – Rejtőnek is be kellett vonulnia 1942-ben, soha nem tért haza

tak. Rejtő előtt papírköteg és tintásüveg volt, kezében hosszú száru, bemártós tollhoz való tollszár, és apró betűkkel szorgalmasan írta regényeit. Körülbelül szemközt volt a főleg ponyvaregényekkel üzletelő Nova Könyvkiadó, ahol a szerzőknek csak elkészült kéziratokra fizettek igen alacsony honoráriumot; azaz éppen Rejtő Jenőnek nagy honoráriumot fizettek, amikor már országszerte várták az új Howard-könyvek megjelenését. Ő is csak kéziratra kapott pénzt, de úgy, hogy soronként fizették. Nos, ha Rejtő a kávéházban ivott egy feketét, akkor az elkészült szövegből letépett három-négy sort, ebben már benne volt a borraival is. A főpincér pedig átment a Novához, és beváltotta; a kiadó pedig a teleírt papírfecnit hozzáragasztotta az addig küldött anyaghoz. Ha pedig az író ruhát csináltatott, akkor a szabónak három-négy elkészült oldallal fizetett, és akkor a szabó ment el a Novához, ahol megkapta munkadíját.

1937 februárjában kötött házasságot gépírónőjével, Magdával (aki később maga is a holokauszt áldozata lett). Nemsokára Olaszországba utaztak: Milánóba, Firenzébe, Toscanába. Rejtőt egy napon felhívták Pestről, és arra kérték, hogy azonnal utazzon Torinóba és tudósítson az Olaszország–Magyarország válogatott labdarúgó-mérkőzésről. A 2:0-ra elveszített találkozó után Milánóba utazott, ahol felesége és újabb értesítés várta: írjon riportot a *Pesti Napló*nak a Fiera di Milano vásárról. Rejtő tudósítását 1937. április 27-én olvashatták a lapban. Rejtő érezte, hogy kezdenek az idegei „elkopni”, már több nyugalomra volt szüksége. 1939-ben két hónapot töltött idegstanatóriumban idegkimerültség, álmatlanság, a túlfeszített munka következményeként. Egyre rosszabb szellemi, fizikai állapotba került, ennek ellenére folytatta munkáját. Továbbra sem kímélte egészségét: munka közben rengeteg kávé ivott, lefekvés előtt altatókat szedett. Zárkózottá vált, az ellenszenves embereket hamar lerázta. Barátja kevés volt, de értük tűzbe ment volna. Megjárta a Magyar Királyi Tébolydát

is a Lipótmezőn. Súlyos idegbetegség miatt lakott ott, de napközben kiengedték, mert nem volt ön- és közveszélyes.

Am 1939-re megromlott a politikai helyzet is, kitört a második világháború, majd jöttek a zsidótörvények. Mivel a fasizmus és az antiszemitizmus terjedése miatt saját nevén nem dolgozhatott, nem írhatott, ezért név nélkül más írók műveibe segített be, akik zsebből fizettek neki. Példaként említhetjük Szilágyi László *Tokaji aszú* című operettjét, melynek párbeszédeit Rejtő írta.

Az első munkaszolgálatos behívások után írta meg a *Csontribádot*, melyben háborzongató víziót festett a jövőről. Megírta a *Piszkos Fred közbelép Fülöp Jimmy őszinte sajnálatára* című könyvét, az *Ezen egy éjszaka* kabaréregényét, melyet Kabos Gyulának ajánlott, majd befejezte *A tizennégy karátos autó* folytatását *Vanek úr Párizsban* címmel. A regényt bevitte megmutatni a Nova kiadóhoz, ahol a direktor ellentmondást talált a regényben, ezeket néhány helyen meg is jelölte azzal az üzenettel, hogy ezeket a fejezeteket írja át Rejtő, aki ekkor is idegstanatóriumban volt. Amikor az író megkapta a visszaadott kéziratot, dühösen szétépte, s a földre dobta, amit később gépírónője összeragasztott, és az előző négy-öt változattal átadta Révai Gyulának, aki „összerakta” a regényt. A dührohamban nyilván az is szerepet játszott, hogy a kiadó vezetője komolyan beleszólt, belekontárkodott Rejtő könyveibe. Az *Előretolt helyőrség* legjobb részeiből negyvenkét oldalt kihúzott „ezeknek az olvasóknak nem kell a humor, csak épp egy kicsi” felkiáltással. A *fehér foltból* háromszor huszonöt oldalt húzott ki a Nova vezetője, és a *Szöke ciklonra* afrikai befejezést erőszakolt. Rejtő szakított is a Novával, ezután három könyve jelent meg más-más kiadónál: *Az ellopott futárt* a Csillag, a *Piszkos Fred közbelép* az Auróra, *A megkerült cirkáló*t Soóky Margit kiadója jelentette meg.

De lassan szembesülnie kellett a fasizmus szörnyűségeivel, nyilván az ezzel kapcsolatos elkeseredés késztette *A temetésem*

című vers megírására: „A kapa csendül. Pereg a homok, /Ne még! Sikít fel szegény jó Anyám. /A pap egy halk imádságot mormog, /Sírnak mind... a hantok hullnak rám.” (részlet)

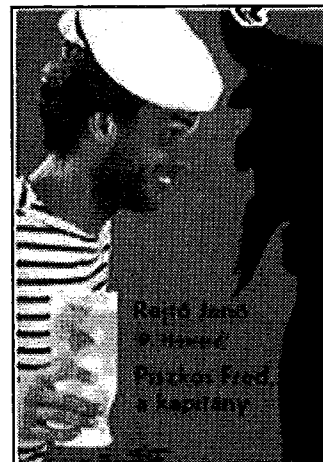
Idégsége csak fokozódott, amikor úton-útfélen összefutott olyan ismerősökkel, akik már megkapták munkaszolgálatos behívójukat. Rejtőnek teljesen megromlott az idegállapota, de öszszeszedte magát, dolgozott szüntelenül – de ezt már nem sokáig tehetette.

Az *Egyedül vagyunk* című nyilas lap 1942. október 9-én *Bemutatjuk a Pizskos Fred szerzőjét* főcímmel és *Mr. Howard-Rejtő-Reich, a nagy terézvárosi ponyvakirály és rémregénygyáros rövid idegkúra után visszatért a Japánba* alcímmel cikket jelentetett meg. A cikk vádként írta le, hogy Rejtő Jenő zsidó, és még itt ül a Japán Kávéházban. Hogy e cikknek köszönhetően vagy sem, nem tudni, mindenesetre meg is kapta munkaszolgálatos behívóját. Indulása előtt letérdepelt beteg édesanyja ágya mellé és elbúcsúzott, majd elindult Nagykátára az öccse által vásárolt meleg ruhákkal. November 27-én Nagykátán az Ukrajnába induló 101/19-es munkaszolgálatos század a búcsúzás utolsó perceit élte. Rejtő karján az emberi méltóságot megalázó sárga karszalaggal várta az induló tehervonatot, hogy a vagonok elnyeljék az elhurcoltakat.

1943 januárjában távirat érkezett a Tigris utcába Reich Lipót nevére, melyben a kiegészítő parancsnokság közölte a családdal, hogy Reich Jenő 1943. január 1-jén meghalt. A család minden tagja megtudta a távirat tartalmát – kivéve Rejtő édesanyját, aki súlyos betegen feküdt, s nem bírta volna ki imádott fia halálának hírért. 1944-ben követte gyermekét anélkül, hogy megtudta volna az igazságot.

A törekény testalkatú, beteges Rejtő nem bírta a 40-50 fokos hideget, az éhezést, az embertelen bánásmódot. Egy Jevdokovo nevű orosz kisvárosban halt meg a Don-kanyarban harmincnolc éves korában, flekktífuszban. Utolsó pillanataiban Rajna

János artista volt mellette, akit Rejtő még Pestről ismert. Ukrajnai találkozásukkor csak néhány szót váltottak egymással, mert akkor máris indultak tovább gyalog a jéggé fagyott földeken ismeretlen állomáshelyük felé, egymás mellett menetelve. A 40 fokos hidegben egyre messzebbnek tűnt a cél. Már mindenki megszabadult a legszükségesebb terheitől is, csak Rejtő cipelte hátán félig telt hátizsákját, mert mint mondotta: „Ebben van az

Könyveit csak 1956 után kezdték újra kiadni

egész tudományom.” Lassítottak, dörzsölték egymás fülét, arcát, orrát. Rejtő valósággal imbolygott a sorban, a süppedő hóban, mert megállni életveszélyes volt, menni, menni kellett. Egy romos iskolában helyezték el őket, s a sötét teremben lezuhantak a szalmára, mintha soha többé nem akarnának felkelni. Rejtő félig ült, félig feküdt féltve őrzött hátizsákjával, s megfogadta, hogy innen nem megy sehová. Köhögött, arca lázban égett, szeme tompán ragyogott. Rajna munkára jelentkezett,

Rejtő nem, mert még itt is, ebben a pokolban meg akarta írni most már a „saját reménytelen életét”. Rajna be akarta takarni, és ekkor meglátta Rejtő testén a vörös foltokat, a flekktífuszt. Amikor este megjött Rajna a munkából, sietett Jenőhöz, aki meglepő nyugalommal feküdt szalmazsákján – tudta, hogy a Nagy Kaland a végéhez közeledik, s várta, hogy legördüljön rövid élete színházának függönye. Arra kérte Rajnát, hogy ő vigye ki. Rejtő összeszedte maradék erejét és feltápáskodott, de hátraesett a teste, hosszú karja szélmalomharcot vívott a halállal. Egy pillanatra mintha vidám kifejezés ömlött volna el arcán, a szeme még

kinyílt, majd végképp lezárult, ujjai görcsösen ökolbe zárultak, majd két karja végleg lehullott a szennyes szalmára, és ott is maradt. P. Howard, G. Lavery, Rejtő-Reich Jenő meghalt Ukrajna hőmezőin, harmincnyolc éves korában. Állítólag halála előtt is bajtársait szórakoztatta emlékezetből idézett regényrészleteivel.

A világháború után tíz évig nem jelenhetett meg könyve, mert a szocialista erkölccsel nem fértek össze ponyvái. Eközben a fetetepiacon nagy pénzt zsebeltek be régi, használt könyveiért. 1956 után kezdték újra kiadni műveit, melyek százezres példány-számban fogytak el.

Több kísérletet tett a hazai filmipar Rejtő filmrevitelével. Ezek közül a legsikeresebb talán a *Vesztégzár a Grand Hotelben* nyomán 1963-ban készült *A meztelen diplomata* Rajz Jánossal, Márkus Lászlóval és Kibédi Ervinnel. 1967-ben jelentek meg válogatott novellái *Az utolsó szó jogán* címmel. A könyvben megtalálható *Sír (a) felírat* című költeményének groteszken is szomorú üzenete:

*Ki itt nyugtalankodik csendesen,
Író volt és elköltözött az élők sorába.
Halt harminchat évig, élt néhány napot,
S ha gondolkozott, csak álmodott
Néhány lapot. S mikor kinevették:
Azt hitte, hogy kacagtatott.
Most itt fekszik e nehéz
Temetői hant alatt,
Zöld koponyáján kiűt a csíra
És azt álmodja, hogy él.
Szegény. Béke hangjaira!
Ámen.*

2002-ben a VII. kerületben a Szövetség utca egy részét Rejtő Jenő utcának nevezték el tisztelői kezdeményezésére.

ÉNEKESEK, ZENESZERZŐK, TRAGÉDIÁK

AZ ÖNGYILKOSOK HIMNUSZÁNAK SZERZŐJE – SERESS REZSŐ

Az öngyilkosok himnusza – így nevezték a harmincas évek végén a *Szomorú vasárnap* című dalt, mely az egész világot bejárta. Az a legenda járta róla, hogy valami egészen különös, mágikus hatása van. Aki meghallja, olyan mély depresszióba kerül, hogy

„A zeneszerzés kis termetű nagymestere”,
Seress Rezső

öngyilkosságot követ el. Hogy e mögött mennyi a tény és mennyi a világméretű hisztéria, avagy a showbiznisz reklámfogása, kideríthetetlen. Seress Rezső zeneszerző, zongorista számtalan más sláger zenéjét, és egy idő után már szövegét is írta, ám hiába volt zseniális ember, mégsem vitte semmire. Mindenesetre különleges tehetség volt, hiszen negyven éven át anélkül maradt a zenészpályán, hogy valaha is megtanult volna tisztességesen zongorázni, kottát írni.

Seress Rezső Spitzer Rudi néven látta meg a napvilágot Budapesten, 1889. november 3-án. Késő kamaszfejjel egy vándorcirkusz után szökött, mert egy plakáton megpillantotta Röck Hédi légtornász nő igéző bájait. Komárom városában laktak ekkor, és jelentkezett Bruno úrnál, a cirkusz-igazgatónál, hogy artista szeretne lenni. Három hónap légtornászat, segédkezés, mindenesség után azonban beállított édesanyja a sátorba, hogy azonnal másszék le onnan a magasból, és tessék

hazamenni vele. Rudi azonban nem ment, és még hónapokig hordta a „citromokat” a lovak után, hogy azután lépésről lépésre jusson fel a cirkuszi hierarchia létráján, mire légtornászként működhet. Egyébként ügyességére jellemző, hogy biztosítókötél nélkül tudta a hármass szaltót. Vecsésen vertek éppen sátrat, amikor egy hajnali próba során biztosítóköttelek nélkül leesett a magasból. A fővárosi Korányi-klinikára szállították, s csodával határos módon túlélte a zuhanást. Hónapokig kellett mankóval járnia. Élete akkor vett más irányt, amikor az Üllői úti kocsmák valamelyikében megismerkedett egy magas fiatalemberrel, akinek elmesélte szomorú sorsát. A fiatalember nagy barátsággal volt irányában és azt javasolta, hogy csapjon fel vele együtt színésznek. A fiatalembert akkor Grawatsch Tivadarnak hívták, később, a tanodában kapta meg a Bilicsi művésznevet. Új barátjával Rákosi Szidi magántanodájába jelentkezett, ám a meghallgatásra még mindig mankóval volt kénytelen beállítani. Szidi néni végigmérte a 156 centiméternyi Seresst, és némi gúnnyal megkérdezte, mi szeretne lenni. A jelölt tisztában volt vele, hogy bonviván-szerepre nem pályázhat, így annyit mondott: „táncoskomikus”. „Két mankóval? Brávó, Seress úr, ilyen még úgysem volt!” Végül is színész lett, majd a nem éppen előkelő közönségéről nevezetes városligeti Műszínikörben kezdett dolgozni. Kilenc évig koptatta a világot jelentő deszkákat, ám ez a majd' egy évtized folyamatos nélkülözésben, pénztelenségben telt. A színpalak mögötti zongorához az előadások után saját vigasztalására ült le. Autodidakta módon tanult meg a hangszeren pötyögni, ám egy idő után olyan szintre jutott, hogy a direktor felfigyelt játékára, s műsorra tűzte, azaz kiültette a rozoga színház elé játszani. Eleinte ismert és ismeretlen dallamokat játszott, majd saját szerzeményeivel is előrukkolt. Egyre inkább felfigyeltek zenéjére az arra járók, de a szélesebb közönség számára még semmit sem jelentett neve. Akkoriban a muzsika, a zene szinte csak ily módon juthatott el

a szélesebb közönség felé, élő zene szólt a vendéglők, kávéházak, a sétaterek teraszain, a zenés színpadok, mulatók és orfeumok színpadain. A vesztes háború után ugyanis Magyarországon nem lehetett hanglemezeket készíteni, mivel a győztes hatalmak betiltották – véleményük szerint ugyanis ezek a hadipropaganda kiszolgálóeszközei voltak a háború során. Ráadásul a rádiózás még nem volt elterjedt ebben az időben, így a zene élvezetére nem maradt más, mint a felsorolt helyek. Seress Rezső hírneve így

előzenében terjedt a színházlátogatók között. Első, országosan ismert műve, az 1925-ben komponált *Még egy éjszaka...* című dal volt. Ezzel betört a köztudatba, a dal tizenhatezer példányban kelt el. A siker annak volt köszönhető, hogy lassan újra legálissá vált a hanglezgyártás, így négy felvétel is készült

Nejével, Helénkével

a darabból. Pestet mégis egy másik szerzeménye, a *Ki volt az az asszony, akinek a szíve* kezdetű hódította meg. Az alsóbb társadalmi osztály, a cselédek, cipőpucolók, konflis-kocsisok között úgy terjedt, mint a pestis. A nagy sikerek ellenére úgy döntött, hogy elhagyja a színházat. Csárdákba, vendéglőkbe szegődött zongoristának. Egy ilyen előadáson figyelt fel Nádor József a mély növése miatt „kis Seress” néven ismert fiatal tehetségre, és beajánlotta a Dohány utcai Kulacs vendéglőbe. Itt teljesen más életet tudott élni, mint azelőtt, rendes fizetésén lakást vett Pesten, s egy télikabátot.

Az 1923–1933 közötti tíz év rendkívül termékeny időszaka volt alkotói munkásságának. Több mint negyven dalszöveget írt

mások számaira a körülbelül hatvan saját szerzeménye mellett. A *Délibáb* 1933. 25. száma mint „a zeneszerzés kistermetű nagymestere” írt róla.

1933-ban megírta a *Szerелеm az egész vonalon* című operettjét, melynek zenéjét s librettóját is ő írta. Azonban a mű sosem került színpadra, mert a rendezők nem voltak hajlandók színre vinni, csak a már ismert operettírók műveit, annak ellenére is, hogy kollégái mindegyike remeknek tartotta a művet. Mint látható, a szakma nem tartotta valami nagyra, s ez a színpadi művének kudarcával együtt mélyen megviselte. A világnak azonban mindig a mosolygós arcát mutatta, jóllehet dalaiból kiolvasható, milyen is volt valójában. A dalok borongós-szomorú hangulatúak, talán ezért is szerették azokat annyira a világháborúban vesztes, Trianon által megcsonkított, gazdasági válsággal sújtott kis hazánkban. A józanság és a realitás helyett a mélyről jövő érzelmeket és a belső vágyakat énekelte meg. Témái, a reménytelen szerelem, az elérhetetlen boldogság voltak.

Mivel Seress sem nem volt dalia, sem nem volt gazdag, így elég érdekes fényben tűnik fel, hogy Pest legszebb asszonya, Jászonyiné Helénke otthagytá érte gazdag katonatiszt férjét, s felesége lett.

Seress Rezső 1935-ben vállalta el Jávör László, a *8 Órai Újság* bűnügyi riportere *Szomorú vasárnap* című versének megzenésítését. A munka lassan haladt, Jávör türelmetlenkedett, azonban egy este Seress a Fórum kávéházban előadta neki a dalt. A dallam kiválóan ment a szöveghez, az újságíró túlradó örömmel fogadta a művet. Egy Arányi Kornél nevű, zeneakadémiát végzett fiatalember öt pengőért lekottázta azt fütty után, mivel Seress soha nem tanult meg kottát írni és olvasni. A kottát kiadatták a Csárdás kiadóval, ám elsőre nem mutatkozott érdeklődés iránta. Seress ezt újabb kudarcként élte meg, s új dalokkal kezdett foglalkozni. Korábbi dalsikerei ellenére sem került a keresett szerzők közé, le volt lombozva. Egyszer csak érkezett a hír, hogy Kalmár Pál, a

kor neves énekese felvette repertoárjába a *Szomorú vasárnapot*. Ez komoly elégedettséggel tölthette volna el Seress, ám mivel időközben meghalt a Rádió igazgatója, a dal médiabemutatója elmaradt. Ennek ellenére lassan mégis ismert lett a szerzemény, és kezdtek érkezni a hírek az öngyilkosságokról, melyeket a dal hatása alatt követtek el. Egy cselédlány lúgkövet ivott, és holtteste mellett a *Szomorú vasárnap* kottáját találták meg. Egy hét múlva Lédig László pénzügyminisztériumi tanácsos egy taxiban fejbe lőtte magát, s búcsúlevele mellett a *Szomorú vasárnapot* találták. 1935. november 7-én a *8 Órai Újság* támadást indított a dal és a szövege ellen, „Gyilkos sláger”-nek nevezte, s csak megcsonkítva közölte. Mi viszont teljes terjedelmében közre adjuk szövegét, hátha a zene hiánya miatt senki sem követ el öngyilkosságot.

*Szomorú vasárnap száz fehér virággal
Vártalak kedvesem templomi imával
Álmokat kergető vasárnap délelőtt
Bánatom hintaja nélkülöd visszajött
Azóta szomorú mindig a vasárnap
Könny csak az italom kenyerem a bánat...*

Szomorú vasárnap

*Utolsó vasárnap kedvesem gyere el
Pap is lesz, koporsó, ravatal, gyászlepel
Akkor is virág vár, virág és – koporsó
Virágos fák alatt utam az utolsó
Nyitva lesz szemem, hogy még egyszer lássalak
Ne félj a szememtől, holtan is áldalak...*

Magyarországon több mint tizenhét az idő tájt elkövetett öngyilkosságot hoztak kapcsolatba a *Szomorú vasárnap*pal. Az ön-

gyilkosoknak a legendában fennmaradt rituáléja az volt, hogy halálukat megelőzően felvételtől vagy élőben meghallgatták a dalt, azután végeztek magukkal – később a holttestük mellett meg is találták a *Szomorú vasárnap* kottáját vagy dalszövegét. De hogy kerülhettek a kották az öngyilkosokhoz? Ezt egyébként Seress Rezső sem értette. A dologra lehet egy kézzelfogható magyarázat. Mint már említettük, Jávor László a *8 Órai Újság* bűnügyi riportere volt, így kiváló rendőrségi kapcsolatokkal kellett rendelkeznie. Egyes elméletek szerint a verset ő helyezte el az öngyilkosságok helyszínén, mert foglalkozásából kifolyólag mindenki előtt oda tudott érni. Éppen ezért sokan úgy gondolják, hogy a *Szomorú vasárnap* körüli mítosz és a dal világsikere a tudatos piárnak köszönhető. Ám ezt az elméletet még senkinek sem sikerült bizonyítania, és minden bizonnyal már nem is lesz erre lehetőség.

Az állítólagos, a dal hatására kitört öngyilkossági hullámnak híre ment a nemzetközi sajtóban: svájci, olasz, francia, német újságok cikkeztek a dologról. A világmédia már „öngyilkos himnusz” nevezte a *Szomorú vasárnapot*. A híres-hírhedt dal körüli hisztéria áterjedt az Atlanti-óceánon túlra is: Amerikában a tekintélyes *The New York Times* már arról számolt be, hogy Budapesten tömegek ugrottak a Dunába a dal hatására. Az egész dologban viszont az a szép, hogy Magyarországon még ekkor alig volt híre a műnek, amit jól mutatott az is, hogy egy Budapestre látogató francia úr hiába kérte a dalt az egyik vendéglő zongoristájától, az nem ismerte, csak a vállát vonogatta a kérés hallatán. Aztán ez a francia csak meghallgatta máshol a dalt, sőt magával vitte annak kottáját Párizsba, az Olimpia mulató színpadára. Az ottani bemutatót követően Seress világhírűvé vált. Ám idehaza ennek ellenére sem tudott „betörni”, a szakma továbbra is lenézte. Jóllehet az amerikai *Radio World* című lapban megjelent a képe, 1935 március végén pedig egész kis szerzői eset

rendeztek a New York-i rádióban számaiból, még a londoni rádió is közvetítette a *Csendes ember lettem* című slágerét – itthon azonban mindennek ellenére sem kellett.

A *Szomorú vasárnap* sikere minden képzeletet felülmúlt, a sanzont pár éven belül huszonnyolc nyelvre fordították le, kották és gramofonlemezek milliói árasztották el a piacot, és ezernyi formában visszahangozták a halálos hangulatot Kínától Amerikán át egészen Afrikáig. Amerikában „a magyar öngyilkos dalt” olyan nagy nevek tették híressé *Gloomy Sunday* címmel, mint Louis Armstrong, Bing Crosby, Frank Sinatra, Paul Robson és Ray Charles. (De a dal feltűnik Steven Spielberg tíz Oscar-díjjal jutalmazott filmjében, a *Schindler listájában* is.) A szonon legkülönösebb és egyben legbizarrabb feldolgozását azonban Ray Ventura adta elő Párizsban: a színpadon pontos statisztikát olvasott fel arról, hogy melyik városban hányan és milyen halálennel dobták el életüket a bánatos nóta hatása alatt. Ezt követően elkezdtek játszani a dalt, a refréneket követően pedig sorban „haltak” meg a zenekar tagjai. Először a dobos lőtte magát fejbe, és a riasztópisztoly durranása példátlan hatást váltott ki a közönségből. Ezt követően a pisztonos dőlt egy törbe, a szaxofonosnak méregpoharat hozott a pincér, lassan-lassan elhullott az egész zenekar, a szám végén pedig egy kötelet engedtek le a magasból Venturának, aki a hurokba dugta a fejét. Tomboló siker, tapsorkán fogadta az előadást.

Ellentmondásos információk keringenek arról, hogy az Egyesült Államokban követtek-e el a dallal kapcsolatba hozható öngyilkosságokat, illetve betiltották-e a dalt. Egyes források szerint nem voltak ilyen öngyilkosságok, más források viszont azt állítják, hogy világszerte több mint kétszáz halálesetet ihletett a dal angol nyelvű verziója. A legenda szerint több országban, köztük Magyarországon és az Egyesült Államokban is betiltották, mert öngyilkossági hullámot váltott ki. Hazánkban – nem hivatalosan

– tényleg szerepelt valamiféle tiltólistán a Rákosi-rendszerben, mivel több más dallal egyetemben beleesett az ún. polgári burzsoázia dekadens világához tartozó szerzemények kategóriájába. De már a fasizmus évei alatt sem szívesen engedték játszani, mert túl pesszimista volt. Ami Amerikát illeti, egyesek szerint soha nem volt betiltva, míg mások úgy emlékeznek, hogy a dal sugárzását az éterben egyáltalán nem engedélyezték, megint mások pedig úgy, hogy több rádióban csak a szerzemény instrumentális verzióját lehetett hallani. Az igazság kiderítése komolyabb kutatásokat érdemelne.

Most tegyünk egy kis kitérőt, ismerjük meg a kor divatos altató, nyugtató hatású szerét, mely nagyobb adagban halált okoz. A veronál nevű szer főszerepet

Ray Ventura (jobbra) és zenekara adta elő a Szomorú vasárnap legbizarrabb feldolgozását

játszott a *Szomorú vasárnap* világsikerét követő nemzetközi öngyilkosság hullámban is – holott a szövegben nem is szerepelt a szer neve. A veronált Emil Fischer kémia professzor találta fel az 1910-es évek legelején. (A kémikus a szőlőcukor szerkezetének meghatározása okán már akkor Nobel-díjas volt, ám mégis a szóban forgó pirula avatta sztártudóssá.) A halálos méregként is bevezethető, már rövidebb távon is garantált függőséget okozó veronál nyitotta meg a XX. századi tömegkultúrára jelentős hatást gyakorló kedélyjavító gyógyszerek máig tartó sorát. Az Európa-szerte kapható veronál kultúrtörténeti vonatkozásai nem elhanyagolhatóak. Magyarországi hatásait mutatja, hogy Ady Endre is rabja volt a (gyógy)szernek, de veronállal öngyógyította magát a polgári radikalizmus hazai ideológusa, a *Huszdik szá-*

zad című folyóiratot megalapító Jászi Oszkár is. Tömegeket vett le a lábáról a Fischer-féle – az altatóként, nyugtatóként addig használt bróm helyébe lépő – veronál. Ezzel a szerrel vetett véget életének 1937-ben Juhász Gyula is. A visszaélések ellenére még évtizedekig közforgalomban maradt a veronál.

Seress Rezső soha nem lett elismert szerző, erre nagyon jól rávilágít a *Gong* című folyóirat 1935-ös száma is. E szerint más országokban, ha egy zeneszerző negyedannyi slágert komponál, mint Seress, már akkor is nagyúri módon élhet, hatszobás lakásra, autóra telik, válogathat filmszerződésekben. Ám Seress Rezső kiskocsmái zongorista maradt, akinek esténkénti fejedelmi honoráriumra egynéhány pengő és egy zónaadag pörkölt volt.

A „kis Seress”, ha leült a Kulacsban vagy később a Kispipában a pianínóhoz, valósággal eltűnt a hangszer mögött. Szájában állandóan cigaretta lógott, és kissé karcos, rekedt hangon adta elő dalait. Jobb keze két ujjával, hallás után kereste ki a hangokat, és a füstös, borgőzös kocsmákban este hattól hajnalig olyan hangulatot teremtett, hogy ország-világ csodájára járt. Vendégkönyvét olyan nevek írták alá, mint Toscanini, Luchino Visconti, Spencer Tracy, John Steinbeck, a walesi herceg, Louis Armstrong, Reza Pahlavi iráni sah és Benjamino Gigli. Sőt Otto Klemperer aláírása fölött ez áll: „Nem muzsikos – csak zseni.” És ez az ember nem kellett nekünk, legalábbis a zenészkörök nem akarták befogadni.

Csak úgy ontotta a dalokat, melyekből szinte kivétel nélkül sláger lett. A barátai Füttyösnek hívták, mert füttyörészve komponált, és amikor elkészült a dal, lekottáztatta, majd rövidesen az összes cipőpucoló fiú meg péklegény meg cselédlány az ő dalát dúdolta.

Egy este a vendéglőben sokáig mulatozó Ébredő Magyarok maroknyi részeg fiatalja, az ifjú és öntudatos nácik, mőresre tanították Seressét, aki hajnalban hazafelé tartott. Többen bevárták, összerugdosták, megverték. Előtte is fenyegetően léptek fel vele

szemben, ám azt mondták neki, ha iszik velük, akkor nem bántják. Mégis összerugdosták. Fogát összeszorítva azonban másnap ismét munkába állt. Ezt artista ösztönének köszönhetné, mely szerint ha leesel, azonnal mássz vissza, mert különben sohasem mész fel többé a trapézra. Aztán jöttek a zsidótörvények, már származása miatt fellépésekre sem kérték fel, a vendéglőbe sem mehetett be, munkanélkülivé vált. Ismét egy csapás volt a számára, hogy megvetett léte már eltartani se tudta magát. Ebben az apokaliptikus érzetben született meg a *Meghalt a szeretet...* című verse, melyet az ominózus *Szomorú vasárnap* dallamához írt mint egy alternatív szöveget az akkori világ arculatához. Kisvártatva megérkezett munkaszolgálatos behívója is. Neje ideig-óráig dugdosta előle, ám mégiscsak jelentkeznie kellett a nagykátai Honvéd Kiegészítő Parancsnokságon. Hiába keresztekelt ki, ez sem segített rajta. Sokáig senki sem tudta, merre van, él-e, hal-e. Az elaknásított mezőket ellenőriztették vele, miközben édesanyját deportálták – egy haláltáborban halt meg. Seress fél veséjét egy német tiszt szétrúgta, miközben szolgálatot teljesített. Ám csodával határos módon megmenekült a háború poklából. Egy gödröt ásott sokadmagával, amikor egy elegáns tiszt szállt ki a csillogó Mercedeséből, s egyenesen őhöz lépett. „Ezt a dögöt én nyírom ki.” És már rúgta, pofozta is kifelé a gödörből Seress Rezsőt. Ám nem akarta megölni, hanem alighogy beértek az első ház mögé, föltámogatta, átadott egy zsebkenőt, hogy letörölje a szájáról a vért, és azt mondta: „Herr Seress, bocsásson meg a durvaságomért, de másképp nem tudtam megmenteni Önt!” Járt ugyanis a német tiszt egyszer a Kulacsban, és jól ismerte a *Szomorú vasárnap*ot. Ruhát adott a szerzőnek, és rejtegette, míg meg nem érkeztek a szovjet csapatok. Egy tárca maradt megmenekülésének emlékéül, egy ezüst H.W. monogramos cigarettatárca. Serest hírneve mentette meg a haláltól, ami nyilvánvalóan várt rá.

Amikor hazatért, kiderült, felesége elhagyta, egy másik férfival él együtt. A háborúban megviselt, s lelkiileg összetört Seress azonban belenyugodott a helyzetbe, örült, hogy itthon volt és élt. Helén azonban rosszul érezhette magát ebben a szituációban, és nem sokkal később visszatért férjéhez, aki megbocsátott neki, s attól kezdve soha többet nem esett köztük szó a dologról. Hazatértét követően egy Akácfa utcai kiskocsmába került, ott játszogatózott, ám anyagilag elég rosszul állt. Ennek ellenére mégis gazdag volt, ugyanis Amerikában az Irwing Trust Banknál 370 ezer dollár volt befagyasztható számára. Seressnek csak el kellett utaznia a pénzért, mert Magyarország akkori politikai helyzetében az átutalás nem volt lehetséges. Ennek az volt az oka, hogy amíg hazánk jóvátétellel tartozott, addig nem lehetett átutaltatni pénzt. Egy ügynök is felkereste – amikor Oscar Peterson koncertjére készülődött a Carnegie Hallban, aki akkor életében először játszott a New York-i filharmonikusokkal együtt –, és megpróbálta rávenni, hogy Peterson kérésére menjen ki vele Amerikába. A nagy jazz-zongoravirtuóz nem kért egyebet, csupán annyit, hogy a *Gloomy Sunday* után menjen ki vele a közönség elé meghajolni. A szerencsétlen, nyomorgó művésznek azonban egy vasa sem volt, így nem is tudott elutazni az óceán túloldalára. Akkorra nyomorban élt ekkoriban, hogy még zongorája sem volt, a konyhaasztalra festett fekete-fehér „billentyűkön” gyakorolt. Ráadásul tériszonya is volt, sőt azt is megálmodta, hogy zuhanásban leli halálát – gyakorlatilag majdnem ez is történt. Ráadásul nyomorát fokozta, hogy tiltó-

Az idős Seress Rezső a zongora mögött

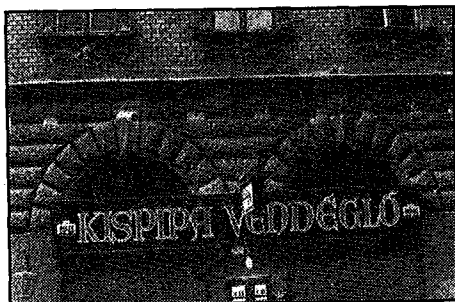
listára került, így saját számait nem játszhatta, csak a kiskocsmák mélyén, és csak zárás után, ellenőrizhető közönség előtt. Az ok a Horthy-féle polgári Magyarország népszerű kiszolgálása volt.

A Carnegie Hall helyett az aktuális pártkörzet kultúrterme várta, ahol a lánnglelkű párttagoknak játszott csasztuskákat, mozgalmi dalokat. Ám a tobzódó kommunista terror, a legsötétebb

rákosista idők sem tudták megtörni: maradt, aki volt, jó humorú, vicceket mesélő, afféle nagy dumájú kisember. Titokban éjszakánként sok művészt látott vendégül, rengeteg színész barátja volt, akik rájongtak művészetéért, egyebek közt az akkor

a pártnál jól „fekvő” Gobbi Hilda is, aki őszinte híve volt Seressnek, és tulajdonképpen az ő közbenjárására és mellette való kiállításának hatására oldották fel később ellene a betiltó határozatot.

Az '56-os forradalom kitörésekor kérték, hogy hagyja el hazáját, meneküljön el Magyarországról. Ő azonban rendíthetetlenül csak játszott az ő magyar közönségének, akármennyire is meggyötörték élete során. Ám sokat még így sem remélhetett. A televízió és a rádió elterjedésével egyre kevesebben látogatták a kiskocsmákat, ahol játszott, s Elvis Presley, a rock, a Beatles lassan elhomályosították művészetét. Ő mégis játszott, s lassan visszatért oda, ahonnan indult. Este, lámpaoltás után csak magának zongorázgatott. Ekkorra már semmije se volt. Se barátai, se pénze, se boldogsága, se hallgatója, sem semmi, ami addig erőt adott neki a nehéz időkben, ráadásul feleségével is megromlott a kapcsolata.

Élete utolsó szakaszában sok híresség kereste fel miatta a Kispipa vendéglőt

Presser Gábor egy ideig egy házban lakott Seress Rezsővel, épp az alatta lévő emeleten. Emlékei szerint akkor már mindig a *Szomorú vasárnapot* hallgatta, mindennap, pontosan kettőtől hatig, egyik feldolgozást a másik után. Később napjai beszűkültek, már játszani sem volt miért, csak zenét hallgatott, s számolta a napokat. Egy nyolcvan négyzetméteres, erkélyes lakásban töltötte élete utolsó éveit, ha éppen nem volt otthon, akkor biztosan a Kispipában játszott. 1968-ban, hetvenkilenc éves korában aztán feladta: kiment az erkélyre, és levetette magát az utcára. Jóllehet túlélte a zuhanást és ájult állapotban a MÁV Kórházba szállították, ahol napokig feküdt. Mozdulni nem tudott, egyvalamire volt csak képes, és azt meg is tette: megfojtotta magát azzal a dróttal, amellyel az ellensúlyt erősítették a gipszére. Így távozott az az ember, aki ha máshová születik, dúsgazdag és körülrajongott lett volna. Neki azonban – mivel Magyarországon jött a világra – a magyar sors maradt: szegényen és elfeledve elpusztulni.

Ám mégsem merült élete teljesen feledésbe. Sorsa megihlette Müller Pétert, aki drámát írt élettörténetének felhasználásával, amelyet először

Halála után, 1972-ben jelent meg lemeze

1983-ban a Vidám Színpadon mutattak be. 1972-ben *Egy ember a Kispipából* címmel a Hanglemezgyár kiadta dalait, archív felvételekkel megspékelve. Ám a külföld sem maradt adós emléke előtt: Rolf Schübel 1999-ben rendezte *Szomorú vasárnap* című, világszerte sikerrel vetített filmjét, melyben Marozsán Erika is szerepel, s melyben összefonódik a féltékenységi és a háború drámája. Az új-zélandi Scott Alexander Young forgatókönyvéből

pedig az angol Sam Robinson és Polonyi András készített *Kávéház az égben* címmel afféle fiktív „dokumentumfilmet” a Szomorú vasárnap keletkezéséről.

AZ ÖRÖK GYÁMOLTALAN KISFIÚ – SZÉCSI PÁL

A Népszabadság 1974. május 4-i számában jelent meg a hír: „Szécsi Pál táncdalénekes 30 éves korában tragikus hirtelenséggel elhunyt.” Már megint ez a fránya tragikus hirtelenség! De miért lett öngyilkos a fél ország által imádott, nők bálványá énekes?

Szécsi Pál 1944. március 19-én (egy források szerint március 20-án) látta meg a napvilágot Budapesten. Apja, Szécsi Ferenc író, nyelvész-kutató volt, akinek könyvei jelentek meg. Édesanyja külkereskedelmi levelezőként dolgozott. A család harmadik gyermekeként született kisfiú még egyéves sem volt, amikor édesapját 1945 januárjában agyonlőtték zsidó származása miatt. Az özvegyen maradt édesanya Katalint, a kisebb nővért Romániába küldte a nagyszülőkhöz, míg a kis Pali és a nagyobb nővér, Mari Pesten maradt az anyjuknál. Velük egy lakásban élt nagyanjuk is, ám az sem törődött a gyerekekkel. Amikor az anya férjhez ment, elküldte őket Mezőtúrra egy ismerős családhoz, akiknek fizetett ezért. Általában jól szituált öregurakkal élt, és ha véget ért éppen aktuális házassága, akkor nagy anyai érzéses rohamában hazavitte a gyerekeket. Minden bizonnyal Mezőtúron volt jobb életük, mivel otthon cirkusz cirkuszt követett. A gyerekek elől mindent elzártak, még az ennivalót is. Szécsi anyuka 1956-ban Ausztriát az Egyesült Államokba disszidált. Legnagyobb lányát Bécsig magával vitte, ott azonban a pályaudvaron hagyta. Kati és Pali Magyarországon maradtak.

Szécsi Pál későbbi pszichés gondjai, súlyos idegi problémái erre a zaklatott gyermekkorra vezethetők vissza. Az árván ma-

radt fiú állami gondozásba került, s egészen tizenhat esztendőskoráig ott is maradt. Ezután segédmunkásként dolgozott az Athenaeum Nyomdában, kabinos volt a Palatinus strandon, raktáros a divatintézetben. Albérletből albérletbe hányódott, ugyanis

Szécsi Pál, a nők bálványa

a nagymama nem engedte, hogy hozzá költözzön unokája, inkább albérlőt tartott. Felfedezése a véletlennek és egy vállalati bulinak volt köszönhető, ahol valaki felfigyelt Szécsi sármos stílusára, jó mozgására. Egyenesen a kifutóra került, és hamarosan az egyik legkedveltebb férfimanőken vált belőle. A manőkenség tetszett neki, a tervezőnők, a manőkenlányok imádták, nekik ő „Palika” volt. Vonzódott az idősebb nőkhöz; a vállalat két tervezője tíz-tizenkét évvel volt idősebb nála, hol az egyikbe,

hol a másikba volt szerelmes. Ezek természetesen plátói szerelmek voltak. Ekkoriban ismerkedett össze a lengyel manőkennel, Grazynával. A nő négy-öt évvel volt idősebb Szécsinél, és egy bemutatón találtak egymásra. Annyit tudtak beszélgetni, amenynyit az iskolában oroszul tanultak – szóval nem sokat. Három hét múlva Grazynának vissza kellett mennie Lengyelországba, Szécsi pedig fülig szerelmes volt belé. Elkeseredésében, hogy szerelme elutazik, leugrott az egyik Duna-hídról, ám kimentették, karcolás nélkül megúsza a dolgot. Rávette a lányt, hogy Pestre jöjjön, majd összeházasodtak. Három-négy hét után azonban kiderült, hogy a házasság nem működik. A nagy lángolás pillanatok alatt eltűnt, nem tudtak egy nyelven beszélni – sem szó szerint, sem átvitt értelemben. Grazyna nagy duzzogva hazament, ám Szécsi

nem adta fel. Kiment utána, egy gyorstalpalón megtanult valamilyen szinten lengyelül, majd egy idegenforgalmi hivatalnál idegenvezetői állást vállalt és magyarokat kalauzolt. Ám a kapcsolatuk Lengyelországban sem volt valami hosszú életű. Két hónap sem telt el, és felbukkant Grazyna előző párja – végül őt választotta a lány.

Következő nagy szerelme egy manöken volt, akiért szintén öngyilkosságot kísérelt meg. Ezt követően egy fekete hajú táncosnő miatt kísérelt meg újabb öngyilkosságot. 1965-ben nem egészen tiszta anyagi ügybe keveredett. Megoldásként az öngyilkosságot választotta. 1970-ben újabb kísérlet következett, ám ezúttal csak gégemetszéssel tudták megmenteni. Domján Edittel való kapcsolata közben volt újabb kísérlete. Az NSZK-ból való hazatérését követően újra kísérletezett a halállal. Két esetre derült fény. Az utolsó végzetesről pedig majd alább szólnunk.

Lengyelországból hazatért, majd sokak unszolására megpróbálkozott az énekléssel, s énekesként is befutott. 1965 szilveszterén a Gellért Szállóban lépett fel egy divatbemutatón. A műsor után átment a bárba, ahol elénekelt három számot. Valaki egy asztaltársaságtól felfigyelt rá, s elvitte egy énektanárnőhöz; Szécsi ettől kezdve folyamatos zenei képzést kapott Majláth Júliától, aki szinte úgy foglalkozott vele, mint fogadott fiával. 1967-ben részt vett Salgótarjánban egy amatőr fesztiválon, ahol megnyerte az énekesek versenyét. Még ugyanebben az évben Bánki László, a Magyar Televízió könnyűzenei osztályának vezetője fiatal tehetségeket keresett a táncdalfesztiválra. Elment Szécsi énektanárnőjéhez, Majláth Júliához segítséget kérni, aki egyik legkedvesebb tanítványát is ajánlotta. Szécsi hatalmas sikert aratott a *Csak egy tánc volt* című dallal (második lett), a fiatal énekes azonnal az ország egyik legismertebb előadójává, sármos, kisfiús-férfias kinézete miatt pedig a nők bálványává vált. Mindig mosolygott. A manökenségből is adódóan szeretett jól öltözködni – de nem

volt piperkőc –, és mivel magas volt, szinte minden ruha jól állt rajta. Fekete haja mindig ápolt volt. Ezt követően tagja lett a Rádió Tánczenei Stúdiójának. Igazán nagy sikere ezután egy darabig nem volt. Aztán jöttek az olasz szerzemények Szécsi-féle feldolgozásai, melyek magyar szövegét ő írta, majd következtek a legnagyobb Szécsi-slágerek, s az ország a lábai előtt hevert. Olyan slágereket énekelt, mint a *Kék csillag*, az *Egy szál harangvirág*, a *Kismadár*, a *Két összeillő ember*, a *Talán sok év után*, a *Kósza szél*, a *Távollét*, az *Adagio*, a *Bús szívvel énekelni*, a *Gedeon bácsi*, a *Mint a violák*, a *Carolina* és az *Én édes Katinkám*. Érdekesség, hogy nem tudott kottát olvasni, de nem is volt rá szüksége, mivel hallás után is könnyen tanult. Lemezeladások szempontjából életében korántsem volt olyan népszerű, mint a színpadon. Elég alacsony példányszámban fogytak korongjai; életében csak két nagylemeze jelent meg, a *Hagyjuk szívem* és az *Egy szál harangvirág*. Próbálta fegyelmezetten viselni a hihetetlen népszerűséget, de egyre nehezebben ment neki. Magánélete tele volt kudarcokkal, a fantasztikus karrier ellenére egyre jobban magába zárkózott, és egyre gyakrabban és egyre többet ivott. Egyszer Ercsiben volt is egy autóbalesete a pia miatt. Valahol hahnizni voltak, és hazafelé tartottak. Szécsi vezetett – nem józanul –, a kocsiban egy táncdalénekesnő és az egyik együttes vezetője ült. Mind a hárman kórházba kerültek, kisebb karcolással megúszták a dolgot. Időnként nagyon berúgott, de nem volt alkoholista. Ám az mindenképpen érdekes, hogy ahányszor öngyilkosságot kísérelt meg, előtte mindig ivott. Sokan próbálták lebeszélni az italról, egyszer Koós János fel is pofozta emiatt a balatonfüredi Anna bár előtt, de ez sem használt. A barátságuk megmaradt.

Megpróbálkozott a külföldi karrierrel is. Németországban Paul Moro néven adták ki lemezét, de ott nem sikerült befutnia.

Rengeteget dolgozott. Hét év alatt több mint százötven számot énekelt, rengeteg szöveget írtak neki, amelyek közül egyet

sem utasított vissza. Maximalista volt: órákat, napokat tudott töprengeni egy-egy zenei megoldáson, dalrészleten. Addig csi-szolta, amíg tökéletes nem lett. Van egy jellemző történet: amikor az *Adagio* felvételét készítették, már hosszú órák óta bent volt a csapat a stúdióban. Szécsi újra és újra felénekelte a számot, de egyszer sem volt kibékülve a végeredménnyel. Valamit mindig hiányolt belőle, az intim hangvételt, a líraiságot. A végén szokatlan megoldást találtak ki. Bebújt egy szekrénybe, a mikrofonnal, a sötétbe, egyedül. Azonnal sikerült úgy megszólaltatnia a dalt, ahogy kezdettől fogva szerette volna. És ezt a „húzását” senki nem tekintete sztáralllúrnak. Akikkel együtt dolgozott, tisztelték és szerették. Soha nem feledkezett meg arról, hogy elmondja a színpadon, kik a szerzők: az adott dal előadása előtt ismertette a zeneszerző, a szövegíró nevét is. A rajongók imádták. Amikor előadás után visszament a szállodába, a szobája mindig tele volt a rajongók virágaival, de a színpadon is virágerdő fogadta. Eleinte zavarta a népszerűség, az, hogy az utcán utánafordulnak, összesúgnak mögötte. Fegyelmезetten viselte a népszerűséget, nem voltak sztáralllúrnei. Mindenkiel közvetlen volt, akárki odament hozzá, nem rázta le, hogy fáradt vagy nincs ideje. Ha befejeződött az előadás, nem rohant haza, hanem fényképeket dedikált. Nők és fiatal lányok rajongtak érte, rengeteg szerelmes levelet kapott, hallatlanul magabiztosnak, lezsernek tűnt, ő volt a nők számára a nagybetűs FÉRFI. Ám mindezek ellenére magányos volt, sok félelem élt benne, ő ugyanaz a félénk kisfiú maradt, akinek indult. A rajongói imádat nem bolygatta meg magánéletét.

Itthon énekesként sikert sikerre halmozott, ám magánéletében fellángolások és csalódások, szárnyalások és zuhanások váltakoztak. Nagyon szerette a gyengébbik nemet. Sokszor volt szerelmes; a fellángoló majd elmúló szerelmek nagyon befolyásolták hangulatát. Soha nem voltak hosszú, évekig tartó kapcsolatai, és soha nem beszélt arról, hogy meg akarna nőszülni, gyerekeket

szeretne; csak úgy élt, bele a világba. Szerencsétlenül alakultak kapcsolatai, azok a nők, akikbe kapaszkodott volna, otthagyták. Minden partnere vagy plátói szerelme elég szuggesztív volt, és olyan ember, aki valamit már elért az életben. Általában erős akaratúak voltak.

Szécsi Pál sokáig albérletben lakott, majd lakást bérelt, később sikerült egy saját lakást vennie. Jó anyagi körülmények között élt, ám mindig akadtak zűrös dolgai, rettentő sok adósságot hagyott maga után. Jóllehet mindig volt pénze, ám nem takarékoskodott. Nem tudott a pénzzel bánni, hiszen senki nem tanította erre.

1972-ben találkozott legismertebb szerelmével, Domján Editel. Kapcsolatuk januártól októberig tartott. A színésznő sokat segített Szécsinek: elemezte színpadi mozgását, tanácsokat adott az apró gesztusok fontosságát illetően. Halom könyvvel mászkált a bemutatókra, fellépésekre, mert Domján Edit sokat olvasott, és szemrehányást tett neki, hogy vele nem lehet irodalomról beszélni, mert nem olyan művelt. Ez rettenetesen fájt neki, ennek ellenére borzasztóan rajongott a nála tizenkét évvel idősebb színésznőért. Akárhová ment föllépni, mindenhol főlhívta Editet, órákig képesek voltak beszélgetni. Volt olyan, hogy Debrecenben lépett föl, és hajnali ötkor vonatra szállt, Pestre utazott, hogy találkozhassanak. Délután meg visszabumlizott Debrecenbe, mert este megint ott lépett föl. De a lángoló szerelem sem bírta el Szécsi egyre gyakoribb depresszióját és mértéktelen alkoholfogyasztását. Az egyik olyan éjszaka után, amikor az énekest eszméletlen állapotban vitték haza ivócimborái, a színésznő kiadta Szécsi útját. Ezután még találkoztak, végül a férfi hagyta ott a nőt végleg egy másik nőért. Azonban nem a szerelem ért véget, hanem a kapcsolatuk. Szécsi hihetetlenül befolyásolható ember volt. Nagyon sokszor kapott gúnyos megjegyzéseket a tízévnyi korkülönbség miatt, mely közte és Domján Edit között volt. Egyre jobban úgy érezte, menekülnie kell a kapcsolatból.

Pedig a színésznőben megtalált mindent, amit egy nőben keregett: a nőiességet, a puhaságot, a lágyságot. Ám rohanó tempója mellett csak futó nőügyekre jutott idő. Egyfajta idealizált anyaképet keresett magának, hiszen kicsi gyermek volt, amikor őt és testvéreit anyjuk elhagyta.

Domján Edit halála előtt levelet írt Szécsi Katalinnak, melyben arról beszélt, hogy félti Palika életét (pedig ekkorra már szakítottak). Mint írta: „lehetetlenség nézni, hogy egy ember tönkremenjen”. Domján Edit nemcsak az alkoholizmus miatt féltette Szécsit, hanem mert szerinte olyan társaságba keveredett, amelyben anyagilag is kihasználta.

Az énekes Domján Edit öngyilkosságát Szécsi Pál soha nem tudta feldolgozni. Soha nem tudta megbocsátani magának, hogy karácsonyeste, amitől annyira félt a színésznő, nem volt mellette. Domján Edit halála után megváltozott, megkeseredett, kifordult magából. Ekkoriban ráadásul kiújult pikkelysömöre is. Addig félrefésülte haját, elég röviden hordta, ami jól állt neki. Ekkor azonban megnövesztette, haja elől egészen a szemébe lógott. Valaki meg is jegyezte, mennyivel jobb röviden, mire fölemelte a haját – csupa seb volt a homloka. Úgy érezte, el kell menekülni, nem tud az országban élni. Nem azért roppant össze, mert olyan valaki halt meg, akit nagyon szeretett. Sajnálta ugyan, de már nem volt szerelmes. Attól félt nagyon, hogy az emberek őt fogják vádolni Domján Edit haláláért, mint ahogy voltak, akik ezt is tették. Valóságos bosszúhadjárat folyt ellene, betörték ablakát, sértő feliratokat raktak ki. Elment Nyugat-Németországba, ott is maradt pár hónapig, ám nem jöttek össze a dolgai. Összetörte a kocsiját, majd gyógyszer szállítást vállalt egy cégnek. Amikor lett volna egy konkrét lemezszerződése, vonatra ült és hazajött. Itthon elsimították a dolgot, nehogy rásüssék a disszidens jelzőt – csak némi pénzbírságot szabtak ki rá. Egyetlen gyalázkodó cikken kívül a sajtó is melléállt, de a közönség is szeretettel fogadta vissza.

Ám Szécsi Pál ekkor már nem volt ugyanaz, mint Domján Edit halála előtt. Sokszor mondogatta, hogy nem tud többé énekelni, ám ennek ellenére hajtotta tovább a mókuskereket. Az éneklés maradt egyetlen öröme. A húr azonban elpattant benne. Fásult lett, kedvetlen, fiatalon megöregedett, élete látványosan hullott szét. Hazatérését követően már nem volt a régi, szinte mindig depressziós volt, furcsa és szétszórt. Mindig mosolygós szeme elszürkült, egészében kiégett ember benyomását keltette. Domján Edit aggodalmai beigazolódtak. Tartozásai nyomasztották, sokat alkoholizált, a *Carolina* című dal klipjében jól látszik, hogy ő már nem az az aranyos fiú, akit a közönség 1967-ben megismert.

Utolsó időszakában meglehetősen ivott, az alkoholnak nagy szerepe volt öngyilkossági „játékaiban”. Az ital depressziót váltott ki nála, életuntságot, szomorúságot. Eszébe jutottak bajai, és akkor úgy érezte, hogy meg akar halni. Az alkohol bátorságot is adott ehhez. Egy bizonyos mennyiség feldobta, de azon túl depressziós lett, és akkor elege volt az életből. Korábban is ivott, de akkor még nem itta le magát a sárga földig. Amikor becsípett, jókedvű volt, és lengyelül beszélt. Azt azonban szögezzük le: egyszer sem lépett ittasan színpadra.

Szörnyű gyermekkorával és a hatalmas sikerrel soha nem tudott egészségesen szembenézni. (Nem véletlen, hogy a melanholikus dalokat olyan nagy átéléssel énekelte.) Nyolcszor próbált meg öngyilkosságot elkövetni, de az utolsó pillanatban mindig segítséget kért, így ismerőseinek sikerült megmenteni az életét.

Domján Edittel közös lemeze

Szécsi Pál a hetedik öngyilkossági kísérletét követte el 1970-ben, amely annyira súlyos volt, hogy gégemetszést kellett rajta végrehajtani. Az NDK-ban is elvállalt egy fellépést, meg a Magyar Televízióban is, ugyanarra az időpontra. A kínos helyzet feloldásaként öngyilkosságot kísérelt meg. Szerencse a szerencsétlenségben, hogy a gyógyszerek bevétele után több embert is felhívott telefonon, hogy elbúcsúzzon tőlük, köztük Harangozó Terit is. Az énekesnő először nem vette komolyan a dolgot, de aztán mégis elment Szécsi lakására, ahol a zárt ajtó mögül hörgő hang hallatszódot ki. A zárat feltörték, és a mentő még éppen időben érkezett. Az énekes örökké hálás maradt Harangozó Terinek, neki írta emlékül az *Egy szál harangvirág* című dalt, de több duettet is énekeltek együtt.

1974. április 30-án, az utolsó kísérletet már nem tudták megakadályozni: az énekes önkezeléssel vetett véget életének. Bevette havi adag nyugtatóját és megivott egy üveg cseresznye-pálinkát. Mindig így csinálta – gyógyszer és ital. Bordó pizsamában feküdt a szőnyegen, mellette lógott a telefonkagyló, valakit még hívott. Szécsi Pál már Edit halála előtt is mást szeretett: S. Nagy István dalszövegíró feleségét. A nyomozás során kiderült, őt hívta, Mancinak telefonált utoljára. (Az utolsó időben nem volt sok barátja, S. Nagy Istvánnal barátkozott, és őrá számíthatott is. Most akkor képzeljük el azt a katasztrófát, hogy pont ennek az embernek a feleségébe szeretett bele. Ez nagyon nagy konfliktust jelentett neki.) Soha nem derülhet ki, valóban meg akart-e halni. Senki nem tudja, nyolc öngyilkossága fenyegetés vagy segélykérő kiáltás volt azért, hogy szeressék. Mindig tudatta, hogy vége, s valaki mindig odaért időben. Kivéve az utolsó esetet, amikor Mancinál hiába csengett a telefon, mert nem volt otthon. Szécsi Pált telefonkagylóval a kezében találták meg. Élete utolsó napján fékevesztetten jókedvű és feldobott volt, ami sokaknak feltűnt, hiszen ezt megelőzően nem sűrűn látták vidámnak. Ám

van olyan elképzelés is, hogy tudatosan készült a dologra, nem csak egy hirtelen fellobbanás volt. A barátai, a házvezetőnője nap mint nap ellenőrizték. Hiába tört rá egy depressziós hangulat, és kijelentette, mindennek vége, vigyáztak rá, és megmentették. Hogy ezt kijátssza, kettős ünnepet választott, másnap május 1-je volt, a munka ünnepe. Vidéken vállalt fellépést, s az első koncert után hazament, és Pestről telefonált az ismerőseinek, mintha vidékről hívta volna őket. Mindenki elhitte. Azt mondta, másnap megy a következő fellépésre, így senki sem kereste. Két napig. Csak akkor, amikor már a másnapi fellépésről haza kellett volna érkeznie.

Évtizedeken keresztül kutatták, hogy Szécsi Pál miért vetett véget életének. Sokan arra a következtetésre jutottak, hogy Domján Edit miatt lett öngyilkos, mivel öt héttel a színésznő halála után levelet írt egyik barátjának, amiben arról beszél, hogy valami megszakadt a lelkében, és így nem tud tovább énekelni. Ám az sem zárható ki, hogy bőrbetegsége, a pikkelysömör volt számára feldolgozhatatlan. Nővére szerint attól rettegett, hogy betegsége másokban undort kelt. A betegség okozta sebek állandóan viszkettek, varasodtak és fájtak. Betegsége miatt még a strandokat is elkerülte, jöllehet használt volna a napfény. Még a legvadabb kánikulában is hosszú ujjú fehér ingben járt. Időnként komoly állapotba került, ilyenkor az István Kórházba feküdt be, ahol tőtől talpig bekenték kenőccsel. Egyedül az arcára nem terjedt ki a betegség, ám folyamatosan attól félt, hogy ott is megjelenik. Mivel nagyon sebezhető, érzékeny ember volt, ezért minden bizonnyal komoly lelki gyötrelmeket okozhatott neki betegsége. Mindez összeadódhatott Domján Edit elvesztésével. De gondok voltak munkaeszközével, a hangjával is: hangszálggyulladását kapott, sokat kínlódott vele a téli hónapokban. Lehet, hogy ez is benne volt az utolsó lépésben. Félt, hogy tönkrement a hangja. Mivel hatalmas magasságokba jutott ahhoz képest, ahonnan in-

dult, mindig attól rettegett, hogy nagyot fog zuhanni. Rettegett attól, hogy valamilyen ok miatt pályafutásának vége szakad. És akkor mihez kezd?

Ráadásul családja, felmenői sem voltak hétköznapiak orvosi értelemben véve. Anyai nagypapja súlyos idegbeteg volt, és öngyilkos lett: 1933-ban leugrott a New York Palota legfelső emeletéről. Mint láttuk, édesanyja életvitele nem volt normálisnak nevezhető. Nyolcszor ment férjhez, hétszer elvált, egyszer megözvegyült. És emellé mániás depressziós volt, többször feküdt szanatóriumban. Szécsi Pál is rettenetesen labilis volt. Nagyon könnyen elkeseredett, egy pillanat alatt, apró-cseprő dolgok miatt. Elég volt, ha valaki, akivel beszélgetni szeretett volna, nem ért rá – attól nagyon ki tudott borulni. Pillanatok alatt váltott a hangulata a jóból rosszba és fordítva. Volt, hogy házibulit rendezett, és közben okkal, ok nélkül rossz kedve lett. De végigcsinálta, mintha mi sem történt volna.

Szécsi Pál halálakor mindössze harminc éves volt. Halála hírére gyászba borult az ország, rajongói egyszerűen nem tudták feldolgozni a veszteséget, hisztériahullám söpört végig az országon. Május 10-én a Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra. Rengetegen voltak, akik méltó búcsút szerettek volna venni tőle, és akadtak olyanok is, nem kis számban, akik a cirkusz miatt mentek. Temetése ezek miatt az emberek miatt egyfajta hisztérikus tömegbohózáttá vált. Idősebb nők nem az énekes emléke miatt voltak kint, hanem hogy megnézzék, kik vannak ott. Sutyorogtak, hogy odanézz, ez is itt van, az is itt van, az miért sír, ez miért nem sír stb. Sokan sikítoztak, a fájdalomtól megzavarodott rajongók mindenáron be akartak menni a ravatalozóba. A megvadult tömeg útját Koós János állta el kétségbeesetten, és azt üvöltötte a hisztérikus emberek felé: „El innen!” A ravatalozó ajtaját be kellett láncolni, különben betörték volna. Abszurd jelenetek játszódtak le a tömegben. Az emberek sikítoztak, elájultak.

Volt, aki Aradszky Lászlótól követelte, hogy énekelje el a *Pókháló van már az ablakon* című dalt. A sírnál Ihász Gáborék kénytelenek voltak a saját testükből kordont vonni a megvadult tömeg és a gyászoló hozzátartozók, barátok közé. Még a végén belökték volna őket a sírba! A temetés elmeháborodott emberek gusztusosan színjátéka volt.

Szécsi Pál legendája még ma is él, bár ahogy az idő halad, némileg elhalványulni látszik, dalai ritkábban szólnak. Még évekkel később is virágcsokrok százai borították sírját. Volt olyan gimnazista lány, aki az énekes sírjánál vett be egy csomó gyógyszert.

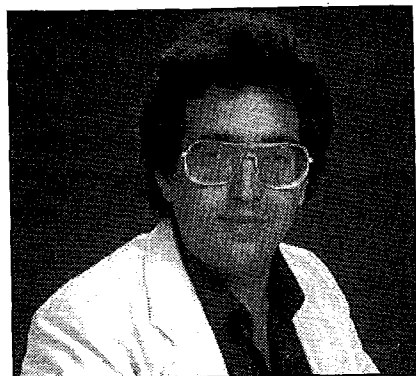
Halála után színielőadás készült szerelmi életéről *Szécsi Pál szerelmei* címmel, melyben Pozsgai Zsolt író hat szerelem és hat öngyilkossági kísérletről mesél. A darab természetesen zenés, nem maradhatott ki belőle a muzsika, a látványos előadásban tizenhét Szécsi Pál-dal hangzik el, természetesen a mai kor követelményeinek megfelelő hangszerelésben. A darab főszerepét Gergely Róbert alakítja.

Halála utána tiszteletére alapították meg testvérei a Szécsi Pál-díjat.

„ELMEGYEK, ELMEGYEK...” – MÁTÉ PÉTER

Máté Péter énekes-zeneszerzőnek mindössze harminchét év adatott a földi életből, ám ez elég volt ahhoz, hogy máig népszerű és érvényes dalokat alkosson – közel százötvenet. A mai napig felcsendülnek dalai rádiókban, tv-műsorokban, énekesi vizsgákon. Nem lehet őt megkerülni, hiszen szerzeményeinek különleges dallamvilága semmivel össze nem téveszthető, akárcsak jellegzetes, fátyolos, lírai, mégis erőteljes hangja. Sokan próbáltak a helyére kerülni, betölteni a szerepét, utánozva az előadásmódját – mindhiába. El lehet ugyan énekelni dalait, ám úgy, ahogyan ő, soha.

Máté Péter 1947. február 4-én született a budapesti Krisztina körút 143. alatti kétszobás lakásba. A család nehéz körülmények között élt, ne felejtjük el, két év telt még csak el a háború befejezésétől. Az édesapa egyedül keresett az öttagú családra, ráadásul még néhány tehetetlen rokont is segített. A kis Péter, fiú léte elég korán beszélni kezdett, ettől kezdve állandóan mesélni kellett neki. A gyerekverseket – már amelyik tetszett neki –

Máté Péter – harminchét évesen ment el

villámgyorsan megtanulta. Már egészen kis korában kiderült, hogy abszolút zenei hallással áldotta meg a teremtő, gyakorlatilag zenei zseninek született. Az alattuk lévő lakásban élt egy idős hölgy, akitől már elköltöztek felnőtt gyerekei. Nagyon szerette a kis Pétert, és majdnem mindennap lehívta játszani.

Egyik nap felhallatszott, hogy valaki zongorán pötyögi a *János vitéz* és a *Trubadúr* ismert dallamait. A hölgy álmélkodva mesélte Péter anyjának, hogy a kisfiú játszott, aki azelőtt még soha nem ült zongoránál, ezeket a dallamokat sem tanította neki senki, a rádióból leste el. Ettől kezdve a hölgy tanította nagy szeretettel és lelkesedéssel a zene alaptörvényeire. Amikor beírátták az első osztályba, kérték a szülők, hogy vegyék fel zeneoktatásra, de ez nem ment simán, mert elsőst nem szoktak felvenni. A végén mégis meghallgatták, és mivel megállapították, hogy abszolút hallása és kivételes zenei érzéke van, felvették. A második év végén, az osztályvizsgán – ami egy kis koncert volt – a szülők összesúgtak, amikor Péter került sorra, hogy most fog muzsikálni a zongora. Amikor a család kiment a teremből, egy férfi oda-

ment a nyolcéves gyereknek gratulálni, hogy ő még soha nem hallotta egy gyerektől ilyen átérzéssel és megértve játszani Bartókot. Akkoriban még csak klasszikusokat játszott. Zenetanára, Geszler György viccesen csak „kis Gershwin”-nek szólította. Oktatta Bágya András és Balassa P. Tamás is. A zenén kívül egyetlen hobbija volt, az állatok. Többek között sündisznót és baglyot is szerzett. De szerencséje is volt, mert olyan környezetben nőtt föl, amelyben képességei kibontakozhattak. Benkő Lászlóval, akit az Omega együttes billentyűseként ismerhetünk, egymás mellett lévő házban laktak Budán, a Krisztina körúton, úgy, hogy pont a szomszéd lakás volt a szüleiké. Többek között azzal szórakoztak, hogy a két szoba közt kihúztak egy madzagot, és cipőpasztás dobozból csináltak egymás között telefonokat. Így beszéltek meg, hogy mikor találkoznak, ki mikor fejezi be a leckét, meddig zongorázik. Ugyanott lakott Márton András is, a színész-rendező, és már akkor megbeszélték, hogy amikor nagyok lesznek, és ő föllép mint előadóművész, akkor Máté és Benkő fogja kísérni zongorán. Ugyanis a két szomszéd srác már 8-9 évesen elég jól tudott zongorázni ahhoz, hogy naponta közösen játsszanak, és kis csodagyerekként operafíráson törjék a fejüket – el is készült a gyerekkori nagy mű. Amikor a rock and roll megérintette a korosztályukat, versengve püfölték a zongorát akár Mátééknál, akár Benkőéknél, hogy a csajok előtt villogjanak. A szigorú zongoraórák befejeztével hallás után szedték le és játszották a futó slágereket.

Tanárai azt akarták, hogy zenei gimnáziumba adják a szülők, ám ők ezt nem szerették volna. Félték a művészi pályától, mert azt nagyon göröngyösnek és küzdelmesnek tartották, különösen az olyan érzékeny embernek, mint amilyen Péter volt. Jóllehet minden jel arra mutatott, hogy a kamasz a zenélésre született, szülei mégis inkább külkereskedőnek szánták. Mivel a nála tíz-négy évvel idősebb bátyja külkereskedő lett, így döntöttek

el, hogy Péter is legyen az, hiszen az nem olyan bizonytalan út, mint a muzsikusé, hanem sokkal kiszámíthatóbb pálya. Szerencsére nem lett belőle szürke küller, mert tehetsége, zeneszeretete nem hagyta elmúlni zenési ambícióit. Becsülettel elvégezte a Külkereskedelmi Főiskolát – ezért beszélt olyan jól angolul. Egy anekdota szerint egy alkalommal Drezdában egy bárban szóba elegyedett egy amerikai úrral, beszélgettek a világ dolgairól, zenéről, irodalomról. Az amerikai egyszer csak megkérdezte: „Nincs kétségem afelől, hogy ön amerikai, de melyik államból jött ide? A kiejtése ugyan erősen emlékeztet az én iowai tájszólásomra, de mégis valami más ízt érzek benne!” Mikor Péter megmondta hová valósi, az amerikai levegő után kapkodott. Ilyet nem nagyon látni, hogy valaki félórás beszélgetés után áthangolódjon a beszélgető partner anyanyelvi dialektusára.

A család csak hobbinak gondolta a zenélést, amit majd kinő a gyerek. Hát nem nőtte ki. Egyik karácsonyra kapott egy magnot, bátyja vitt neki Elvis felvételeket, azt hallgatta éjjel-nappal. Akkor érezte meg véglegesen, hogy ez az ő világa. Elvistől tanult meg énekelni, természetesen angolul. Első zenekarát 1965-ben alapította, majd egy klubban énekelt velük. Szülei ekkor nagyon megijedtek, kérték bátyját, hogy beszélje le a zenei pályáról, de ezt még a szülei kedvéért sem tette meg. Akkoriban már sokat komponált is. A hatvanas évek vége felé Máté Péter egyetemi klubokban lépett fel zenekaraival, de azok még a külföldi slágerek megszólaltatásáról szóltak – a Beatlestől, Elvistől stb. adtak elő számokat. Akkoriban sokan egyébként csak Máté Péter előadásában hallhatták például Elvist. (1968-ban a Műszaki Egyetemen működött Máté Péter Klub is.) Egy klubban hallotta őt először S. Nagy István is, aki saját dalok írására és a magyar nyelvű éneklésre biztatta. 1973-ban kezdtek közösen dolgozni, majd komoly barátság is szövődött közöttük. Máté Péter eleinte a Thomastic, majd a Főnix együttesben játszott. Az utóbbi bizonyult tartósabb-

nak, velük hosszú ideig dolgozott. Más zenekarokkal is fellépett, ám a főnixes fiúk megszakításokkal ugyan, de a legutolsó időkig is kísérték. A szólókarrier csak ezután kezdődött. Beiratkozott a Magyar Rádió tánczenei stúdiójába, ahol három neves tanárnak is növendéke volt: Geszler Györgynek, Bágya Andrásnak és Balassa P. Tamásnak – tehát a szakma mestereitől tanult.

Éveken át, énekesi pályafutása első éveiben, minthogy a hatvanas években még túlnyomóan ez volt a divat, kizárólag angolul énekelt. Magyar létére azonban meg kellett tanulnia magyarul énekelni. Bergendy István lett első szakmai segítőtje ezen a téren. Máté Péter 1967-ben készítette el első saját felvételeit *Úgy várom, jössz-e már?* és *Mondd már* címmel, és még ugyanebben az évben a *Néger zongorista dala* című felvétellel a polbeat fesztiválon első díjat nyert. Első nagy létszámú közönség előtti fellépésére 1968 nyarán a Budai Ifjúsági Parkban került sor. Nagy előrelépésnek számított, hogy a polbeatsiker után felvették néhány saját dalát a rádióban. Ezek a felvételek többszörös pop történeti csemegék, ugyanis Máté Pétert az Illés együttes kísérte. Mégsem ismerték el eléggé tehetségét, majdnem tíz év kellett ahhoz, hogy 1976-ban kijöhessen első nagylemezével, az *Éjszakák és nappalokkal*. Mint egyszemélyes rockert, nem tudták hová besorolni. Kezdeti be-robbanása a popzenei élvonalba egyáltalán nem jelentette automatikusan a sikerek állandósulását. Megindult bizonyos féltékeny körök szakmai furkálódása Máté Péter ellen. Kétségtelen ugyanakkor, hogy ő sem menedzselte magát megfelelően, ebben végig konzekvens volt. A zenén kívüli világhoz sohasem értett igazán, neki sokkal nagyobb energiájába került egy adott szintű elfogadtatás elérése, mert sohasem tudta igazán megérteni, hogy önmagában a művészet sajnos messze nem elég ahhoz, hogy valaki állandóan az élvonalban legyen. Megjelent a polbeatfesztiváloktól kezdve a táncdalfesztiválokig mindenhol, de valahogy mindenholnan kilógott. Anyagilag rákényszerült arra, hogy lo-

kálokban játsszon, ezért vendéglátós zenészként is kezelték. Nem vették észre, hogy árad belőle a zene. A saját dalait énekelte, és mindenben saját magát adta. S. Nagy István komoly szerepet játszott pályafutásában, felismerte benne a tehetséget. Ráadásul ő volt olyan erős ember a Sláger- és Sanzonbizottságban, hogy érvényesíteni tudta az akaratát. Azonosulni tudott gondolataival, csiszolta a szövegeket és legalizálta is. Mindemellett Máté Péter barátja is volt. Egy anekdota kettejük kapcsolatáról: S. Nagy István születésnapj vacsorát rendezett, melyen többek között jelen volt Máté Péter és Szécsi Pál is. A házigazda bablevest főzött csipetkével. Amikor kiszedte a levest a tányérokba, Szécsi gondolt egyet, és kanálával fellőtte a babszemeket és a csipetkéket a plafonra. Mellette ült Máté Péter, aki igencsak elítélte ezt a magatartást. Lehajolt, megragadta Szécsi fellépőnadrágja szárát, és bokától combig széttépte. Majd így szólt: „Jól jegyezd meg! A babot esszük! Nem lőjük a plafonra!”

Változatos pályája során Szocsiban és Athénban ért még el fesztiválhelyezést, előadói díjat nyert a párizsi sanzonversenyen, fellépett többek között Kubában és Kanadában is. A hetvenes évek elején rendszeresen szerepelt a Műegyetem Ezres Klubjában. 1973-ban a *Hull az elsárgult levél* című dala első lett a Made In Hungary rádiós vetélkedőn. 1973 és 1974 között az Express együttesel lépett fel, többek között a drezdai dalfesztiválon. 1976-ban harmadik helyet ért el az írországi Castlebarban, 1977-ben másodikikat az *Együttlét* című dallal a Metronóm 77 televíziós fesztiválon. 1979-ben megkapta a Magyar Rádió nívódíját, 1981-ben a legjobb hangszerelés díjával jutalmazták a táncdalfesztiválon.

Elmegyek című dala *Nicolas* címmel Sylvie Vartan előadásában világláger lett. A Zeneműkiadó egyik tehetséges fiatal szervezője, Knisch Gábor levelezett olyan kinti producerekkel, akik jó szerzeményeket kerestek a világ nagy előadói számára, aztán ki-

vitte a Midem zenei vásárra Cannes-ba, és el tudta adni 1979-ben. Nagyon ritkán fordul elő, hogy magyar előadó száma első helyre küzdje fel magát nyugat-európai slágerlistákon – Máté Péternek ez sikerült. Egy anekdota szerint egy magyar újságíró felkereste Sylvie Vartant, aki nem ismerte személyesen Máté Pétert, sőt még azt sem tudta név szerint, hogy ki írta a dalt. Megkérdezte a magyar újságíró, hogy hallotta-e az eredetit, mire az énekesnő igennel felelt. „Milyennek képzeled el a magyar előadót a hangjából ítélve?” – érkezett a második kérdés. Mire a megdöbbenő válasz: „Hát azt hiszem, hogy egy magas, kékszemű, szőke NŐ!” Máté Péter ezt követően is küldött számokat, minden sikeres új dalát megcsináltatta angol szöveggel is. Bízott benne, hogy előbb utóbb megismétlődik a siker.

Igazán sokoldalú volt, hiszen nemcsak énekelt, de zongorázott, zenét szerzett, hangszerelt musicalt (*Jesus Christ Superstar*), írt színházi kísérőzenét (*A királynő katonái*, *Kaméleon*). Az S. Nagy István – Máté Péter szerzőpáros írta a *Krízis* című rockmusicalt is, amit a margitszigeti szabadtéri színpadon adtak elő, az egyik főszereplő, Csongrádi Kata balesete miatt azonban csak néhány alkalommal. (E műnek különlegessége, hogy a rockzenészeket és a színművészeket itthon talán először állították egy színpadra; a szereplők többek között Csongrádi Kata, Vikidál Gyula voltak). Énekelt számtalan duettet is, többek között Cserhádi Zsuzsával, Házy Erzsébettel, Dékány Saroltával és Zalatnay Saroltával. Írt dalokat kollégáinak is: Korda Györgynek, Aradszky Lászlónak, Karda Beátának és Koós Jánosnak.

A zenében képtelen volt a megalkuvásra, csak tökéleteset volt hajlandó kiadni a kezéből. Egy zenei felvétel előtt például mindig számtalanszor körbejárta a termet, akusztikailag mindennek rendben kellett lennie, a hangszerelést számtalanszor javította, és rendkívül érzékenyen vigyázott, hogy a szólamok, az ének, a magnósávok tisztán szóljanak. Ha hibát észlelt, újra és újra fel-

vette, eljátszatta, ráénekelte. Talán ez a tökéletességre való törekvés tette, hogy nagyon szorongott, minden fellépés előtt izgult. Csak profikkal volt hajlandó dolgozni, és másoktól is ugyananyit várt el, mint önmagától.

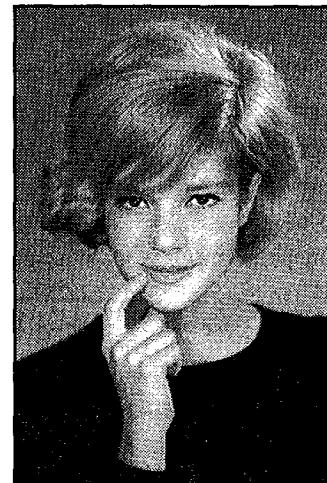
Mindkét végén égette a gyertyát. De életét a zene töltötte ki, és bármennyire is családszerető volt, egy ilyen emberrel nagyon nehéz lehetett együtt élni. Első házassága Dékány Saroltával (Koós János későbbi feleségével) nem sikerült jól, hamar fel is bomlott, de második feleségével, Edittel tizennégy évig éltek együtt. Ennek a házasságnak két gyermek lett a gyümölcse, Edit és Dorottya. Egy zenésszel együtt élni majdnem olyan, mint egy kamionossal, ezért a krónikus apa- és férjhiányt orvosolni kellett valahogy. Nyaranta Máté Péter nem vállalt munkát, ilyenkor a család levonult pázmándi parasztházukba, és bepótolták az egész évi lemaradást.

Máté Péter önpusztító volt, amivel nem lehetett mit kezdeni. Ez nem a zsenik kiváltsága, ez minden művész életének egy korszakára jellemző. Ha kedvező közegben él, akkor megvédi. Ő túlhajtotta magát, de így tartotta jónak; biztosan sok dal benne maradt. Szerencsétlenségére csak a halála döbbsentette rá az embe-
reket arra, hogy ki is volt ő valójában. Bármit alkotott, bármilyen sikere volt, elégedetlen volt önmagával, mindig jobbat és jobbat akart. Általában véve gátlásos ember volt, és a külsejével sem volt száz százalékgig elégedett, mégis a színpadon úgy tudott jelen lenni, hogy oda kellett rá figyelni. A szórakozóhelyeken és bárókban szokásos zsibongás elnémult, amikor játszani kezdett. Ráadásul több nyelven is konferált, ha kellett, merthogy kiváló nyelvérzéke volt. Olyan jól beszélt angolul, hogy nemegyszer tősgyökeres amerikaiak nézték. Ez persze nem csoda, hiszen nemcsak a rock and rollt, de az angolt is legfőbb tanítómesterétől, Elvistől tanulta. Máté Péter sajnos komolyan ivott, amivel gátlásait és szorongásait próbálta föloldani. Minden fellépése előtt stresszes volt, és ezt

az alkohollal próbálta meg oldani. (Rövidet ivott sörrel.) Gyűlölte a szemüveget, de nem látott nélküle. Állandó félelemben élt, vajon eleget nyújt-e a közönségnek? Bár mindig mindent kiadott magából a színpadon, előtte sose volt meggyőződve, elég lesz-e, vagy sem? Doppingolta magát. És amikor izzadtan, kimerülten lejött a színpadról, akkor lenyugvást, idegi lazulást várt az italtól. Volt olyan, hogy időközönként hónapokra leállt a piával. Ez úgy zajlott, hogy szeretteinek előre bejelentette, egy bizonyos dátumig egyetlen kortyot sem iszik.

Ezt másodpercnyi pontossággal be is tartotta, ám amikor elérkezett a fogadalom idejének utolsó perce, már idegesen nézte az óráját. Később aztán bepótolta a „lemaradást”. Az önmegtartóztatás időszakában kigúnyolta azt, aki akár csak egyetlen korty szeszt is leengedett a gégéjén, de mikor eljött az ő ideje, finoman szólva nem tartotta rendes embernek, aki nem ivott vele. Nagyon erős kisebbségi érzés volt benne, pedig egy magas, jó kiállású, sikeres zenész volt. Állandóan elbizonytalanították, megmondták, hogy milyen típusú dalokat írjon. Bele kellett kapaszkodnia minden lehetőségbe, függött a szervezőktől, a lemezgyártól, a fesztiváloktól. Volt, hogy öt-hat hagniban lépett fel naponta, ami bármennyire is jó anyagilag, teljesen felőrli az életet, és aki egyszer ebbe belekerül, az nem mer kiszállni.

Az alábbi anekdota az ivásról szól. A sok kicsapongás miatt kellett volna feleségét kiengesztelnie, ezért egy barátjával – mint jóra való férfiak – elindultak szombat reggel bevásárolni. De a vá-

Sylvie Vartan Nicolas címmel vitte világsikerre Elmegyek című slágerét

sárlás úgy alakult, hogy folyton betértek egy-egy sörözőbe, bekukkantottak kocsmákba, ezért az énekes és haverja már délelőtt nagyon csúnyán lerészegedett, és ez a helyzet délutánra csak romlott. Képzeliük csak magunk elé a két jól öltözött figurát, amint hálós szatyrokat, cekkereket lóbálva, egyre vidámabban dülöngéltek szombat délelőtt Balatonfüred utcáin, miközben a feleségek folyamatosan kapták az ismerősök jelentéseit a férjek „bevásárlásáról”. Amilyen szerény, szinte gátlásos ember volt normál állapotában, olyan agresszív is tudott lenni kapatosan. Igaz, hogy pont úgy nézett ki vastag keretes szemüvegével, mint egy zeneiskolás pedálgép, ám a valóságban Máté Péter vagány, laza fickó volt. Sajnos valószínűleg korai halálában is közrejátszott, hogy annyi végén égette a gyertyát, ahány végén csak lehetett. Viszont ugyanezzel a maximalizmussal állt a zenéléshez is: megszállott volt, és zenei polihisztor. Előfordult, hogy egy külföldi fellépése előtti éjjel derült ki, hogy tévesen adták meg a zenekari felállást, másnap délelőtt viszont próba volt. Máté Péter egymaga simán megbirkózott a helyzettel. Egész éjszaka dolgozott, reggel ötre össze is dobta az új hangszerelést és az összes zenekari tag szólamát.

A feszített tempót 1984-ig bírta szervezete. Szó szerint az egész ország gyászolta, amikor Kudlik Júlia tv-bemondónő remegő hangon olvasta be a gyász hírt. „Vasárnap volt, amikor elhagytál” – énekelt Máté Péter az Elmegekben, és kísérteties módon ő is egy vasárnapon ment el: szeptember 9-én szívrohamban hunyt el. A sorozásnál állapították meg, hogy a szíve nincs rendben, ezt ő is tudta, de mégsem kímélte magát, mert mindig a legtöbbet akarta nyújtani szeretett közönségnek. A stressz, a napi 20-30 kávé, a három doboz cigaretta, az ital, a hatalmas évések, majd fogyókúrázások vitték el. Egyszer egy önálló, vidéki koncertjét elfelejtették időben meghirdetni és szerencsétlenségére még a hangszálai is begyulladtak, injekciókkal tudott csak fellépni, és félházat talált. Lelkileg és fizikailag is teljesen kiborulva kezdett el

énekelni. Közben valahogyan a környéken elterjedt önálló estjének híre, és szünet után a terem zsúfolásig megtelt. Ezt úgy hálálta meg, hogy betegen egy órával tovább énekelt, mint az eredeti műsoridő. A színpalak mögött édesanyja kétségbeesve izgult, mikor fog összeesni.

Temetésén tele volt a Farkasréti temető gyászolóival. Amikor felhangzott az *Elmegek* című dala, sokakból kitört a zokogás. Csak halála után vált Máté Péter igazán népszerűvé. Hiába énekelt a bárókban dalait, az a közeg túl szűk volt. Hiába volt meg az elképzelése arról, hogy valaminek hogyan kéne szólnia, ha nem volt mögötte egy zenekar. Ez leszűkítette a hallgatóságát. Halála után derült ki, mennyire egyéni a zenei világa – ez a kettesével vagy négyesével adagolt dalaiból nem jött le. Nem volt önálló Máté Péter-koncert, ő csak részt vett koncerteken. Nem volt szervező alkat, hogy egy homogén együttest hozzon létre, amilyen a Metró, az Illés vagy az Omega volt, ahol ő lehetett volna a frontember.

Haláláig négy nagylemeze jelent meg.

FEKETE BÁRÁNYOK – A MAGYAR ROCKZENE KÁLVÁRIÁJA

A rockzene a hatvanas években kezdett tért hódítani hazánkban, ám ekkor még beatnek hívták. Olyan zenekarok bábáskodtak születésénél, mint az Omega, a Metró vagy az Illés. A Hatalom azonban már ekkoriban figyelte a jelenségre, mivel az együttesek hatalmas mozgósító erővel bírtak a fiatalság körében. Figyelemmel kísérték tevékenységüket, beleszóltak szövegekbe, dalokat tiltottak le, megmondták, kinek lehet lemeze, s kinek nem. A magyar rockzene bizonyos ágai sokszor nehéz és viszontagságos utat jártak be, a rockzenészek nem tartoztak a Rendszer

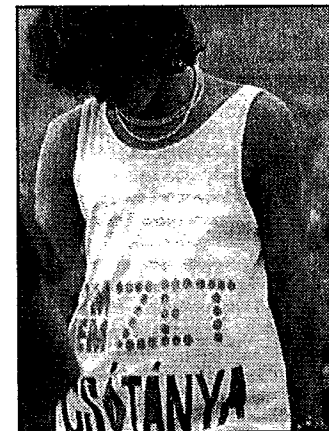
kegyeltjei közé. Erdős Péter vezetésével a Hanglemezzgyár döntötte el, kiből lehet sztár, s kiből nem. Az első hardrock-csapatok, mint a Taurus vagy a Tűzkerék ugyanúgy nem adhattak ki lemezt, mint a 70-es évek végén, a 80-as évek elején indult punk (Beatrice), alternatív (Kontroll Csoport) és heavy metal (Moby Dick, Pokolgép) bandák sem. Egy-két, lemezzgyár által támogatott csapaton kívül (Piramis, Dinamit) szinte mindenkit margóra szorítottak. A kommunisták „figyelmének” köszönhetően nem egyszer betiltották koncertjeiket. A független rockzenekarok számára a kitörés nem volt könnyű, mivel a magyar hanglemezzgyártást is a párt uralta; Erdős Péter volt a Magyar Hanglemezzgyártó Vállalat vezetője. Mivel ez a cég kiadási monopóliummal rendelkezett, saját kényére-kedvére döntött abban, hogy milyen lemezeket adjon ki. Sőt mi több, az együttesek dalszövegeit keményen cenzúrázták, néhol be is tiltatták. Lehetne itt említeni pl. a Hobo Blues Band *Moszkva tér blues*-át, melyben az első sor így szól: „A Moszkva térig jár az 56-os busz...”. Ez ugyebár a szemükben célzás lehetett az ’56-os eseményekre. De meg lehetne említeni az EDDA Művek harmadik. lemezét, ami igazából már egy cenzúrázott változat. Nem véletlen tehát, hogy nagyon sokat utálták Erdőst, mert egy személyben tőle függött a magyarországi lemezzkiadás. A Neoton Famíliat bezzeg nyomta pénzzel – világsztárt akart belőlük faragni –, mi több, Csepregi Éva az élettársa is volt.

Amikor a nyolcvanas években már javában repedezett a szocialista Magyarországnak nevezett tákolmány, és a nyíltan nem kimondott gazdasági válság mellé társadalmi problémák is társultak, akkor egyre nőtt azoknak a fiataloknak a száma, akik elfordultak a rájuk erőltetett „bálványaitól”, és olyan zenekarokat találtak hitelesnek, amelyeket a Sanzonbizottság és a mindenható Erdős Péter vezette lemezzgyár nem tűrt meg. Kialakult egy egyre nyilvánvalóbb szembenállás a „hivatalos” popkultúra (például a

diszkó) és a „csövesek” között. Erdős Péter rémuralma vezetett a P. Mobil ellehetetlenítéséhez, és ennek köszönhetően szigetelődött el, majd vált legendává a Beatrice. Nagy Feró majdnem bele is halt a dologba.

A híres-hírhedt Beatrice megpróbáltatásai 1978 elején indultak. A punknak tartott csapat szinte hetek alatt gyűjtött magának jelentős rajongótábor: a Piramis tinis világából kinőtt, kikeményedett „csövesek” csatlakoztak a zenekar

táborához, a sehol és senkinek nem számító, intézetis, szipusgyerek, az akkori szocitársadalomból kilógó, lázadni próbáló értelmiségipalánták kattantak rá Feróék őszinte, kőkemény rockjára. Nagy Feró és társai akarataukon kívül kerültek a lázadó magyar együttes szerepébe, és egyszer csak azon kapták magukat, hogy az ő koncertjeikre jár a legtöbb „balhész” arc, ők okozzák a legtöbb botrányt, és a hatalom ott tesz nekik keresztbe, ahol csak tud. A Beatrice azonban felvette a kesztyűt, és kerülve a kompromisszumokat olyan témákról énekelt, melyekkel a külvárosi fiatalok éppúgy azonosulni tudtak, mint az unatkozó egyetemisták. Alig fél éves működés után a Beatrice a hetvenes évek legnagyobb rockbotrányát is szállította: 1978 nyarán a Budai Ifjúsági Parkban – amíg a rendezők az argentínai futballvébét nézték az irodában – egy fellelkesült rajongólány önkéntes erotikshowja után bőszerkós, hosszú hajú Ricések másztak a színpadra. A botrányt jól fölfújta a kor nem éppen rockbarát és nem éppen elfogulatlan sajtója, a kultúrkáderek fölfigyeltek a Rice szövegeire, kész volt a politikai ügy, a rendszerellenes botrányzenekar mítosza. Ezzel az

„A nemzet csótánya” – Nagy Feró a Beatrice feloszlását követően kis híján öngyilkos lett

együttes népszerűsége csak nőtt, de létfeltételei egyáltalán nem javultak, sőt. Mivel az első magyar punkjellegű banda nem volt hajlandó beállni a szocialista kultúra kiszolgálói sorába, ezért rágalmak özönét zúdították rájuk. Ilyen volt a hírhedt „csirke-darálás”, ami természetesen nem volt igaz, ezt a hanglemezyár akkori mindenható atyáúristene, Erdős Péter találta ki. Nagy-lemezük nem jelenhetett meg, Nagy Feró útlevelét bevonták, a banda működését lehetetlenné tették. Ekkor adta magának Feró „A nemzet csótánya” titulust. Volt olyan időszak, amikor az egész országban be voltak tiltva, sehol nem játszhattak, csak Nyíregyházán. A belügyesek besúgókat küldtek rájuk, aminek biztos jele a *Térden állva* című nóta volt: amikor a dal elkezdődött, mindenki letérdelt, csak a besúgók nem, mivel ők nem ismerték a rituálét. Nem egyszer ezt követően gumibotos rendőrök rohantak be, akik feloszlatták a tömeget. Bizton állíthatjuk, hogy a korszak legellenzékibb csapata voltak, ők merték egyedül a hazug rendszer szemébe mondani, hogy „nem kell”, és a *Jerikó falaival* a hivatali értetlenségről énekeltek. Ebben a korszakban alakult ki az úgynevezett csöves öltözködés, aminek meghatározó eleme volt a babos (piros alapon fehér pöttyös) kendő, a szakadt farmer és a fekete bőrdzseki. Feróék lemezlehetőséghez nem jutottak (ugyan az Omegával és az LGT-vel közös koncertjükről jelent meg felvétel), koncertlehetőségeiket erősen korlátozták, és hiába látszott oldódni többször is az ideológiai blokád (például a *Nem nekem tanulsz* című dalt a KISZ is díjazta), 1981-ben ele-

Baksa-Sóos János, a Kex frontembere – a belügyesek megpróbálták halálra gázolni, majd később kis híján agyonverték

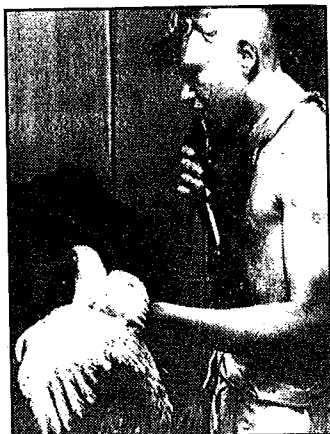
gük lett: feloszlottak. Nagy Ferót a Beatrice feloszlását követően annyira sarokba szorították, annyira ellehetetlenült az élete, annyira mellőzött és pénztelen volt, hogy mély depresszióba esett, és komolyan foglalkozott az öngyilkosság gondolatával. Tisztább perceiben megkérte barátait, hogy vigyázzanak rá, nehogy egy óvatlan pillanatban kivesse magát a nyolcadik emeletről. Valóban azt hitte, benne van a bibi, magának köszönheti, hogy nem kell sehová. Barátai és szerettei azonban mindvégig mellette álltak, így kigyógyult depressziójából, ma már vidám, jópofa ember. De nem sokon múlt, hogy nem lett a magyar rocktörténet egyik legendás halottja.

Akadtt azonban olyan csapat is, akikkel még keményebben bántak el Erdősék. Történetesen a CPg nevű punkbandára gondolunk. Az 1979-ben, Szegeden alakult csapat tagjait a rendőrök szinte a kezdetektől fogva vegzálták az akkor még Pol Pot megye-ként nevezett Csongrádban. Sűrűn, bilincsbe verve vitték be őket a kapitányságra, sőt néha pár pofon is elcsattant. Idővel Pestre tették át működésüket, és olyan dalokkal váltak népszerűvé, mint az *Áll egy ifjú élmunkás a téren*, valamint az *Erdős Péter*. Ez utóbbi nóta a lemezgyár mindenható vezetőjéről szól, és refrénje így hangzik: „Erdős Péter, a k*rva anyád!!!”, de olyan felkonferálást is megengedtek maguknak, hogy „Rohadt bűdös kommunista banda /Miért nincsenek ezek felakasztva”. Szövegeik elhangzottak, tények. De a rájuk (is) fogott csirke-darálás a hatalom koholmánya volt. (Csirke-darálást egyébként már próbáltak ráfogni Nagy Feróra és a Rollsra is.). Az igazság az alábbi: a srácok egyik koncertjük fényét emelendő loptak egy tyúkot, hogy azt majd az énekes lábára kötik. Hogy, hogy nem, az ártatlan szárnyas valahogy meglógott, a felhevült rajongók közé tévedt, ők tépték szét. Innen azonban már nem volt megállás, a hatalom kíméletlen támadásba lendült: Erdős Péter a *Kritika* című folyóirat 1982 augusztusi számában élesen bírálta a szennyhullámot, mely kezdi előnteni a

magyar rockzenét. Néhány héttel később a banda tagjait letartóztatták izgatás gyanújával. A rengeteg tanút és bizonyítékot felvonultató per végén – melyben még fasisztáknak is megpróbálták beállítani őket arra hivatkozva, hogy a CPg név Cigány Pusztító Gárdát jelent – antikommunista beállítottságuk miatt a fiúkat másfél-két év börtönre ítélték, egyedül a basszusgitáros úszta meg a kapárt fiatalokúságára való tekintettel. Az énekes büntetése letöltését követően disszidált.

Kíméletlenek voltak Erdősék a D. Nagy Lajos nevével fémjelzett Rolls Frakcióval is. A csapat miatt szüntették meg a kommunisták az *Egymillió fontos hangjegy* című könnyűzenei tv-műsort, amelyben 1983-ban bemutatott egy Rolls koncertfelvételt, melyen elhangzott a *Fejezetek egy iskolás gyermek naplójából* című nóta, abban is az ominózus két sor: „Állva pisilek és ülve kakálok, de mégis úgy érzem, tisztesség dolgában elég szarul állok.” Ez vágta ki a biztosítékot. Ezzel párhuzamosan fellépési lehetőségeik egyre korlátozódtak. 1984-ben elkészült ugyan első és egyetlen nagylemezük, ám az a hangmérnök „jóvoltából” szinte hallgathatatlan – nyilván nem véletlenül.

Akadott olyan is, akit el akartak tenni láb alól zenészi tevékenysége miatt. A Kex énekes-frontembere, Baksa-Soós János járt majdnem így. Az első igazi underground csapatnak tekinthető legendás rockegyüttes 1969 és 1971 között létezett. Baksa nem tett lakatot a szájára. Ha a láthatáron volt egy hivatalos állami ünnep, az bizony nem maradt ki a műsorból. Ha április 4-e volt,

A CPg-re (is) megpróbálták rászútni a csirkedarálás bélyegét – Haska, a csapat énekes az ominózus baromfival

eljátszotta a felvonulást (tömeg, repülők), melyet azzal fejezett be, hogy a katonák bombát dobnak a szocialista hazánk szocialista vezetői által elfoglalt tribünre. November 7-én pedig nemes egyszerűséggel feltette a kérdést, hogy „Mit keresnek itt az oroszok?” Majd közölte, hogy „a mi országunk felé elindultak a vörös armádiák”. Majd Baksa lement a közönség közé, és eljátszotta, mint menetel a legyőzhetetlen Vörös Hadsereg. De megzenésítették a proletárköltőnek titulált József Attila *Tiszta szívből* című versét. Valamiért ez is szálla volt a hatalom szemében. A fentiek ismeretében nem írható a véletlen számlájára, hogy a csapatra felfigyelt a Belügy. III/3-as ügynökök figyelték árgus szemekkel ténykedésüket, és jelentettek mindent feljebbvalóiknak. Baksa külön dossziét kapott, mozgását rendszeresen figyelték. A hetvenes évek elejére egyre inkább megfagyott a csapat körül a légkör. Egyre kevesebb fellépési lehetőséghez jutottak, és Baksát egy alkalommal megpróbálták elgázolni egy teherautóval, ami hajszáll híján sikerült is. A Színművészeti Főiskolára (ahova filmrendező szakra jelentkezett) nem vették fel. Nem sokkal ezután azonban betelt a pohár: egy ártatlan utcai tréfa ürügyén (eljátszotta, hogy a szerelmét hívja fel, aki kidobja, mire ő kiborul) két rendőr elráncigálta a telefonfülkétől, majd készülékrongálás címén csaknem félholtra verték gumibottal. Ez lehetett az üzenet a hatalom részéről, amit Baksa meg is értett: összepakolt, és családjával együtt elhagyta az országot. Minden bizonnyal jól döntött: ha itthon marad, előbb-utóbb agyonverték volna.

A rendszer talpnyalói nemcsak a kemény zenét és szövegeket produkáló csapatokkal bántak el, de olyanoknak is keresztbe tettek, mint a konszolidált muzsikát és szövegeket felvonultató Omega.

Az Omega 1968-ban Angliában turnézott, és a keleti blokkból való „egzotikum” kihangsúlyozására a menedzsment erre az időre Omega Red Star névre keresztelte az együttest. Amellett, hogy játszhattak a legjelentősebb angol klubokban, lemezszerződéshez

is jutottak, így elkészíthették első albumukat – angol nyelven – *Omega Red Star from Hungary* címmel. Még ugyanabban az évben visszatértek Angliába, azonban azt a turnét félbe kellett szakítaniuk, és második kinti lemezüket sem rögzíthették. Ennek az volt az oka, hogy itthon tudomást szereztek a lemezfelvételtől, a Magyar Hanglemezyártó Vállalat pedig nem hagyhatta, hogy egy magyar beategyüttesnek hamarabb legyen külföldön – és főképp Nyugaton – nagylemeze, mint idehaza. De másképp is büntették őket: a *Gyöngyhajú lány*ból nem lehetett világsiker. Az Omega az 1970-es mallorcai Barbarella Fesztiválról Párizsba utazott volna a dalt lemezre venni, ám nem a francia fővárosba, hanem Makóra utaztak – ott kellett felsőbb utasításra koncertezniük. A csapat tagjai ekkor összeültek a hotelszobában, és megszavazták, hogy disszidáljanak-e, vagy Makón bulizzanak egy jót. Ez utóbbi nyert. Ám a nagy lehetőség elúszott. A dalt a kilencvenes évek közepén a Scorpions vitte sikerre *White Dove* címmel.

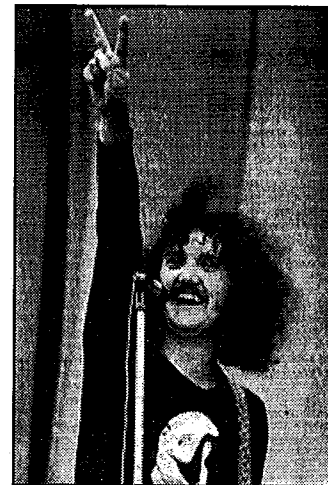
Zűrzavaros időszak volt ez, sok banda feladta a szélmalomharcot, feloszlottak. Kiváló muzsikuskok, meg nem értett zeniek szöktek nyugatra az állandó tiltások, besúgások, az anyagi és erkölcsi ellehetetlenítés elől, mint Bencsik Sándor (akiről az emigráns magyarokról szóló könyvemben olvashatnak). Innen már csak egy lépés Radics Béla tragédiája, aki halálra itta magát.

JIMI HENDRIX ÖNPUSZTÍTÓ TANÍTVÁNYA – RADICS BÉLA

A legendás gitáros élete és munkássága a korai magyar rock-történet tragédiája. Gitártechnikája, zeneszerzői képességei még ma is valóságos legendák. Rajongói, tisztelői a magyar Jimi Hendrixnek, gitárkirálynak hívják, míg ő önmagát R. B. kapitánynak titulálta. Az akkori kommunista rendszer alapjai-

ban próbálta elnyomni a tehetséget, abban az időben szabadon lehetett feljelentgetni, és megszólták az embert piros csizmája, hosszú haja és zenei ízlése miatt. Ez a velejéig rothadt rendszer hosszú távon garantáltan halálos volt bármínemű kimagasló tehetségre. És valóban, nagyon sokan pusztultak ebbe bele; Radics Béla közejük tartozott. Aki nem volt hajlandó a rendszerrel egy bizonyos szintű együttműködésre, ráadásul még ellenszenvét is kimutatta, azt kegyetlenül elnyomták. Radics Béla sohasem volt hajlandó beállni a rendszer talpnyalói közé, és amikor a kommunista kultúr-führerek kijelentették, hogy nincs szükség kemény rockzenére, mert veszélyes a fiatalságra, akkor sorsa megpecsételődött, már csak azért is, mert ennek ellenére sem volt hajlandó elmenni valami énekesnőcske mögé háttérzenészek.

Radics Béla 1946. február 5-én látta meg a napvilágot Angyalföldön. Gitározni Bill Haley *Rock az óra körül* című nótájának hatására kezdett. Tizenkét éves volt, amikor a tv-ben, egy műkorsolya-bemutató közvetítésekor meghallotta az ominózus dalt. Ebben a híres rock and roll számban valaki egy csodálatos gitárszólót játszott. Radics ekkor szeretett bele a hangszerbe, és elhatározta, hogy ő is gitáros lesz. Szeretett volna egy gitárt venni, de a szülei nem adtak rá pénzt: annyi mindenbe fogott már bele, így nem akarták, hogy gitározzon. Beiratkozott egy ipari iskolába – dízelmotor-szerelőnek –, mert azt hallotta, hogy ott havonta ösztöndíjat fizetnek; össze is spórolta a gitár árát. Jelentkezett a zeneiskolába, fél éven át járt is egy tanárhoz, de nem tetszett neki

R. B. kapitány

a dolog, mert nem azt tanították, amit játszani szeretett volna. Elkezdett tehát a maga erejéből tanulni. Magnóról tanulta a számokat két éven keresztül; tizenhét éves korától kezdve éveken át napról-tíz-tizenkét órát gitározott. Senki nem nyúlt a hóna alá, senki nem támogatta, amit elért, azt az akaraterejének köszönhette. Kezdetben nem volt sem Marshall erősítője, sem effektje, de még egy tisztességes minőségi húrkészletért is alaposan meg kellett küzdenie.

Szakmunkás vizsgáját követően együtt dolgozott apjával a Hajógyárban, itt játszott először a munkahelyi big bandben. 1964-ben Neményi Bélával és Sankó Lászlóval megalakították az Atlantist. Élete első nagy buliján, mely előtt nagyon izgult, főleg Beatles-, Hollies- és Shadows-számokat játszottak. 1965 januárjában felvették első – négyszámos – kislemezüket, ez az anyag tekinthető az első magyarországi beat-hanglemeznek. A hanghordozón két angol szám szerepelt: egy rock and roll és a Beatles *I should have known better* című dala. A harmadik szám Rimsz-kij-Korszakov *Hindu* dalának feldolgozása volt, a negyedik pedig egy közös szerzeményük, amelynek címe *Atlantis-rock*. Mivel a Hajógyárban két műszakban dolgozott, ezért egyre kevésbé tudta összeegyeztetni a melót a fellépésekkel, így csakhamar kilépett a vállalatától. Jóllehet elég szép pénzt keresett az Atlantisszal, ám nehezen tűrte az irányítást, rengeteg konfliktusa volt Neményivel, így saját együttest alapított Atlantis Nr. 2. néven. Ám hiába volt tehetséges a társaság, üzleti érzék és megfelelő kapcsolatok híján nem tudtak sokáig talpon maradni. A kérész életű próbálkozást követően visszament az igazi Atlantisba. Egy évig járták az országot nevetségesen alacsony gázsíért; maguk cipelték az erősítőket, hangfalakat, technikusa akkor még nem volt a zenekaroknak. Ezt követően egy évig a Pannónia zenekarban játszott, de itt sem érezte jól magát. Nem azt a zenét játszották, amire Radics mindig is vágyott. Énekeseket kísértek, jellegtelen slágerzené-

vel próbálkoztak. Amikor Sankó László leszerelt a katonaságtól, együtt alakítottak zenekart Sankó együttes néven. Radics Béla ebben az időben fedezte fel magának a blueszenét, és ekkor tudatosult benne az, hogy milyen is az igazi rockzene. Minden átértékelődött benne: érezte, hogy végre megtalálta azt az utat, amelyet zenészként végig kell járnia. Amikor az első Cream-nagylemezt meghallgatta, még inkább megerősödött benne a hit. Olyan gitárzene volt ez, amelyenről mindig is álmodott. Eric Clapton költői gitárjátéka óriási hatással volt rá.

1968 tavaszán alakította meg újabb saját, rhythm and bluest játszó csapatát Sakk-Matt néven, amely már némileg sikeresnek bizonyult. Minden erejével azon volt, hogy elfogadtassa a csapat tagjaival azt a zenei irányvonalat, amelyet számára Hendrix, a Cream és John Mayall zenéje képviselt. Eleinte ez nehezen ment, akkoriban ugyanis az édeskés Bee Gees és a giccses Tom Jones számok voltak divatosak – sokan azt tanácsolták, hogy ők is ezt játsszák, Radics azonban makacsul kitartott elképzelése mellett. Mindössze két hónapot kellett várniuk arra az első eredményre, amely igazolta munkájukat. Az Ifjúsági Parkban játszottak bemutatkozó együttesként. A közönség egyszerűen nem akart hinni a fülének, annyira valószínűtlennek tűnt, hogy egy ismeretlen zenekar ilyen színvonalú zenét tud játszani. Az akkori srácok azonnal felismerték a dolog jelentőségét és melléjük álltak. Ettől kezdve magától ment minden. Rengeteget próbáltak, magyar zenekarok közül náluk volt először koreografált mozgás a színpadon, ők fedezték fel újra Bill Haley rock and roll zenéjét. Nagy sikerrel játszották saját szerzeményeiket is. Volt olyan fellépése a Sakk-Matt-tal, ahol Radics mögött egy összetákolts erősítő állt, nagy teljesítményű papír hangszórókkal, de koncert közben kigyulladt. Felszaladt egy technikus, és egy vödör vízzel eloltotta a tüzet. A gitárt átdugták egy másik erősítőbe, alig volt kimaradás a zenében. Béla hátrafordult, majd belekezdett Jimi Hendrix *Fire*

(Tűz) című dalába. A közönség tombolt. 1968 őszén szerződtek le a csepeli Radnóti Miklós Művelődési Házhoz, ezután ez a klub lett a bázisuk, itt léptek fel hétről-hétre. De az ország legeldugottabb vidékén is tudtak róluk, számon tartották és szerették őket a fiatalok. Az őrjöngő rajongókat már ekkor elkápráztatta gitárjátékával, és Jimi Hendrixhez hasonlóan foggal pengette hangszerét. Az 1969-es esztendő olyan volt, mint egy szép álom: az együttes megszakítás nélküli sikersorozatot produkált. A Sakk-Matt diadalútja volt ez az év: május elsején a Gellért-hegy oldalán harmincezer fiatal gyűlt össze, hogy meghallgassa koncertjüket. 1969 vége azonban a búcsút is jelentette. A zenekar jövőbeli zenei irányítását illetően komoly nézeteltérések alakultak ki. Radics semmiképpen sem akarta feladni az addigi elképzeléseit, úgy érezte, hogy sikereiket elsősorban az egységes zenei stílusuknak köszönheték. Mikor

belátták, hogy a közös munka a továbbiakban értelmetlen lenne, a legnagyobb barátsággal váltak el, 1969. december 20-án tartottak egy csodálatos hangulatú búcsúkoncertet. Ezt követően megalakította a hasonló vonalon nyomuló Tűzkerék nevű formációt Som Lajossal, Váradi Lászlóval és Demjén Ferencsel karöltve. A legkorszerűbb zenét játszották akkor a magyar csapatok közül, náluk szólaltak meg először a Led Zeppelin dalai. Sajnos itt is komoly személyi problémák zavarták meg a folyamatos munkát – 1970 májusában az együttes feloszlott. Radics új tagokkal, de változatlanul Tűzkerék néven játszott majdnem egy évig, de komolyabb nyilvánossághoz, így sikerhez

A Tűzkerék együttes

sem jutottak. Koncertjeiken egyébként négy kört játszottak: az első Shadows, a második beat, a harmadik rock and roll, míg a negyedik rhythm and blues dalokból állt. Rövid pályafutásuk során rengeteg felállásban játszottak, szinte alig volt olyan fellépés, amikor ugyanazok az arcok „kísérték” volna Radics Bélát. Az első formáció, mely 1970 áprilisában alakult, például csak alig három hónapig maradt egyben, majd Döme Dezső dobos és Könnyű József basszeros lett Radics új társa. Ősszel lépett be Tátrai Tibor gitáros. A következő évben már Póka Egon basszeros és Csomós Péter dobos „forgatták” Radiccsal a Tűzkereket, ám ősszel már Döme Dezső és Nagy Katalin erősítette a csapatot.

Ezt követően tiszavirág-életű zenekarokban játszott, majd 1972-ben beszállt a Taurus nevű hardrock-csapatba, ahol olyan később híressé vált nevekkel zenélt együtt, mint Som Lajos baszszusgitáros, a Píramis későbbi megalakítója, vagy Balázs Fecő, a Korál későbbi vezetője. A dobos a Metróból érkezett Brunner Győző volt. (A csapat teljes neve egyébként Taurus Ex-T: 25-75-82 volt, ahol az együttes neve után látható számsor Brunner Győző telefonszáma volt.) Megbeszélték, hogy csak saját számokat játszanak. Ilyen kemény zenét, amit ők nyomtak, akkoriban széles e kis hazában még senki sem játszott. A sokak által az első magyar hard rock formációnak tartott zenekar április 20-án tartotta szakmai bemutatóját a Citadella bárban. Erre a bemutatóra meghívták a sajtó, a Magyar Rádió és Televízió Vállalat, a Hanglemezgyár és a művelődési házak képviselőit is. Műsorukat mindenki nagy tetszéssel fogadta – a lemezgyár munkatársai azonnal ki is választottak két számot, melyeket néhány nap múlva lemezre játszottak. Az egyik a *Szóltis meg, vándor* volt, míg a másik dal a *Zöld csillag*, melynek zenéjét és szövegét is Radics Béla írta. A munka ünnepe, május 1-jén az Ifjúsági Parkban játszottak; tízezer belépőjegy fogyott el, de ennél minden bizonynyal jóval többen voltak, mert a srácok hátul betörték a kaput

és rengetegen belógtak, de sokan a rakpartról hallgatták a muzsikát. A közönség óriási lelkesedéssel fogadta ismeretlen számaikat. A sikeres koncert után mindenki joggal hihette, hogy új nagyegyüttes kezdte meg pályafutását. Nem sokkal később már a Kisstadionban, az angol Free együttes előzenekaraként nyomultak. Tömve volt a Kisstadion, a Taurus fergeteges koncertet adott. Béla fogával pengette a húrokat, az „E” húr be is szorult két foga közé, de még vérző szájjal is végigjátszotta az *Anyám, vigasztalj engem* című számot. A Freevel érkező szaksajtó, a *Melody Maker* és a *New Musical Express* újságírói is elámultak, s a budapesti fellépés után szuperlatívuszokban írtak a mi produkciónkról. Áradoztak Radics Béla játékaról, hogy milyen kvalitású gitáros, sőt, ragyogó színészi képességekkel megáldott előadó. Azt hitték ugyanis, hogy vérpatront harapott át és piros festék dőlt a szájából. Nem gondolták, hogy a vér valódi. A Taurus rendszeresen fellépett egy dunai hajón, ahol az indulás előtt a rakparton és a belvárosban olyan jelszavakat skandált a tömeg, hogy „Bélát a pártba, Taurust a kormányba”. Ezt a békát a kommunisták nem tudták lenyelni, a csapatot befékezték, nagylemezt nem készíthettek, mindössze a már említett kislemezük látott napvilágot. Részben ennek folyományaként ősszel felütötte fejét a zenekaron belül az ismert hazai „zenészbetegség”: a széthúzás, a marakodás. Tarthatatlan személyi ellentétek alakultak ki; hárman is harcoltak a zenekar vezetésének megszerzéséért. Végül Brunner és Balázs Fecó kimarta a csapatból Som Lajost. Helyére Zorán érkezett a már feloszlott Metróból, ami gyakorlatilag megpecsételte a csapat sorsát. A közönség imádta Som Lajost, még a Tűzkerék-időkből, és Zoránt egyszerűen nem volt hajlandó elfogadni Som helyett. Az együttes a problémák ellenére még jó ideig sikeresen szerepelt; jugoszláviai sikereik különösen értékesek voltak, hiszen a közönség számára teljesen ismeretlenül és magyarul énekeltek – a belgrádi sportcsarnokot megtöltő négyezer

fiatal mégis értük lelkesedett, a velük fellépő jugoszláv együttest „menj ki” kiáltásokkal valósággal lekergették a színpadról. Jugoszláviai szereplésükön Orange-Taurus néven szerepeltek, különböző üzleti megfontolásokból. A számításokba azonban valahol hiba csúszott: egy fillért sem láttak. Menedzserük a teljes gázsival olajra lépett, így jugoszláviai fellépéseik számukra csak erkölcsi sikerrel jártak. Ezzel párhuzamosan az együttesen belül teljessé vált az elhidegülés, új számokat nem írtak – Brunner azt mondta, hogy előbb a meglévőket kell eladni. Volt tizenkét számuk, egy kész hanglemezanyag, de a felvételekre már nem került sor. Brunner Győző 1973 májusában feloszlatta az együttest, Balázs Fecóval és Zoránal kiment nyugatra bárzenésznek. Radics Béla, miután ismét magára maradt, alakított egy újabb rövid életű zenekart. Az Alligátor repertoárjában a feldolgozások mellett a régi Tűzkerék és Taurus nóták is szerepeltek. Ez a formáció egyféle szimbolikus erőt hordozott magában, nem volt és nem is lehetett befolyása az akkori magyar rockzenei irányzatokra. Az együttes csak kilenc hónapig létezett.

1973 őszére Radics Béla odáig jutott, hogy valósággal megutálta a zenélést; feladott mindent, zenészpályája mélypontjára került. Ráadásul beteg is volt, ideje nagy részét otthon töltötte – olvasott, tanult. Próbált választ keresni arra, mi volt az oka annak, hogy ennyire leeresztett. Másfél évig tartott visszahúzódása, ám ez alatt is élni kellett valamiből. Kapott egy ajánlatot a Nevada együttestől, hogy heti egy-két alkalommal gitározzon és énekeljen a műsorukban. A zenétől és a közönségtől így nem szakadt el teljesen. Ennek ellenére elkezdett komolyabban piálni. 1977-ben újra lelket lehelt a Tűzkerékbe, sőt egy évvel később még a tévében is felléphetett, de sajnos akkor már nem volt megállás a lejtőn: módszeresen elkezdte magát halálra inni az angyalföldi kocsmákban. Radics Béla az alkoholt választotta a lelki mocskok és megalkuvás helyett, de sohasem volt olyan önpusztító, mint

például Hendrix. Ám nagyon-nagyon sokáig nem ivott, sőt, amíg hagyták zenélni és remélni, nála józanabb, elkötelezettebb zenész nemigen volt. 1982 májusában került sor utolsó fellépésére a Budai Ifjúsági Parkban, ám alkoholizmusa miatt ekkor már olyan állapotban volt, hogy nagy jó indulattal sem nevezhető játéknak akkori „produkciója”. 1982. október 18-án végleg kiesett kezéből a pengető, megszűnt nyughatatlan szíve dobogni. Sírkövén ez áll: „Minden idők legjobb magyar gitárosa. Legyen neki könnyű a föld.” Emlékére 2005. október 22-én szobrot állítottak a XIII. kerületi Vőlegény utcában.

Az Angyalföld végében, túl a Vassas pályán, a Rákospatakon, a Vőlegény utca egyik házában lakott. Szoba-konyhás lakás jutott neki, a szoba édesanyjáé volt. A konyhafal tele volt képekkel: színes poszterek Jimi Hendrixről és Eric Claptonról, mellettük egy sárguló plakát, amely arról tudósított, hogy „1964. november 15-én délután fél négykor

Radics Béla szobra a Vőlegény utcában

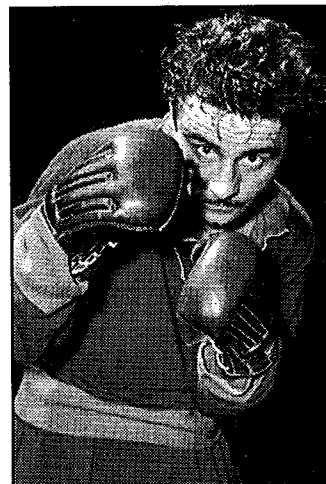
az Atlantis együttes ad bemutatkozó koncertet az Egyetemi Színpadon.” Az együttes tagjai között ott volt Radics Béla szólógitáros is.

Akárhol is játszott, mindig vezéregyenysége volt a zenekaroknak. A közönség sok esetben csak miatta kedvelt meg egy-egy zenekart. Mindig maximalista volt – csak a zenével törődött, az üzlet sohasem érdekelt, nem ügyeskedett, nem helyezkedett, nem keresett kiskapukat.

Öt évig járt egy lánnyal; feleségül vette, boldogok is voltak – aztán elváltak. Talán ő sem bírta elviselni erős egyéniségét. Attól fogva egyedül élt, és magányosan halt meg.

AKI SOHA NEM LEHETETT PROFI VILÁGBAJNOK – PAPP LACI

Az eddigieket olvasva úgy tűnhet, hogy Papp Laci története kilóg a sorból, hiszen hatalmas sikereket ért el, ám az i-re nem tudta feltenni a pontot, rajta kívül álló erők megakadályozták ebben. Első profi öklövívó világbajnokunk Kovács „Kokó” István volt, aki 2001-ben nyerte el a WBO világbajnoki övét. Ám ha a történelem kicsit másként alakul, már akár 1965-ben is lehetett volna vb-győztes profi öklözőnk. Azonban a kommunisták ekkor, az ominózus mérkőzés előtt bevonták Papp Laci útlevelét, így a háromszoros olimpiai, kétszeres Európa-bajnok és a profik között is Európa elsőszámú öklözője nem küzdhetett meg a címért, mely pályafutása koronája lehetett volna. Ennek ellenére mindmáig az öklövívás legnagyobbjai közt tartják számon, Joe Louis, a Barna Bombázó, Muhammad Ali (Cassius Clay) és Iron Mike Tyson társaságában, jóllehet nem volt sem fekete bőrű, sem amerikai, sem nehézsúlyú, és profi pályafutását sem sikerült világbajnoki címmel megkoronáznia.

Papp Laci

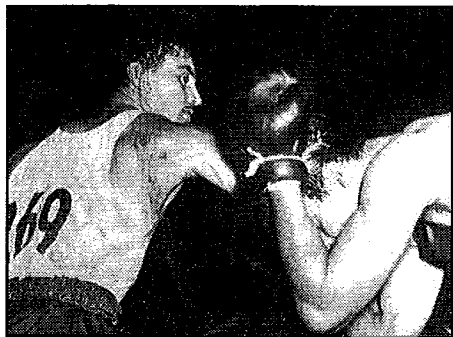
Mindenki Papp Lacija 1926. március 25-én érkezett erre a világra Budapesten, a Visegrádi utcában. Születése után néhány év múlva a család Pestszentimrére költözött, majd nem sokkal ezután Óbudára, míg végül 1932-ben Angyalföldön állapodtak meg – a kis Laci ott is töltötte gyermekora hátralevő részét. Mint a legtöbb gyerek akkoriban, ő is elsősorban a foci iránt érdeklődött.

Ám édesapja hegedülni taníttatta, de ökölvívó mérkőzésekre is elvitte, sőt ő maga is járt ökölvívó edzésre. Édesapja halála után abbahagyta a hegedülést, melyben nagyon tehetségesnek bizonyult, és a labdarúgással kezdett foglalkozni, amely sportágban szintén sikeresen tevékenykedett. Édesapja azonban rajongott az ökölvívásért, ezért elvitte a fiát egy ökölvívásról szóló filmre. Laci ez a film változtatta meg egyszer s mindenkorra, gyakorlatilag itt kezdődött el sportpályafutása. Nem sokkal később elhunyt édesapja, és ezután édesanyja kis fűszerüzletéből tartotta el a családot: Lacit és húgát. A kis Laci sokat segített édesanyjának. A piacra járt vele beszerezni az árut, reggel pedig, mielőtt iskolába ment, kihordta a tejet és a kiflit a vevőknek. Ipari tanuló volt, az iskolában ígéretesen és önfeledten focizott. (Kevesen tudják, már ökölvívó bajnokként ajánlatokat kapott Csehszlovákiából, hogy szerződjön oda profi labdarúgónak. Akkor volt ez, amikor Kubala Lászlóék is odamentek.) De hogy került a bunyó közelébe? Ebben a Pannónia utcai iskola egyik pedagógusa, Janicsek tanár úr volt a „bűnös”, ugyanis a negyvenes évek legelején 35 angyal földi vagány közül a tanár Papp Lacit jelölte ki vigyázónak (hetesnek). Jóllehet Laci termetre sohasem volt óriás, viszont a rá kirótt feladatokat mindig halálosan komolyan vette. A nagyobbak és erősebbek természetesen tojtak a kis termetű, ámde annál nagyobb lelkesedést mutató vigyázóra. Az egyik srác, akit mindenki elismert vezérként, igencsak sértőnek találta, amikor Papp Laci szigorúan rászólt. Odament a vigyázóhoz és odavágott. Ám Laci nem ijedt meg, csak ennyit mondott: „Ütésért ütés jár. Tanítás után találkozunk.” El is érkezett az iskolai nap vége, és a többi kölyök kört alkotott, mintegy ringet képezve a közeli réten. A jelre Laci nekiment nála magasabb és izmosabb ellenfelének, járt a keze, mint a cséphadaró. Elverte a nagyszájú vezért, és ezzel meg is szégyenítette. A réti bunyónak hamar híre szaladt, és Lacit egyre többen kezdték csalogatni az ökölvívók edzésére. Elment

ugyan, de az első élmény megrázó volt. Akkoriban az volt a szokás, hogy az új srácot mindjárt odaállították egy menő elé, aki természetesen alaposan ellátta a baját. Ennek a dolognak az volt az elméleti háttere, hogy ha a jól összevert kölyök visszamegy, érdemes vele foglalkozni. Laci persze nem ment vissza.

A második világháború befejezését követően Papp Laci ismét megpróbálkozott a bunyóval. Barátja, Krebs Lali lejárt a vasutasokhoz öklözni. Annyiszor kérte Lacit, hogy az egyszer igent mondott, és elment az edzésre. Adler Zsiga, a neves edző szeme nyomban megakadt rajta – a két ember egyébként elválaszthatatlan barát lett és együtt érték el a világraszóló sikereket. Az edző hatalmas fantáziát látott a tizenkilenc éves srácban, és intenzíven nekiláttak a munkának. A Csapatbajnokság (rövidítve CSB) annak idején óriási eseménynek számított. A vasutasok Lacit titokban készítették elő az őszi megmérettetésre vidéken, és egyszer Bécsben engedték öklözni. A későbbi nagy profi sikerek színhelyén, az osztrák fővárosban 1945. szeptember 13-án az első menetben kiütéssel nyert egy Böhm nevű sógor ellen. Az országos szövetségnek fogalma sem volt erről a csodálatos tehetségről, nem is jegyezték semmiféle ranglistán, egészen addig, amíg a sors közbe nem szólt. Igazi bemutatkozására, ami hatalmasat durrant, 1945. október 6-án került sor a Nemzeti Sportcsarnokban. Válogató mérkőzéseket szerveztek a pár nappal későbbi Bécsben sorra kerülő nemzetközi tornára. Laci is megjelent – nézőként! Mivel az országos bajnok, a népszerű Bicsák Gyula ellenfele nem érkezett meg, és hatalmas botrány tört volna ki, ha az istenített öklöző nem lép szorítóba, ezért a verejtékező rendezők valami megoldást kerestek. Ekkor elfogta a vasutasok vezetőjét, Szalay Lászlót az izgalom: itt a nagy lehetőség Papp Laci befuttatására. Odament a rendezőkhöz, és fittyet hányva a CSB előtti titoktartásra, felajánlotta versenyzőjét Bicsáknak. Mivel a rendezők más megoldást nem találtak, így lehívták a lelátón rövidnadrágban

ücsörgő Papp Lacit. Az arcukról azonban lerítt, hogy mennyire sajnálják, hiszen Bicsák úgy, de úgy el fogja verni. Kölcsönszerelést kapott, a gatyá például térdén alul ért neki. Amikor a közönség meglátta a kissé komikus kinézetű, alacsony, két számmal nagyobb klottgatyában a ringbe érkező, senki által nem ismert Papp Lacit, füttyölni kezdtek. Nyilván lelketlennek érezték a bírót, hogy egy ilyen szerencsétlen alakot állítanak ki a nagy Bicsák ellen. Ám a vasutasok felé senki sem nézett, mert ha igen, akkor

Akcióban a helsinki olimpián

láthatta volna, hogy ott csupa mosoly mindenki. Nem is ok nélkül. Bicsákot már az első menetben többször megsorozta Papp Laci – a közönség ámulva dörzsölgette szemét, majd tombolni kezdett. Ráéreztek, hogy itt valami csoda van folyamatban.

Laci ütései a második menetben is szakadatlanul záporoztak Bicsákra, aki nem is bírta sokáig a rohamokat, és feladta. Papp Laci, a nevenincs senki, győzött! A csodától mámoros nézők a vállukon hordozták körbe a sportcsarnokban, míg sokan éljeneztek, tapsoltak, kalapjukat dobálták a levegőbe. Az öltözőfolyosón meg is kapta a felkérést a szövetségi kapitánytól az október 10-i tornára. Papp Laci igent mondott a felkérésre, és ezzel elindult a világhírnév felé. Addig anyukája előtt sikeresen titkolta, hogy bunyózni jár, ám ekkor kibukott a dolog, mivel a Bicsák elleni diadalról nagy terjedelemben adtak hírt az újságok, Papp néninél pedig sorban álltak a gratuláló szomszédok.

Egy anekdota szerint akkoriban, amikor még nem volt ismert, egy ízben feleségével a Gellért-hegyen sétálva huligánok egy

egész bandája támadt rájuk, akik nem tudták ki ő, de Papp Laci mindegyiküket leütötte.

Október 10-én Bécsben aztán két menet alatt simán elintézte a csehszlovák Nesladeket. Azért a csúcsra vezető út nem volt teljesen sima Papp számára, amatőr pályafutása első két évében hat alkalommal is vereséget szenvedett. A két legkeményebbet a csehszlovák Julius Torma mérte rá, az egyiket ráadásul az 1947-es dublini Európa-bajnokságon, amivel megakadályozta őt élete első nemzetközi érmének megszerzésében. Még ugyanebben az esztendőben az osztrák–magyar válogatott mérkőzésen Papp Lacinak volt egy érdekes összecsapása. Az első menet elején kiütötte Kaspareket, aki elterült a földön. A bíró elkezdett számolni, és úgy tűnt, hogy vége is a meccsnek – Laci már el is indult az öltöző felé. Ám mit tesz isten, az osztrák tíznél felállt a padlóról. A bíró nem figyelt, kihirdette a kiütéses győzelmet, ám a helyi közönség hatalmas fütytorkánnal tiltakozott az ítélet ellen. Erre a megszeppent bíró visszahívta a magyar fiút, és kérte, hogy folytassák a küzdelmet. Papp Laci beleegyezett a dologba, úgy volt vele, ha egy alapos verésre vágyik az osztrák gyerek, hát bizony ő ennek nem lesz elrontója. A sípszót követően Kasperek kapott egy sorozatot és eldőlt, mint egy lisztcsák – ezúttal nem tudott felállni.

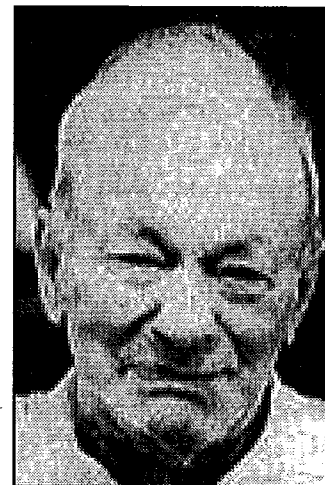
Papp Laci csillaga emelkedni kezdett: ahogy közeledett az 1948-as londoni olimpia, ötven összecsapásából negyvenhetet nyert meg K.O.-val. Papp is azok közé tartozott, akik félték a repülőtől, és két napon át vonattal utaztak Londonba – ekkor már Adler Zsigmond volt az edzője. Vele szinte tökéletes párost alkottak; Adler verhetetlen volt abban, hogy tudta, mikor milyen instrukciókkal kell a kötelek közé küldenie tanítványát. Jóllehet nem Papp Laci volt a legesélyesebb a középsúlyúak között, de őt ellenfeléből hármat is kiütéssel győzött le, amivel lerakta névjegyt a tornán. A döntőben a hazai John Wrighton kerekedett felül, méghozzá pontozással!

1948-tól kezdődően négy éven keresztül nem talált legyőzőre. A következő nagy verseny az 1949-es norvégiai Európa-bajnokság volt. Ekkor már ő számított esélyesnek, és mindössze három versenyzőt kellett legyőznie ahhoz, hogy megszerezze az aranyérmet. A belga Arthur Acha volt az első áldozat, aki már az első menetben elvérzett. Az olasz Ivano Fontana volt a következő ellenfél (akit Papp korábban már az olimpián legyőzött), ellene pontozással diadalmaskodott, majd később a döntőben ugyanez lett a svéd Stig Sjolin végzete is. Papp ismét nagyszerű teljesítménnyel szerezte meg az aranyérmet. 1950-ben Prágában egy nemzetközi tornán revánsot vett korábbi legyőzőjén, Julius Tormán. A következő évben Milánóban rendezték az Európa-bajnokságot. Ez a verseny egy fontos változást hozott pályafutásában. A nagyváltósúlyt ekkor hozták létre, és ez tökéletesen megfelelt a középsúlyban meglehetősen kicsinek számító bokszolónak, aki itt még jobban érvényre tudta juttatni természetes erejét. Ugyanúgy, mint a középsúlyúaknál, új súlycsoportjában is Papp Laci uralta az eseményeket, és megállíthatatlan volt: ismét öt tapasztalt ellenfelet győzött le.

1952-ben Finnország fővárosában, Helsinkiben rendezték az olimpiát. Egész Magyarország és a fél világ izgatottan figyelte, sikerül-e megszereznie második olimpiai aranyát. Ehhez azonban túl kellett jutnia az igen keményre sikerült első fordulón, Ellsworth „Spider” Webb ellenében. Az amerikai bokszoló volt a másik nagy favorit az olimpián, a győztes lényegében az aranyérem egyértelmű várományosa volt. Az olimpia előtt Laci édesanyja azt mondta: „Kisfiam, aztán, ha összekerülsz egy ilyen fekete sráccal, inkább hagyd ott az egészet. Nem kell az nekünk, hogy megverjen egy ilyen fekete ember.” Laci ellenfele mindjárt az elején a színes bőrű amerikai Webb volt, aki már egy megkötött profi szerződéssel a zsebében érkezett az olimpiára. Webb valamivel magasabb volt, mint a magyar fiú, és teljesen biztos

volt győzelmében. A mérkőzés elején, már a köszöntésnél, az amerikai kézfogás helyett egyből egy ütessel kezdett, ami megadta a meccs alaphangulatát. Webb többször is rálépett Laci lábára, amitől a mi fiunk begurult, és nekiesett az amerikainak. Egy kemény első menet után mindenki meglepetésére Papp Laci a második menetben megállította Webbet, ám a küzdelem során megsérült a bal keze. Ez komolyan akadályozta a következő négy mérkőzésén, ám mindettől függetlenül megszerezte az újabb aranyérmet, miután a döntőben pontozással legyőzte a dél-afrikai Theunis van Schalkwyket.

Papp László olimpiai bajnokként mindössze kétszer szenvedett vereséget. 1952-re már irigyei is akadtak a kétszeres olimpiai aranyérmesnek, akik féltékenyen nézték sikeres pályafutását. Néhányan a hatalom képviselői közül úgy gondolták, Pappnak tartózkodnia kellene az aktív ökölvívástól, és inkább

Adler Zsigmond,
Papp Laci edzője és jó barátja

az ő fiatal kiszemeltjeik tanítására kellene koncentrálnia, így meg lehetne őrizni a szocialista haza számára a legyőzhetetlenségi mítoszát. Mivel Papp Laci nem akarta abbahagyni az aktív öklözést, ezért megpróbálták ellehetetleníteni. Trénerét, Adler Zsigmondot más bokszolók mellé helyezték, míg Papp Laci magára maradt, s kénytelen volt saját magát edzeni az 1953-as Varsói Európa-bajnokságra. Papp edzője, Adler, a magyar származású, de külföldön élő edző-menedzsertől, Steve Klaustól kapott egy levelet, amiben Klaus azt kérdezte, hogy a magyarok közül kiben lenne fantázia profiként. Adler persze soha nem kapta meg a levelet, az ÁVH vi-

szont igen. Nyilván ez is közrejátszott Adler eltávolításában. Papp Laci természetesen rossz néven vette edzője menesztését, így ez a körülmény erősen kihatott teljesítményére. A döntőben kikapott az orosz Boris Tischtintől, annak ellenére, hogy azelőtt már kétszer legyőzte. 1956-ban aztán egy újabb kellemetlen vereség csúszott be: a lengyel Zbigniew Pietrzykowski győzte őt le, aki azelőtt szintén vereséget szenvedett Papptól. Újabb tiltakozásként az edzője eltávolítása miatt, Papp Laci visszautasította, hogy Magyarorszáért harcoljon az 1955-ös berlini Európa-bajnokságon, ugyanis nem akarta segíteni hatalombéli ellenségeit hírnevének további elhomályosításában. Magyarország ezzel egy biztos aranyérmet veszített. A harmadik olimpiai aranyérem megszerzése ezek után nem igazán tűnt valószínűnek számára, aki nagyra értékelt edzője nélkül már a visszavonulás gondolatával foglalkozott. Ráadásként jött a lengyel Zbigniew Pietrzykowski, aki a második menetben leütötte Pappot, aki ezzel amatőr pályafutása első és egyetlen leütését szenvedte el, a bíró pedig beszüntette a küzdelmet. Minden kétséget kizáróan ezek után Pappnak és a magyar csapatnak meg kellett fontolnia a visszavonulás lehetőségét is alig egy hónappal az olimpiai játékok kezdete előtt. Kétszeres olimpiai bajnokként nem volt mindenki mellett, hogy Pappot Melbournebe is kiküldjék. Öregnek minősítették, meg azután néhány hónappal korábban a lengyel Pietrzykowski kiütötte Lacit Varsóban. Papp Laci hihetetlen népszerűségének, valamint saját konokságának hatására, miszerint harcba száll a harmadik olimpiai aranyért is – ami példa nélküli volt a sportág történetében –, a magyar kormány végül megenyhült. Edzőjét még a melbourne-i játékok kezdete előtt visszahelyezték, megadva neki ezzel azt a mentális pluszt, amire hatalmas nagy szüksége volt.

Melbourne a magyar forradalom leverése árnyékában zajlott, szovjet csapatok lépték át hazánk határait nem sokkal az olimpiai játékok nyitánya előtt. Ám ezek a fejlemények sem tudták ki-

zökkenteni a harmadik olimpiai bajnoki címére készülő magyar klasszist. A legyőzöttek között szerepelt bizonyos Pietrzykowski is, aki már az elődöntő első menetében a padlón volt. (1957-ben a Pietrzykowski elleni melbourne-i győzelem történetét játékfilmben dolgozták fel *Nehéz kesztyűk* címmel, melynek főszerepét maga Papp Laci alakította.) Már csak az amerikai Jose Torres állt az útban, hogy Papp Laci történelmet írhasson. A mérkőzés végigment, a mi fiunk végül 2:1 arányban megosztott pontozással diadalmaskodott, így megszerezte harmadik olimpiai aranyérmét! Ez a páratlan bravúr – tizenkét évig megőrizni a trónt – neki sikerült először. Azóta Teofilo Stevenson és Félix Savón (mindketten kubaik) volt képes erre.

Mivel a melbourne-i olimpia a magyar forradalom leverésének árnyékában zajlott, így a lehetőséget kihasználva sok sportoló, edző és szakvezető nem tért haza a zűrzavarba, hanem valame-lyik nyugati országba távozott. Papp Laci azonban nem disszidált. Nem fordított hátat honfitársainak, hanem hazatért, ezzel is bizonyítva szeretetre méltó személyiségét.

A melbournei magyar sporthősök Rómából vonattal érkeztek haza. Kelebián rengetegen várták őket, különvonat szállította a hazatért hősokeket Budapestre. Ahol csak egy pillanatra is megállt a szerelvény, az állomáson tartózkodók ezt kiabálták: „Lássuk Papp Lacit, lássuk a háromszoros magyar olimpiai bajnokot!” Mindenki órá volt kíváncsi. A népszerű magyar bajnok pizsamában, kócosan fogadta a hálókocsi ablakában az üdvözlöteket, jókívánságokat. A Nyugati pályaudvaron óriási tömeg köszöntötte őket. Budapesten nemcsak az olimpiai élményeiről számolt be az újságíróknak, de további terveiről is. Beszélt arról, hogy szeretné abbahagyni az amatőr versenyzést, és át kíván váltani a profi ökölvívásra. Ennek okaként azt jelölte meg, hogy mint amatőr versenyző, ennél többet nemigen érhetne el. Ebben a kívánságában nyilván az is közrejátszott, hogy a melbourne-i győ-

zelem után rengeteg profi szerződésajánlatot kapott, egy esetben százezer dollárt kínáltak fel neki, ha beáll a hívatásosok közé. Egyenesen Amerikába mehetett volna. Azonban nem fogadta el az ajánlatokat, mert haza akart térni édesanyjához, feleségéhez, kisfiához, barátaihoz. Ekkor még csak egy-két éves profi szerződésben gondolkodott, amivel megalapozhatná családjá gondtalan jövőjét. Nagyon bízott abban, hogy az illetékeseknél megértő fülekre talál kívánsága. Volt némi vitája az elvtársakkal, akik a szocialista sporterkölcsre hivatkozva úgy érveltek, nem teremhetnek precedenst azzal, hogy a bajnokot profinak engedik. Erre válaszul Papp Laci így érvelt az egyik nagyfejűnek: „Tudja, mit? Minden olyan ökölvívónak nyugodtan engedélyezzék a profi bunyót, aki három olimpián bajnokságot nyer. Nem leszünk túl sokan!” Végül a hazai hatalmasságok megadták a profi pályafutáshoz az engedélyt, nyilván hűségért és korábbi lenyűgöző teljesítményéért cserébe. Állítólag ebben a törekvésében Marosán György támogatta teljes mellszélességgel. (A háttérben az állt, hogy Marosánnak szüksége volt a népszerű Papp Lacira, akinek az oldalán a „prolikat” pártoló munkásvezér szerepében tudott tetszelegni. Hiszen Papp Laci munkásgyerek volt, s az ökölvívás rajongói között is sok volt a kétkezi dolgozó. Ezért Marosán gyakran mutatkozott vele olyan szurkolói ankétokon, ahova Papp Laci miatt ment el sok ember, s Marosán így a bokszoló népszerűségét kihasználva a saját politikai bázisát is erősítette. Marosánt azonban alapvetően nem szerette a nép. Ő eredetileg pék volt, de csak látszatproletár, ismertek voltak azon kicsapongásai, amelyeket kommunista vezérként tett a párizsi éjszakában.). Az egyetlen kikötés az volt, hogy profiként csak külföldön szabad bokszolnia, mivel akkoriban a hívatásos ökölvívást nem engedélyezték Magyarországon.

Harmincegy évesen vágott bele a profi karrierbe. Háta mögött volt összesen 193 mérkőzés, melyből 183 esetben győzött, kétszer

ért el döntetlent és nyolcszor kapott ki. Emellett három olimpia, két Európa-bajnokság, két főiskolai világbajnokság és hat magyar bajnokság kapcsolódik a nevéhez. Kilencvenöt alkalommal képviselte Magyarországot nemzetközi versenyeken és ezzel valószínűleg nemzeti hőssé vált. Mivel szeretett edzőjét és jó barátját nem kívánta itthon hagyni, így Adler Zsigával 1957. május 11-én elindultak egy új világ megismerése és meghódítása felé. Jellemző, hogy Bécs későbbi első számú kedvence még átutazóvízumot sem kapott Ausztriába. Így gépkocsival Csehszlovákián át indultak Hamburg felé, ahol megpróbáltak leszerződni egy ismertebb menedzserhez.

Elég rosszul indultak dolgaik Németországban: Lacinak honvágya volt, és az edzések se mentek igazán jól. Papp Laci kezdetnek két hónap alatt három mérkőzést vívott, és minden egyéb nehézség dacára megnyerte azokat. Ennek ellenére első menedzsere, Walter Englert nem látott benne fantáziát, és így nem erőltette meg magát a meccsek szervezésében. Ezt követően egy kéztörés miatt kényszerpihenő következett, és ezalatt áthelyezték székhelyüket Bécsbe. Itt már sokkal jobban érezte magát Papp Laci, mivel az osztrák főváros sokkal közelebb volt feleségéhez és gyermekéhez, valamint egy picit Párizshoz is, ami abban az időben az európai profi ökölvívás központjának számított. A következő mérkőzésére 1958. október 17-ig kellett várni. Az osztrák fővárosban már egy Pachman nevű úr menedzselte. Olyan „jól álltak” anyagilag, hogy egy bécsi ismerős fogorvosi rendelőjében aludtak, így nem kellett szállodára költeniük. Papp Laci hazainak titulált mérkőzéseit Bécsben, a Stadthalléban vívta, mert ahogy már említettük, Magyarországon profiként nem bokszolhatott. A magyar határ menti települések televízióval rendelkező családjai láthatták mérkőzéseit, amelyeket az osztrák televízió élőben közvetített. Huszonkilenc profi mérkőzéséből Magyarországon csak a dán Chris Christensen ellen aratott Európa-bajnoki győ-

zelmét sugározta a Magyar Televízió. Papp Laci rendkívül népszerű volt Ausztriában, a sógorok teljesen magukénak tekintették: bárhol megfordult, azonnal tömeg vette körül.

Ezt követően nagy nehezen összehoztak neki egy mérkőzést Franciaországban az akkori francia középsúlyú bajnok, Anewy ellen. A meccs érdekessége, hogy a találkozón kint volt Jean Paul Belmondo, a híres filmszínész is, aki nagyon nagy tisztelője volt Lacinak. Ez volt Papp Laci ötödik

profí mérkőzése. Itt ismerkedett meg Max Stadlanderrel, aki később menedzsere lett. Adler Zsiga és dr. Balogh János biztatására ekkor kezdett edzés gyanánt fát vágni. „A favágás megmozgatja a négyfejű combizomtól felfelé a test legfontosabb izmait. Eltünteti a hasat, és úgy neveli a mell- és deltaizmokat, mint mások a retket.” – mondta erről Papp Laci. Ezt követően jött két tízmenetes pontozásos győzelem Drille és a Vasfejűnek becézett Jean Rouillet ellen. Egy kőkemény vere-

kedésben öt alkalommal is leütötte a korábbi francia középsúlyú bajnok Andre Drille-t, aki mindahányszor felállt, és kibírta a mérkőzés végéig, de végül egyhangú pontozással győzött Papp Laci. Ám kézsérülése időről időre kiújult, az egészségügyi problémák komolyan hátráltatták karrierjét. 1961-ig kellett várni arra, hogy első komoly meccsét megvívja a profik táborában. Ez pedig a német bokszoló, Peter Müller ellen történt, aki egy tehetséges öklözőnek számított, viszont ütésállósága megkérdőjelezhető volt. Egy hónapon belül kétszer is összecsaptak, és Papp Laci mindkét alkalommal kiütötte. Ezzel a két győzelemmel bizonyította, hogy

Az első profí VB-győzelem

az európai középsúlyú élmezőnyhöz tartozik. Ekkor már lehetett gondolkodni a világ meghódításán is. Ennek jegyében Papp Laci menedzsere 1962. március 21-re elhozta Bécsbe ellenfélnek azt az amerikai Ralph „Tiger” Jonest, aki ugyan túl volt már fénykorán, de legyőzte például Sugar Ray Robinsont. Ez az összecsapás volt talán profí pályafutásának legnehezebb mérkőzése. Papp Laci hivatásos karrierje legjobb teljesítményével rukkolt elő, és valószínűleg lebilincselte a tömeget, miután háromszor is leütve Jonest egy egyoldalú mérkőzésen végül tíz menetben pontozással diadalmaskodott. A Jones és Müller fölött aratott győzelmeknek köszönhetően Papp Laci pályafutása során először felkerült a *Ring* magazin ranglistájára, és rögtön az előkelő hetedik helyre. A két profí megverése lehetőséget biztosított számára, hogy kihívja a középsúlyú Európa-bajnok Christian Christensent. Szerencsére törekény keze folyamatosan javult, ami a szorítóban mutatott teljesítményén is meglátszott. A bajnoki mérkőzésre 1962. május 16-án, Bécsben került sor. Papp Laci a hatodik menetben leütötte a címvédőt, majd a nyolcadik menetig püfölte a dánt, akit ekkor sérülés miatt leléptettek. Fél évvel később került sor címvédő mérkőzésére, amit Párizsban rendeztek, és az addig veretlen francia Hippolyte Annex volt az ellenfele. Annex úr veretlensége megszakadt, technikai K.O.-val, tönkrevérve távozott a ringből a kilencedik menetben. Papp Laci összesen hat alkalommal védte meg Európa-bajnoki övét, kihívóit egy kivételével kiütötte úgy, hogy négy ezek közül még a hazai pálya előnyeit is élvezhette volna.

A harmadik címvédésre a már kétszer megvert Peter Müllerrel szemben került sor 1963. március 30-án, Dortmundban. Adlerrel ketten sohasem számítottak üzletembernek. A meccs előtt dönthettek: előre kikötött összeget kérnek, vagy százalékot a bevételből. A korábbi két kiütésből kiindulva úgy gondolták, nem lesz elég néző, jobb a fix 42 ezer márka. A mérkőzés gyorsan, már a negyedik menetben véget ért, ám mivel a német százalékért bu-

nyózott, így 68 ezer márkát kapott, azaz 26 ezerrel többet, mint a győztes!

Negyedik címvédésére. 1963. december 6-án került sor Madridban, s meglepetésre komoly „magyar” szurkolótábor is megjelent a meccsen. Laci ellenfele a spanyol Luis Folledo volt. A hatalmas csarnok zsúfolásig megtelt. A mi fiunk kissé szorongva nézett a mérkőzés elé. Nem az ellenfél izgatta, hanem a győzelemre áhítozó, heves vérmérsékletű, 15 ezer főnyi hazai közönség várható hangorkánja. Zúgott is a harsány biztatás a spanyolok kedvence felé. Egyszer azonban váratlanul zengeni kezdett a lelátó egyik szögletében a harsány „Hajrá, Papp!” kiáltás is. És míg Folledo hívei szünetet tartottak, Papp szurkolói a meccs végéig megállás nélkül biztatták a magyar fiút. Laci önbizalmát láthatóan növelte a váratlan buzdítás, fölénye egyre fokozódott, végül biztos győzelemmel védte büszke címét. Az első gratuláló Puskás Öcsi, a Spanyolországba szakadt focilegenda volt, aki a szorító közvetlen közelében szurkolta végig a mérkőzést.

– Nem értelek, Öcsi! – jegyezte meg neki Papp Laci. – Te amiatt panaszkodsz, hogy alig hallasz Spanyolországban magyar szót. És íme: ma este több száz magyar buzdított itt engem. – Tévedsz, „Görbe”! (ez Papp kedvenc beceneve volt) – magyarázott Puskás. – Rajtunk kívül egyetlen magyar sincs itt. Kubala és én fogadtuk fel ezeket az embereket itt. Kasztíliai munkanélküliek. Megvettük nekik a jegyet és órabért fizettünk, hogy téged biztassanak. Becsülettel rászolgáltak a fizetésre.

Az EB címvédéseken kívül még egy fantasztikus győzelmet könyvelhetett el a magasan rangsorolt amerikai Randy Sandy ellen, amivel tovább szépítette mérlegét.

Utolsó profi meccsét 1964. október 9-én vívta a brit Mick Leahy ellen, ez egyben címvédő mérkőzés is volt. 1965-ben mérkőzhetett volna a VB-övért, de a rendszer közbeszólt. A kommunizmus még a verhetetlen Papp Lacit is legyőzte. Ennek már voltak

jelei, hiszen a komcsik anynyira bekeményítettek, hogy 1964-ben már haza sem mert térni külföldi meccseiről, mert nem tartotta valószínűnek, hogy újabb kiutazási engedélyt kapjon. Az egész világsajtó arról írt, hogy Papp számára már kicsi Európa, világbajnoki döntőre hívatott. Folytak is tárgyalások: a világbajnoki címmérkőzésre vagy a világbajnok Dick Tiger vagy Joey Giardello jött szóba lehetséges ellenfeleként.

Azonban Tiger és Giardello mendzsmentje sem nagyon erőltette volna a VB-meccset Papp Lacival, inkább egy barátságos mérkőzésben gondolkodtak. Ennek az volt az oka, hogy féltek a magyar boksztól, mivel nekik is el kellett ismerniük képességeit, s nem szerették volna, ha Papp Laci nyeri az övet, mert az ő akkor a vasfüggöny mögé került volna. Ez üzletileg nem lett volna kifizetődő, hiszen így érdektelenségbe fulladhatott volna amerikai szempontból a számtalan klasszist felvonultató súlykategória további küzdelemsorozata. Ám nem sok idő maradt más ellenfelet keresni, mivel a Mick Leahy elleni győzelmet követően a magyar kormány visszavonta Papp Laci utazási engedélyét, s ezzel gyakorlatilag megakadályozták, hogy folytathassa profi ökölvívó karrierjét. A bajnok ökölvívó pályafutásának csúcspontja lehetett volna, ha megmérkőzhet a középsúly trónjáért. A címmérkőzés kapujában állt, ám így végül veretlenül vonult vissza, de anélkül, hogy dolgát tényleg befejezte volna, s az i-re feltette volna azt a bizonyos pontot. A magyar kommunista állami sportvezetés

Puskás Öcsi kasztíliai munkanélkülieket bérelt fel szurkolótábornak Görbe madridi meccsére

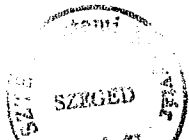
pályafutásának befejezésére kényszerítette, megfosztva őt attól a lehetőségtől, hogy a világbajnoki címet is megszerezze.

De mi lehetett ennek az oka? Miért volt fontos akkor hazarendelni, és a vasfüggöny mögé zárni, amikor már hetedik éve profiskodott? Vajon miért nem engedték a világbajnoki övért bunyózni? Ezekre a kérdésekre többféle magyarázat is létezik. A fő indok az volt, hogy a „profi ökölvívás összeegyeztethetetlen a szocialista elvekkel”. Már 1962-ben szerzett profi EB-címe után elkezdte puhítani a kommunista vezetés a sportért felelős elvtársakat ezzel a jelszóval. Ráadásul Papp Laci rengeteg pénzt keresett abban az időben: Mercedese és nyolcszobás háza volt, amit elítéltek a politikusok. Kádár János állítólag így kommentálta Papp Laci sikereit: „Egy munkás háromszáz év alatt keresne anynyi pénzt, amit Papp harminc perc alatt.” Egy további ok lehetett, hogy a kiváló öklöző ekkor már harminckilenc éves volt, és látszottak rajta az öregedés jelei, sőt néhány esetben már a teljesítménye sem volt a régi. Ezért nem zárható ki, amint azt akkoriban pletykáltak is, hogy a magyar kormány nem akarta az emberek bálványának bukását. Az is nyomós érv lehetett utazási engedélye visszavonásában, hogy kereken visszautasította az 1964-es olimpiai csapat irányítását, mivel Európa-bajnoki címének megvédésére akart koncentrálni. Ez az elutasítás komoly hullámokat vetett kormánykörökben. A leghihetőbb magyarázatot végül maga Papp Laci adta egy 1996-os interjúban: „A miniszter, aki engem támogatott, kegyvesztetté vált és mivel papíron semmi sem volt rögzítve, így mindenki, aki az ő szárnyai alatt ért el valamit, szintén kegyvesztetté vált.” Mint említettük, Marosán György támogatta Papp Laci profi karrierjét, s miután kegyvesztett lett, nem maradt senki, aki a legmagasabb politikai szinten segítette volna ügyét. Ezután kapott erőre legnagyobb sportvezetői ellenfele, Kutas István, aki több alkalommal is volt a magyar olimpiai csapat egyik vezetője. Ő volt az, aki elsősorban keresztbe tett Papp

Lacinak, amiért az ökölvívó meglehetősen utálta. A címmérkőzésről úgy gondolta, meg tudta volna nyerni, mivel már legyőzött olyan bokszolókat, akik megverték Giardellót. Akármilyen is volt az ok, írásos anyag eddig nem került elő a VB-meccs letiltásával kapcsolatban. A dolgot egyébként rendkívül egyszerűen oldották meg: elvették Papp Laci és Adler Zsiga útlevelét. Papp Laci mindig is úgy beszélt az elmaradt világbajnoki címmérkőzésről, mint élete egy nagy csalódásáról. Ám mélyen vallásos volt, így a családja mellett a hit is segítette a nehézségek leküzdésében – megmaradt tartása.

Huszonkilenc profi mérkőzésből tizenegyet kiütéssel, tiznet-tőt pontozással, négyet technikai K.O.-val nyert meg. Két mérkőzés döntetlennel végződött, bár a szakemberek és az újságok szerint ezeken a mérkőzéseken is Papp Laci volt a jobb. Ez az eredmény világrekordnak számított.

Annak ellenére, hogy nem bokszolhatott a világbajnoki címért, nem akart hátat fordítani az ökölvívásnak. Két évig gyült benne a keserűség, nem találtak számára értelmes elfoglaltságot. Ám egy nap megkeresték a Honvédtól, hogy segítsen három rendkívül tehetséges fiúnak az iskolázásban. Az 1969-es bukaresti EB előtt a Papp László–Adler Zsigmond párost bízták meg a magyar ökölvívó-válogatott vezetésével. Papp Laci ezt a pozícióját több mint húsz éven át meg is őrizte, annak ellenére, hogy nem volt semmiféle edzői képesítése. Mesterével és barátjával együtt teljesen új edzésmódszert vezettek be. Először is személyre szabott versenyztetést és kemény edzőmunkát, továbbá a magánéletben is sportemberhez méltó magatartást követeltek azoktól, akik a magyar színeket képviselni akarták a világban. A sikertelen sportágból már az első, 1969. évi bukaresti Európa-bajnokságon Gedó György és Orbán László révén két magyar aranyérem termett. Két év múlva Madridban pedig Gedó ismételt, de Badari Tibor és Kajdi János is Európa-bajnokságot nyert. A müncheni olim-

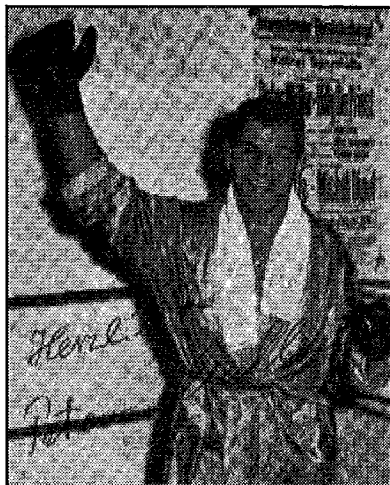

pián Gedó ismét bajnok lett, Orbán és Kajdi a döntőben veszített. Száját tátotta a világ az Adler–Papp kettős vezette gárda diadalmenete láttán. A müncheni olimpiai érmek felülmúltak minden előzetes álmot.

Húsz évet edzősködött egy olyan közegben, ahol sem a vezetők, sem az edzők, sem a versenyzők nem úgy álltak a dolgokhoz, ahogy igazán kellett volna, mégis sikeres volt. Jobbnál jobb, kanadai, osztrák ajánlatokat utasított el, a kinti lehetőségekhez képest fillérekért maradt itthon. Ötvenkét évesen még beállt a ringbe, s tizenkét menetet kesztyűzött a válogatott keret tagjaival.

Ám ahogy teltek-múltak az évek, egyre kevesebb kedve maradt a válogatott irányításához. Szerinte a srácok nem voltak hajlandók szívüket, lelküket beleadni, jóllehet sok tehetséges, bármilyen éremre esélyes fiatal megfordult nála. Nem bírta többségüket rávenni arra, hogy csak egyszer próbáljanak hónapokat kilengés nélkül, a legnagyobb szorgalommal, mindent az ökölvívásnak alárendelve készülni. Ezzel belekóstolhattak volna a siker ízébe, aztán az újabbert mindig az első helyre került volna az edzés, a felkészülés. 1980-ban dokumentumfilm készült róla *Pofonok völgye, avagy Papp Lacit nem lehet legyőzni* címmel, amely sportpályafutását örökítette meg.

1992-ben nyugdíjba vonult, majd saját bokszkiskolát nyitott, amit sajnos anyagi támogatás hiányában be kellett zárnia. Utána néhány egyesületnél segített, végül 1996-ban betegsége miatt

A német Peter Müllert háromszor verte laposra profi pályafutása során

abba kellett hagynia edzői tevékenységét. Fantasztikus sportteljesítménye mellett mindig közvetlen maradt az emberekhez, nem szállt fejébe a dicsőség, és egyedülálló módon tudta kifejezni magát. Élményszámba mentek mérkőzéseiről szóló elbeszélései. Sajnos idősebb korában megtámadta a Parkinson-kór, melynek súlyosabb válfajában Muhammad Ali is szenved. Hosszú, súlyos betegség után 2003. október 16-án életének 78. évében távozott az élők sorából. A Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra.

Az ő nevét viseli az ország legnagyobb zárt sportlétesítménye, a Papp László Budapest Sportaréna.

Az idő és az utókor bizonyos értelemben kárpótolta Papp Lacit. 1989-ben a WBC (World Boxing Council – Bokszt Világtanács) tiszteletbeli világbajnokává avatta, valamint 2001-ben a Hírességek Csarnokának is tagja lett.

De hogy könyvünk címéhez méltóan szomorú legyen a befejezés, meg kell említenünk, hogy szinte készen van egy százperces dokumentumfilm életéről, pályafutásáról, éppen csak néhány riport hiányzik, ám annak ellenére, hogy fia a Duna televízióval közösen folyamatosan kisebb-nagyobb összegekre pályázik, a befejezésre való pénzt még nem sikerült összeszedni. Ráadásul ifj. Papp László szeretne egy állandó tárlatot is édesapja relikviáiból, ám a magyar sportvezetésnél eddig süket fülekre talált. Örökre azonban nem várhatnak, hiszen már komoly vevők jelentkeztek Papp Laci relikviáiért vásárlóként. Csak nehogy a fia egyszer meggondolja magát, és eladja nekik az értékes ereklyéket...

TARTALOM

ELŐSZÓ HELYETT	5
SZÍNÉSZSORSOK.....	15
A KITELEPÍTETTEK SZÓSZÓLÓJA – SOMLAY ARTÚR ..	15
A SZÍNHÁZ NAGYASSZONYA – BAJOR GIZI	18
AKI NEM AKART MEGÖREGEDNI – DOMJÁN EDIT	34
AZ ÖRÖK LÚDAS MATYI – SOÓS IMRE	47
A SZÍNÉSZKIRÁLY – LATINOVITS ZOLTÁN	59
ÍRÓK, KÖLTŐK A HALÁLSORON.....	71
A MORFINISTA ÍRÓ – CSÁTH GÉZA	71
A BÁNAT KÖLTŐJE – JUHÁSZ GYULA.....	84
AZ UTCA ÉS A FÖLD FIA – JÓZSEF ATILA	98
A HUMOR NAGYMESTERÉNEK	
SZOMORÚ VÉGE – REJTŐ JENŐ	118
ÉNEKESEK, ZENESZERZŐK, TRAGÉDIÁK.....	135
AZ ÖNGYILKOSOK HIMNUSZÁNAK SZERZŐJE –	
SERESS REZSŐ.....	135
AZ ÖRÖK GYÁMOLTALAN KISFIÚ – SZÉCSI PÁL.....	148
„ELMEGYEK, ELMEGYEK...” – MÁTÉ PÉTER	159
FEKETE BÁRÁNYOK –	
A MAGYAR ROCKZENE KÁLVÁRIÁJA	169
JIMI HENDRIX ÖNPUSZTÍTÓ TANÍTVÁNYA –	
RADICS BÉLA	176
AKI SOHA NEM LEHETETT PROFI VILÁGBAJNOK –	
PAPP LACI	185

X 11447

„Öngyilkos nép a magyar!” – tarják, hangoztatják sokan, napjainkban is. A magyarságnak a mohácsi vész óta nagyon szomorú és kudarcokban bővelkedő s jutott. Ezt valahogy ki kell heverni, valószínűleg ki is fogjuk, de az mindenben történelmi tény, hogy félezer éven át valaki mindig uralkodott fölöttünk, nem lehettünk önmagunk, állandóan alkalmazkodnunk kellett, folyamatosan új technikák kieszelésére kényszerültünk. Ennek fényében joggal merül fel a kérdés: miért is lenne okunk olyan jókedvűnek, optimistának lennünk? A magyarok egy része hajlamos arra, hogy problémamegoldásként az önpusztítást válassza, ez alól nem kivételek a hírességek sem. Sok ismert ember vetett véget önkézével az életének Domján Edittől, Soós Imrétől, Latinovits Zoltánon keresztül Szécsi Pálig. A halál, mítosz, tragédia. Három szó egymás után. Mintha összetartoznának. De nem. A halál nálunk, Magyarországon. Mivel hisztériakeltésben, pletykák terjesztésében és ostoba hazugságok kitalálásában is világbajnok a magyar, így könyvünkben a miértekre is keressük a választ, és a lehető legtöbb oldalról körbejárjuk a legendás emberek életét és halálát.

vagabund
kiadó

ÖNGYILKOSOK KLUBJA

XA 139923

VÉCSEY AURÉL

vagabund
kiadó

VÉCSEY AURÉL

„KESERŰ MAGYAR SORS ÖNGYILKOSOK KLUBJA

KESERŰSÉG, FÁJDALOM, MENEKÜLÉS, HALÁLVÁGY